

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Český egyptologický ústav
Diplomová práce

Marie Hlouchová

Sluneční kult v době Staré říše
Sun Cult during the Old Kingdom

Praha 2012

vedoucí práce: doc. Mgr. Jaromír Krejčí, Ph.D.
odborný konzultant: doc. Mgr. Jiří Janák, Th.D.

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu práce doc. Mgr. Jaromírovi Krejčímu, Ph.D., za podnětné připomínky. Mé poděkování patří rovněž konzultantovi této práce doc. Mgr. Jiřímu Janákovi, Th.D., za jeho velice cenné rady a podnětné diskuse, které velkou měrou pomohly formovat tuto práci, a také za jeho čas, jenž mi věnoval. V neposlední řadě bych ráda vyjádřila své poděkování PhDr. Haně Vymazalové, Ph.D., rovněž za její rady a připomínky a Mgr. Renatě Landgráfové, Ph.D., za pomoc při řešení některých jazykových problémů.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

Marie Hlouchová

Abstrakt:

Předkládaná práce si klade za cíl obohatit dosavadní znalosti o slunečním kultu v době egyptské Staré říše, kdy kult slunečního boha Rea byl silně provázán s královskou ideologií staroegyptského státu a s vírou ve věčný posmrtný život panovníka. Na podkladě vybraných písemných, epigrafických a archeologických pramenů se pokusí přiblížit rozsah a působnost slunečního kultu v rámci staroegyptské společnosti.

Klíčová slova:

Slunce, sluneční kult, Re, Stará říše, sluneční aspekty, doklady.

Abstract:

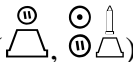

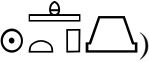

The aim of this thesis is to enrich existing knowledge concerning to the sun cult in the period of the Egyptian Old Kingdom when the cult of the sun god Ra was strongly connected with the ideology of the kingship of the ancient Egyptian state and also with the belief in eternal afterlife of king. On the basis of chosen writing, epigraphical and archeological documents the thesis will try to describe extent and effect of the sun cult on the ancient Egyptian society.

Keywords:

Sun, sun cult, Ra, Old Kingdom, solar aspects, evidences.

Obsah

1	Úvod	8
2	Náboženské aspekty slunečního kultu	15
2.1	Sluneční bůh	15
2.2	Další sluneční božstva Staré říše	18
2.3	Héliopolská kosmogonie	20
2.4	Posvátná zvířata a fetiše	22
3	Počátky slunečního kultu	24
3.1	Plaja Nabta	24
3.2	Doklady slunečního kultu v pravěkém nilském údolí	26
3.3	Sluneční kult v Archaické době	29
4	Sluneční kult v královské ideologii	34
5	Písemné a epigrafické prameny	39
5.1	Texty z doby 3. dynastie	39
5.2	Palermská deska	40
5.3	Abúsírské papyrové archivy	43
5.3.1	Neferirkareův archiv	43
5.3.2	Archiv a epigrafický materiál z pyramidového komplexu Chentkaus II.	45
5.3.3	Raneferefův archiv	47
5.4	Epigrafický materiál z Raneferefova pyramidového komplexu	48
5.5	Fajánsové inleje ze zádušního chrámu Raneferefa	49
5.6	Otisky pečetí	51
5.7	Analýza titulů a vlastních jmen	54
5.7.1	Tituly vypovídající o slunečním kultu	54
5.7.1.1	Titul <i>m3-wr</i>	55
5.7.1.2	Tituly spojené se slunečními chrámy	57
5.7.2	Doklady slunečního kultu ve vlastních jménech	65
5.8	Texty pyramid	69
6	Archeologické a stavební doklady	99
6.1	Héliopolis	99
6.2	Sachebu	104
6.3	Solární symbolika pyramidových komplexů	106
6.4	Chrám Sfingy	115

6.5	Sluneční chrámy 5. dynastie	118
6.5.1	Nechenre ()	124
6.5.2	Sechetre ()	126
6.5.3	Setibre ()	127
6.5.4	Hetepre ()	128
6.5.5	Šezepibre ()	129
6.5.6	Achetre ()	132
6.6	Obelisky	132
7	Závěr	136
8	Bibliografie	144
9	Přílohy	162
9.1	Obsah CD	162
9.2	Seznam obrazové přílohy	165
9.3	Seznam pláneků	166

Seznam zkratek

- AERAGram – *Ancient Egypt Research Associates. Groundbreaking Archeology*, Boston.
- ASAE – *Annales du Service des Antiquités de l'Égypte*, Le Caire.
- BACE – *Bulletin of the Australian Center for Egyptology*, Sydney.
- BIFAO – *Bulletin de l'Institut Français de l'Archéologie Orientale*, Le Caire.
- BM EA – *British Museum. Egyptian Antiquities*, London.
- BSAK – *Studien zur altägyptischen Kultur, Beiheft*, Hamburg.
- CAJ – *Cambridge Archeological Journal*, Cambridge.
- CG – *Catalogue générale des antiquités égyptiennes du Musée du Caire*, Le Caire.
- DE – *Discussions in Egyptology*, Oxford.
- GM – *Göttinger Miszellen*, Göttingen.
- IFAO – *Institut français d'archéologie orientale*, Le Caire.
- JAA – *Journal of Anthropological Archeology*, Ann Arbor.
- JE – *Journal d'Entrée*, Egyptské muzeum v Káhiře.
- JEA – *Journal of Egyptian Archeology*, London.
- JNES – *Journal of Near Eastern Studies*, Chicago.
- Kêmi – *Kêmi. Revue de philologie et d'archéologie égyptiennes et coptes*, Paris.
- KMT – *KMT. A Modern Journal of Ancient Egypt*, San Francisco.
- Louvre, E – *Louvre, Antiquités égyptiennes*, Paris.
- MDAIK – *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts Abteilung Kairo*, Berlin/Wiesbaden/Mainz am Rhein.
- Nature – *Nature. International weekly journal of science*, London.
- PES – *Pražské egyptologické studie*, Praha.
- RdÉ – *Revue d'Égyptologie*, Le Caire/Paris.
- Sahara – *Sahara. Prehistory and History of the Sahara*, Milano.
- Sokar – *Sokar. Die Welt der Pyramiden*, Berlin.
- SAK – *Studien zur altägyptischen Kultur*, Hamburg.
- Sphinx – *Sphinx. Revue critique embrassant le domaine entier de l'égyptologie*, Uppsala.
- WZKM – *Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, Wien.
- ZÄS – *Zeitschrift für Ägyptische Sprache und Altertumskunde*, Leipzig/Berlin.

1 Úvod

Stejně jako byl Egypt pro řeckého historika Hérodota darem Nilu a pro moderní badatele je darem Nilu a Sahary (Bárta 2010: 103; Suková 2009: 77), tak pro německého egyptologa Wolfharta Westendorfa je Egypt darem slunce¹ (Westendorf 1966: 1). Zůstává nepopiratelnou skutečností, že slunce hrálo ve staroegyptských náboženských představách velmi významnou roli. Slunce, vzdálené zářící těleso, se ráno co ráno zjevovalo na východě, denně putovalo po obloze a každý večer zapadalo za západní horizont. Denní, a vlastně i noční cyklus slunce Egyptané převedli do náboženské roviny. Slunce bylo pro staré Egyptany jednak zdrojem světla, tepla a regenerace, a jednak s ním byly spojovány naděje na znovuzrození zemřelého. Sluneční bůh byl chápán jako garant kosmického řádu zvaného *maat* a hrál také důležitou roli v královské ideologii staroegyptského státu. Postupem doby bylo slunce zbožštěno a rozvinul se jeho propracovaný kult.

Slunce bylo ve starém Egyptě skutečně zásadním fenoménem, což v minulosti vedlo některé badatele k až přehnaným domněnkám, podle nichž měl kult slunečního boha Rea ovlivnit rozšíření znalostí a kultury po celém světě, a to díky fénickým obchodníkům. Představiteli tohoto proudu zvaného extrémní héliocentrismus byli Grafton E. Smith, William H. R. Rivers a William J. Perry (Hoffman 1979: 258). Tato představa je dnes již překonaná, i když důležitost slunečního kultu v rámci egyptského náboženství je nepopiratelná. Proto se dnes mnozí badatelé touto problematikou do hloubky zabývají. Studie o slunečním náboženství a jeho jednotlivých aspektech často tvoří nedílnou součást souborných děl o staroegyptském náboženství (například Breasted 1912; Černý 1952; Koch 1993; Leitz 2002) nebo přehledových encyklopedií pojednávajících o starověké civilizaci na Nilu (Assmann 1977; Bárta 1984; Müller 2001). Velká pozornost je věnována zejména slunečnímu kultu v mladších dobách než v té, která bude sledována. Snad největší pozornost se zaměřuje na dobu Nové říše, protože v této době došlo za vlády krále Amenhotepa IV./Achnatona k náboženské reformě, která vyzvedla na výsluní slunečního boha Atona.

Jako úvod ke studiu slunečního kultu může jistě posloužit publikace Stephena Quirka, který se věnoval kultu slunečního boha Rea (Quirke 2001). Quirke představil kult tohoto boha na základě písemných pramenů z doby Nové říše, vycházel rovněž z archeologických pramenů Staré, Střední a Nové říše a v neposlední řadě se více zaměřil na Achnatonovu reformu.

¹ „(...) Ägypten ist aber mindestens ebenso ein Geschenk der Sonne (...)“ (Westendorf 1966: 1).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Významnou autoritou v oblasti jak staroegyptského náboženství, tak i slunečního kultu zejména v období Nové říše je německý badatel Jan Assmann (například Assmann 1969; Idem 1970). Slunečnímu kultu pro období Staré říše je také věnována značná pozornost, ale většinou je tato problematika „navázána“ na jiné téma, například na sluneční chrámy a tak podobně. Souhrnnou práci o slunečním kultu Staré říše nazvanou *Im Zeichen des Re* připravil německý badatel Michael Haase (Haase 1999). Autor se zaměřil na zkoumání slunečního kultu zejména z hlediska královské sféry a jeho práce nabízí zajímavé podněty pro další zkoumání. Přes existenci uvedených studií se zdá, že nám mnoho ohledně podoby slunečního kultu v této době uniká. Proto jsem si problematiku slunečního kultu doby Staré říše zvolila jako téma diplomové práce.

Předkládaná práce se tedy bude zabývat slunečním kultem v období staroegyptské Staré říše, asi 2700–2180 př. n. l. (Verner, Bareš, Vachala 1997: 477). Sluneční kult této doby je v jistých obrysech dosti známý a právě sledovaná doba je považována za jedno z ústředních období vývoje slunečního kultu. Sluneční kult se v té době stal integrální součástí staroegyptského náboženství a byl též těsně propojen se státní ideologií. Velkého významu nabyl rovněž v zádušním kultu staroegyptských králů. Téma zvolené pro tuto práci je však velice široké, proto není a ani nemůže být její ambicí představit sluneční kult doby Staré říše v jeho úplnosti. Bylo tedy vybráno několik typů pramenů, na nichž se budu snažit studovat a přiblížit podobu slunečního kultu ve sledované době. Nutno podotknout, že primární funkce každého zvoleného pramene byla poněkud jiná, než že by se přímo vztahovala ke slunečnímu kultu. Přesto i tyto prameny přinášejí velmi zajímavá svědectví týkající se dané problematiky.

Práce se nejdříve zabývá tím, co sami staří Egypťané chápali jako sluneční kult, a tím, kteří další bohové byli na tento kult napojeni (viz kapitola 2). Nejvíce pozornosti je v celé práci věnováno hlavnímu slunečnímu bohu Reovi, avšak budou zmíněna také další božstva se slunečními aspekty. Mimoto bude představeno héliopolské učení o vzniku světa a nesmí být opomenuty ani různé posvátné symboly, které jsou se slunečním kultem úzce provázány.

Následně se pozornost zaměří na počátky slunečního kultu a pokusím se zjistit, jak daleko do minulosti sahá úcta ke slunci (viz kapitola 3). Této problematice je v egyptologické literatuře věnována stále větší pozornost. Možné doklady slunečního kultu pro pravěké období a Archaickou dobu zkoumal egyptský badatel Ahmed Saied (Saied 2005) a německý egyptolog Jochem Kahl zaměřil svou pozornost jednak na problematiku slunečního kultu v Archaické době a na jméno panovníka Raneba (Kahl 2007).

Pro pochopení počátků jistě hraje významnou roli kamenný kruh objevený na pouštní lokalitě plaja Nabta, který bývá archeology interpretován jako sluneční kalendář a je datován

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

do 5. tisíciletí př. n. l. (Applegate, Zedeño 2001: 464; viz kapitola 3.1). Doposud není jasné, jakou úlohu mohla hrát úcta ke slunci v pravěkých kulturách v nilském údolí na území současného Egypta, a proto se zaměřím rovněž na tuto problematiku (viz kapitola 3.2). Pramenná báze je zde však velmi omezená, neboť je možné vycházet v podstatě pouze z orientace těl v hrobech a z výjevů na nádobách. Zkoumání těchto pramenů může přinést pouze omezené výpovědi. Teprve s vynálezem písma přicházejí jasnější doklady mimo jiné i pro sluneční kult. V Archaické době se objevují písemné záznamy vlastních jmen, z nichž některá v sobě zahrnují slovo *r^c*, což byl staroegyptský výraz jak pro slunce, tak i pro slunečního boha, čili tato jména mají jistou výpovědní hodnotu pro výzkum slunečního kultu v Archaické době. Kromě vlastních jmen může o slunečním kultu v této době vypovídat slonovinový hřeben panovníka Wadžiho, titul dalšího krále 2. dynastie Peribseny, jedna zmínka na Palermské desce a možná také jedna pečeť nalezená na Sinajském poloostrově (viz kapitola 3.3).

V Archaické době vznikají základní rysy staroegyptské královské ideologie, která je pak dále rozvíjena ve Staré říši. Je obecně známo, že sluneční kult měl velký podíl na utváření ideologie královského úřadu v době Staré říše, proto v kapitole 4 bude tomuto fenoménu věnována pozornost. V krátkosti bude pojednáno i o jménech panovníků, kteří do svého jména přijali jméno slunečního boha Rea (viz kapitola 4).

Sluneční kult se výrazněji prosazuje v době 3. dynastie, což mohou dokládat texty na fragmentech *naa*, které v centru slunečního kultu Héliopoli nechal vybudovat panovník Necerichet. Kromě toho předpokládaný architekt první pyramidy Imhotep nesl titul *m3-wr*, což bývá považováno za označení velekněze v Héliopoli, avšak význam tohoto titulu není pro dobu Staré říše ještě zcela jasný. Ve větší míře se též začínají objevovat vlastní jména nekrálovských osob zahrnující jméno slunečního boha Rea.

Jasným projevem napojení slunečního kultu na královskou ideologii bylo začlenění titulu *z3-R^c* do královské titulatury za vlády panovníka Radžedefa. Ve stejné době je možné vysledovat i růst moci a významu kněžstva slunečního boha. V této době se rovněž dají sledovat množící se doklady slunečního kultu. Na počátku 4. dynastie se začínají budovat hrobky panovníků ve tvaru pravých pyramid, tzn. pyramid s hladkými stěnami, a na vrchol těchto staveb je umísťováno pyramidion, jež mělo velmi úzkou vazbu na sluneční kult. Patrná je též změna v orientaci celých pyramidových komplexů, které jsou nyní orientovány východozápadně, tedy podle dráhy slunce. Mimo to podle některých badatelů královská nekropole v Gíze vykazuje silný solární charakter (Goedicke 1995: 42). Stále více se také vyskytují vlastní jména s elementem Re, a to jak královská, tak i nekrálovská.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Doba následující 5. dynastie bývá považována za vrcholnou fázi vývoje slunečního kultu (například Krejčí, Magdolen 2006: 106). Zdá se, že dochází k významnému růstu důležitosti slunečního boha Rea. Vzestup významu slunečního boha a jeho kněžstva, stejně jako zrození „slunečních králů“, jimiž měli být první tři panovníci této dynastie, je reflektován v jedné z pohádek na papyru Berlín 3033, který je známější jako papyrus Westcar. Tvrzení o vrcholné fázi slunečního kultu v době 5. dynastie je posilováno také tím, že prvních šest panovníků této dynastie nechalo postavit tzv. sluneční chrámy.

Od konce 5. dynastie již sluneční chrámy budovány nejsou. Je zřejmé, že zde dochází k určitým změnám, které však zatím nejsme schopni soustavněji uchopit. Hlavní prvek slunečních chrámů, tedy obelisk, se začíná používat v jiných souvislostech. Avšak stále je chápán jako sluneční symbol. Za 6. dynastie se stává nedílnou součástí architektury zádušních chrámů a objevuje se také u některých nekrálovských hrobek, kde byly vztyčovány v párech u vchodu do kultovních prostor. Zde je patrné, že sluneční kult se projevuje nejen v královské architektuře, ale v této době proniká též do nekrálovské.

Pro zkoumání dokladů o slunečním kultu bylo vybráno několik typů pramenů z doby Staré říše. Pozornost se nejdříve zaměří na písemné a epigrafické prameny (viz kapitola 5). Jak již bylo uvedeno, počátky slunečního kultu nejsou zcela zřejmé a kromě pramenů z pravěkého období a z Archaické doby by o této problematice mohly do jisté míry vypovědět také doklady z doby 3. dynastie (viz kapitola 5.1). V tomto případě se opět zaměřím na výskyt jména slunečního boha Rea ve vlastních jménech. Zajímavá svědectví také přinášejí dochované fragmenty z *naa* panovníka Necericheta pocházející z hlavního centra slunečního kultu Héliopole, o kterých bude v této a v jedné z dalších kapitol také pojednáno.

Pro dobu 4. dynastie nebyl žádný písemný ani epigrafický materiál zahrnut, což souvisí hlavně s tím, že z této doby takovýchto pramenů příliš neexistuje. Doklady slunečního kultu pro 4. dynastii se objevují především v archeologických pramenech, které budou představeny později.

Mnohá vodítka ke kultu slunečního boha Rea přináší Palermská deska, v níž je možné nalézt doklady pro sluneční chrámy, jež nechali zbudovat panovníci 5. dynastie, ale kromě toho deska obsahuje názvy několika dalších svatyní, které byly zasvěceny bohu Reovi (viz kapitola 5.2).

Další pramen, který je analyzován z hlediska slunečního kultu, představují chrámové papyrové archivy pocházející z královské nekropole v Abúsíru (viz kapitola 5.3). Doposud se podařilo nalézt tři takové soubory papyrů, a to v pyramidových komplexech panovníků Neferirkarea a Raneferefa a královnou Chentkaus II. Nejvíce zmínek vztahujících se ke

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

slunečnímu kultu přináší Neferirkareův archiv. V archivu Raneferefa se jedná zejména o doklady pro boha Rea v osobních jménech. V papyrech z archivu královny Chentkaus II. však zmínek týkajících se slunečního kultu moc nenalezneme. Naproti tomu se zmínky o Reovi objeví v epigrafickém materiálu z pyramidového komplexu této královny. Rovněž v epigrafickém materiálu a v souboru fajánsové intarzie panovníka Raneferefa nalezneme mnohé doklady vztahující se ke slunečnímu bohu Reovi (viz kapitoly 5.4 a 5.5).

Mnohé doklady o slunečním kultu v době Staré říše přinášejí také pečetítka a otisky pečeti z doby Staré říše (viz kapitola 5.6). Analýzu písemných a epigrafických pramenů zakončuje samostatný výzkum titulů a vlastních jmen týkajících se slunečního kultu (viz kapitola 5.7). Je možné rozlišit dvě skupiny titulů vztahující se ke slunečnímu kultu (viz kapitola 5.7.1). V první řadě se jedná o titul, jímž byl později označován velekněz slunečního kultu v Héliopoli a jenž ve Staré říši zněl *m3-wr*. Je však zřejmé, že spojení tohoto titulu s funkcí héliopolského velekněze není pro sledovanou dobu zcela bez problémů (viz kapitola 5.7.1.1). Pro studium slunečního kultu ve Staré říši jsou důležité tituly spojené se slunečními chrámy. Existují však také některé tituly, jež odkazují na službu bohu Reovi, aniž by zmiňovaly sluneční chrám (viz kapitola 5.7.1.2). Za pojednáním o titulech následuje výzkum vlastních jmen nekrálovských osob, která obsahují jméno slunečního boha Rea (viz kapitola 5.7.2).

Největší množství informací pro sluneční kult obsahuje nejstarší egyptský soubor náboženských textů, Texty pyramid (viz kapitola 5.8). V těchto textech byly sledovány především doklady pro sluneční kult, a to nejen v souvislosti s bohem Reem, ale i s dalšími božstvy se slunečními aspekty, jakými byli například Atum, synkretické božstvo Re-Atum, dále Veneg, Harachtej a Hor Východu. Důležité je rovněž studium vztahu těchto bohů k panovníkovi. Z hlediska slunečního kultu jsou též důležité zmínky o Devateru, resp. Devaterech v různých formách, a rovněž říkání pojednávající o hlavním centru kultu slunečního boha, tedy o Héliopoli. Naše znalosti o slunečním kultu mohou rozšířit také informace týkající se bárek slunečního boha, Reova oka, tzv. slunečních lidí *henmemet* a slunečního svitu, resp. světla. U jednotlivých říkání vypovídajících o slunečním kultu jsou uváděny odkazy na číslování, která říkadlům byla přiřazena Jamesem P. Allenem (Allen 2005) a Raymondem Faulknerem (Faulkner 1969), resp. již počátkem minulého století Kurtem Sethem (Sethe 1908–1922). Přestože jsou někdy tyto odkazy dosti dlouhé a znepřehledňují text, přinášejí důležité informace ohledně výskytu jednotlivých říkání. Pro usnadnění orientace v říkáních byl jejich přehled zanesen do tabulky, aby tak bylo zjištěno,

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

ve kterých souborech Textů pyramid, resp. u kterých panovníků je těchto zmínek nejvíce (viz Tabulka VI).

Poté se pozornost zaměří na archeologické a stavební doklady slunečního kultu. Dle těchto dokladů existovala v době Staré říše dvě města, jež mohla být významnými středisky kultu slunečního boha. V první řadě se jedná o již několikrát zmiňované město Héliopolis (viz kapitola 6.1). Druhým centrem pak mohlo být město zvané Sachebu (viz kapitola 6.2). Významný vliv solárních představ se projevuje také v symbolice pyramidových komplexů (viz kapitola 6.3). Do této kapitoly bude zařazena též diskuse týkající se tzv. starších slunečních chrámů. Někteří badatelé se totiž domnívají, že již v době 3. dynastie mohl existovat sluneční chrám, jehož jméno znělo *Skt-R^c* (například Goedicke 1957). Vznikly také hypotézy, že Snofruova pyramida v Médúmu a Radžedefova pyramida v Abú Rawáši nemusely být pyramidami, ale mohlo se jednat o chrámy zasvěcené slunečnímu bohu (například Wildung 1969: 137–138, 144).² Tyto teorie se ale nezdají být příliš pravděpodobné. Silné solární konotace jsou však patrné u chrámu, který se nachází před Velkou sfingou v Gíze, proto je nutné zaměřit se i na něj (viz kapitola 6.4). Během vlády panovníků 5. dynastie bylo v oblasti memfidské nekropole vybudováno na šest chrámů, jež byly zasvěceny bohu Reovi (viz kapitola 6.5). V této kapitole budou jednotlivé chrámy ve stručnosti představeny, avšak hlavní důraz bude kladen na poznání role slunečního kultu v těchto stavbách. Posledním archeologickým pramenem, který byl pro tuto práci vybrán, jsou obelisky, jež jsou považovány za výsostný sluneční symbol (viz kapitola 6.6).

Nutno podotknout, že do této práce nebyly nezahrnuty doklady slunečního kultu ze sféry nekrálovských hrobek a z jednotlivých staroegyptských krajů, neboť by to velmi rozšířilo rozsah předkládané práce. Tyto prameny již samy o sobě představují nepřehledné množství podkladů pro výzkum sledované problematiky a každý ze zmíněných zdrojů by si zasloužil vlastní detailní zkoumání, což by nepochybně mohlo přinést velmi cenné informace ohledně rozšířenosti představ spojených se slunečním kultem.

Doposud nebyl v textu příliš uveden přehled toho, jak je problematika slunečního kultu zpracována. Je tomu tak proto, že jednotlivé fenomény spojené se slunečním kultem a zvolené prameny mají za sebou již dlouhou badatelskou tradici, a tudíž z tohoto důvodu a také pro ulehčení orientace v literatuře ke sledované problematice je stav bádání uveden na začátku každé kapitoly a podkapitoly. Většina ze zvolených pramenů však doposud nebyla analyzována z hlediska slunečního kultu a v tomto ohledu by snad předkládaná práce mohla

² Tento názor v současnosti zastává, jak sdělil v osobním rozhovoru, egyptolog bulharského původu Vassil Dobrev.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

být přínosem díky zvolenému metodologickému přístupu k jejímu tématu. Na základě nastíněných pramenů se tedy pokusím rozšířit a možná i korigovat znalosti týkající se slunečního kultu v době prvního velkého vzepětí staroegyptského státu, ve Staré říši.

Pro pochopení slunečního kultu je rovněž důležité odlišit jeho přímý a nepřímý doklad. Přímým dokladem se rozumí výskyt jména slunečního boha ve vlastním jméně nebo titulu, i když toto tvrzení není zcela bezproblémové, neboť jména mohla podléhat jistým, možno snad říci módním, trendům. Nepřímé doklady jsou pak spatřovány například ve způsobu uložení těl do hrobů, dále v orientování se v prostoru a čase podle koloběhu slunce nebo také v zobrazení slunce. Avšak i zde je nutné dbát opatrnosti. Zejména u zobrazení je nutné se ptát, zda jej lze považovat za doklad uctívání slunce, nebo jestli se jedná jen o řemeslníkovu inspiraci životním prostředím. V těchto případech by mohl napovědět archeologický kontext, ve kterém se takový předmět našel. Bohužel ne vždy je nálezová situace známá. Je evidentní, že interpretace jak přímých, tak nepřímých dokladů slunečního kultu není vždy jednoduchá a závisí na mnoha dalších faktorech.

Již bylo nastíněno, že práce obsahuje rovněž tabulky, které zaznamenávají hlavně vlastní jména, jež v sobě zahrnují jméno slunečního boha Rea, a tituly spojené s tímto bohem. Kromě toho tabulky obsahují také odkazy na jednotlivá říkání Textů pyramid vážící se ke slunečnímu kultu. Vzhledem k jejich relativně velkému množství jsou tabulky k dispozici v elektronické podobě na přiloženém CD nosiči. Součástí práce je také obrazová příloha, do níž byly zařazeny fotografie předmětů, které jsou v předkládané práci diskutovány a u kterých není zcela jednoznačná interpretace vyobrazení, jež nesou. Do přílohy byly také zařazeny plánky zachycující místa nálezů některých písemných a epigrafických pramenů, které budou analyzovány.

2 Náboženské aspekty slunečního kultu

Sluneční kult představuje jeden z nejmóraznějších rysů staroegyptského náboženství. Stejně tak, jak se vyvíjela staroegyptská civilizace, procházel i kult slunce několikerými proměnami. V současné době je egyptská sluneční teologie poměrně dobře známá, avšak z velké části to platí pro představy vyvíjející se v mladších obdobích. Z období Staré říše mnohdy doklady jistých představ chybí, proto je nyní pozornost soustředěna především na představy doložené ve Staré říši.

2.1 Sluneční bůh

Hlavním božstvem spojovaným se sluncem byl Re³, personifikace slunce,⁴ a také jeho síly a moci. V egyptském písmu je pro slunce používán naprosto jednoduchý, ale výstižný ideogramatický znak: ☉ (N5).⁵ Re vystupoval jako hlavní sluneční bůh v podstatě po celou dobu trvání staroegyptské civilizace.⁶

Etymologie slova *r^c* zůstává bohužel nejasná. Snad bylo na základě zvukové podobnosti, jak je v egyptských náboženských představách běžné, odvozeno od egyptského slova *i^r*, což znamená „stoupat, vystupovat vzhůru“ nebo „vycházet“ (Hannig 2006: 29). Slovo *r^c* Egyptané běžně používali i pro označení slunce jako takového.⁷ Nejstarší písemný

³ James P. Allen prosazuje, aby se jméno boha také překládalo, protože egyptské slovo *r^c* znamená slunce. Mělo by se tedy podle něj používat označení „the Sun“ namísto bůh „Re“ (Allen 2005: 14). Překladová varianta jména boha není u nás ještě příliš zažitá, proto zde bude používáno staroegyptské slovo s vědomím toho, že jméno boha může být rovněž přeloženo, aniž bychom se dopustili zkreslování.

⁴ Je též nutné mít na paměti, jak upozornil Leonard H. Lesko, že staří Egyptané pojímali slunce spíše jako kouli, zatímco egyptologové mají tendenci nahlížet na slunce jako disk (Lesko 1991: 118). Podle egyptských představ disk potřeboval něco nebo někoho, co by mu umožnilo pohyb (např. křídla nebo brouka, jenž by disk nesl). Byl též vnímán jako bárka nebo součást bárky. S vědomím tohoto rozporu bude v práci používáno výrazu sluneční disk, protože je to v egyptologických kruzích zažitý výraz.

⁵ Existují čtyři formy tohoto ideogramu. Jejich typologii vytvořil Wolfhart Westendorf (Westendorf 2006). Jako první typ Westendorf určil jednoduchý disk bez vnitřního kruhu. Druhý typ představuje disk s malým vnitřním kruhem, který by měl tvořit cca jednu pětinu celkové plochy. Třetí formou je disk s vnitřním kruhem zabírajícím přibližně jednu polovinu. Poslední variantu představuje disk s úzkým vnějším kruhem; tento typ se často objevuje ve spojení s ureem nebo ury. S typem 1 až 3 se můžeme setkat nejpozději od počátku Staré říše. Čtvrtý typ se podle Westendorfa objevuje až od 11. dynastie (Ibid: 113). S tímto tvrzením však nesouhlasí Dušan Magdolen, který pro čtvrtou formu našel doklady rovněž z doby Staré říše (Magdolen 2008a).

⁶ Našli bychom pouze jedinou výjimku: v době Nové říše během vlády panovníka Amenhotepa IV./Achnatona, platil za výsostné státní i sluneční božstvo bůh Aton.

⁷ Zůstává však otázkou, zda vůbec staří Egyptané tyto dvě kategorie (bůh slunce a slunce) od sebe odlišovali.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

doklad tohoto výrazu pochází z doby 2. dynastie, tj. cca 2930–2700 př. n. l. (Verner, Bareš, Vachala 1997: 477).⁸

Bůh Re byl chápán jako pán celého kosmu. Měl také ustanovovat a uchovávat kosmický řád, který se nazýval *m3ʿt*.⁹ Protože byl spojován s demiurgem Atumem¹⁰, byl rovněž považován za prvotní božstvo a stvořitele (Janák 2005: 141). Díky těmto vlastnostem byl pokládán za krále bohů, na což ostatně odkazuje množství jeho epitet; kupříkladu byl nazýván Pánem veškerenstva (například Allen 2005: W 168;¹¹ Faulkner 1969: 257, § 305). Texty ze Staré říše popisují Rea jako skvělého, zářícího, mocného, silného, daleko dosahujícího a daleko krácejícího boha (Müller 2001: 123). Obyvatelé starověkého Egypta věřili v životodárnou sílu slunce. Re vystupoval jako zachovatel, byl pánem ročních dob, a tím pádem také pánem zaopatření.¹² Díky jeho vůli probíhal růst a plození.

Staří Egyptané rozdělovali koloběh slunce na čtyři části. Prvním, a pro Egyptany klíčovým, bodem byl východ. Ten pro ně znamenal symbol věčné obnovy. Další částí koloběhu slunce bylo poledne, dosažení zenitu. Při západu sestupovalo slunce do podsvětí¹³, eg. *duatu*, kudy putovalo přes noc, aby se následující den při úsvitu mohlo znovu zrodit. Věřilo se, že Re putuje po obloze od východu k západu ve své denní bárce nazývané *mʿndt* a poté, co zmizí za západním horizontem, proplouvá *duatem* na noční bárce zvané *mskt*.¹⁴ V bárkách nepobývá sám, nýbrž s několika dalšími bohy, jimiž jsou Hu¹⁵, Neheh¹⁶ a Sia¹⁷ (Allen 2005: W 168, T 192; Faulkner 1969: 257, § 307).

Ve starém Egyptě byl den rozvržen na tři části. Toto dělení vycházelo z představy o putování slunce, které mění v jednotlivých fázích svoji podobu: ráno, při východu se zrodilo, dopoledne rostlo, až v poledne dosáhlo dospělosti, a k večeru stárlo. Představa

⁸ Výraz *rʿ* se v této době poprvé objevuje ve jméně panovníka Raneba z 2. dynastie a snad rovněž ve jménech některých nekrálovských osob 1. a 2. dynastie (viz kapitola 3.3).

⁹ Princip *m3ʿt* byl personifikován v podobě bohyně Maat, která měla úzkou vazbu k bohu Reovi (Kahl 2007: 51).

¹⁰ Z nejstaršího souboru egyptských náboženských textů je doložena synkretická podoba Re-Atum (například Allen 2005: W 150; Faulkner 1969: 217, § 152; podrobněji viz kapitola 5.8).

¹¹ Zkratky používané u této publikace jsou vysvětleny v kapitole 5.8.

¹² Na tyto aspekty nás odkazují reliéfy z tzv. Síně ročních dob, jež se nacházely ve slunečním chrámu panovníka Niuserre (viz kapitola 6.5.5).

¹³ Podsvětí není zcela správným překladem pro staroegyptský výraz *dw3t*. *Duat* se totiž mohl nacházet pod zemí, ale mohl také být nad zemí, vlastně uvnitř nebe, tj. v těle bohyně Nuty. V pozdějších dobách vzniklo několik knih popisujících *duat* (například Podsvětí knihy, *Amduat* atp.). Vstup do *duatu* se nacházel na západním horizontu. Egyptané věřili, že *duatem* protéká řeka, po níž pluje slunce ve své noční bárce od západu k východu. Představovali si ho také jako místo plné zlých sil, démonů a nástrah (Janák 2009: 82–83).

¹⁴ Z mladších období máme doklady o tom, že boha Rea mají v jeho noční bárce doprovázet pomocníci a ochránci. Například na přídi obvykle stojí Sutech, jenž Reovi pomáhá překonat největší překážku na cestě podsvětím, hrůzného hada Apopa, který ztělesňoval neřád *isft* a snažil se slunce spolknout. Představa o souboji s Apopem je doložena od Střední říše (Wilkinson 2003: 221).

¹⁵ Bůh Hu byl personifikací výroku, jenž měl stvořitelenskou moc (Janák 2005: 88).

¹⁶ Neheh je označení pro cyklické pojmání času, které úzce souvisí se slunečním kultem (Ibid: 53).

¹⁷ Sia představuje myšlenku, jež je také aspektem stvořitelenské moci (Ibid: 157).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

o stárnoucím slunci je sice doložena až z Nové říše, avšak ostatní podoby jsou zachyceny již v Textech pyramid (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Faulkner 1969: 606, § 1695). Jednotlivé životní fáze slunečního boha byly spojovány s bohy Cheperem, Reem a Atumem (viz kapitola 2.2). Podle pozdějších náboženských představ splýval Re při své noční pouti *duatem* s Usirem, se kterým se spojoval uprostřed noci (Janák 2005: 141).

Z oblastí za hranicemi Egypta je doložena jedna poměrně zajímavá forma boha Rea. Ve městě Byblos byla nalezena jedna pečeť ze Staré říše, na níž je uvedeno jméno slunečního boha ve spojitosti se znakem pro cizí země. Tuto pečeť publikoval Pierre Montet (Montet 1998: 62–63; viz Obrázek 1). Na pečetě je zachyceno více textu, pro nás je však nyní důležitý pouze jeden sloupec, který uvádí: *z3 n R^c-h3st ntr h3st*.¹⁸ Montet nápis překládá jako „syn Rea cizích zemí, bůh cizinců“ (Montet 1998: 63; viz také Leitz 2002 IV: 636). Podle Christiana Leitze je obdobná forma boha Rea, tentokrát však s plurálem *h3swt*, zapsána na fragmentu jedné travertinové nádoby, jenž byl nalezen rovněž v Byblu a který také publikoval Pierre Montet (Leitz 2002 IV: 636; Montet 1998: 73; viz Obrázek 2). Text na této nádobě zní: *ppj r^c h3swt*.¹⁹ Montet to překládá jako „Pepi, slunce cizích zemí“ a podle něj se zde tedy nejedná o další formu boha Rea, jak navrhuje Leitz (Montet 1998: 73). Je zřejmé, že doklad této formy, resp. forem, není častý, avšak může naznačovat, že sluneční bůh Re mohl být v jistých ohledech spojován rovněž s oblastmi za hranicemi Egypta. Jistě to není tak překvapivé, neboť sluneční bůh, jak již bylo uvedeno, byl považován za pána veškerenstva a vládce světa.

Re je nejčastěji zobrazován v lidské podobě se slunečním kotoučem a ureem, tedy posvátnou kobrou, na hlavě. Jako Re-Harachtej byl vypořádován se sokolí hlavou, na které byl rovněž usazen sluneční kotouč ovinutý ureem.²⁰ Re může mít též beraní hlavu. V tom případě se jedná o jeho noční podobu. Z doby Staré říše neexistuje mnoho vypořádání Rea, avšak předpokládá se existence Reovy sochy ve slunečním chrámu Veserkafa (viz kapitola 6.5.1), i když nutno upozornit, že sluneční chrám nebyl klasickým božským chrámem s každodenním kultem, nýbrž byl úzce spojen s pyramidovým komplexem panovníka a jeho zádušním kultem (viz kapitola 6.5). V tomto případě se tedy nemuselo jednat o kultovní sochu boha, nýbrž mohlo jít o sochu panovníka chráněného slunečním bohem.²¹ Bohužel se tato hypotéza za současného stavu pramenů nedá spolehlivě potvrdit. V úvahu bychom také měli

¹⁸ ; v originále je text psán ve sloupci.

¹⁹ ; rovněž tento text je v originální podobě zapsán vertikálně.

²⁰ Doposud nejstarší doklad pro Re-Harachteje pochází ze slunečního chrámu panovníka Niuserrea z Abú Ghurábu (Barta 1984: sl. 171).

²¹ Za tento zajímavý podnět vděčím panu doc. Jiřímu Janákovi.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

vzít zejména Velkou sfingu v Gíze. Je pravdou, že Sfinga zobrazuje panovníka. Nesmí se však přehlížet fakt, že od Nové říše byla spojována se slunečním bohem Haremachetem (viz kapitola 6.4). Německý badatel Herbert Ricke se domnívá, že k tomuto splynutí došlo již ve Staré říši (Ricke 1970: 35). Pokud má Ricke pravdu, mohlo by se tedy jednat o trojrozměrné zobrazení slunečního boha spojeného s panovníkem, neboť bůh Hor měl jak solární dimenzi, tak byl také spojován s panovnickým úřadem (viz kapitola 2.2 a 4). Podle amerického archeologa Marka Lehnera Sfinga představuje symbol královské autority a zároveň ztělesnění Atuma v jeho aspektu zapadajícího slunce (Bárta 2005: 185). Obdobné stanovisko zastává také Rainer Stadelmann, podle něhož mají sfingy před staroegyptskými chrámy vždy solární konotace (Stadelmann 2003: 469). Domnívá se také, že pro Sfingu v Gíze musel existovat nějaký předobraz, jenž se patrně nacházel v hlavním centru slunečního kultu v Héliopoli, neboť některé pozdější prameny²² jmenovitě zmiňují sfingu Héliopole (Ibid).

Určitou vazbu na sluneční kult je možné též vysledovat u tzv. slunečních lidí, eg. *ḥnmmt*, a u slunečního svitu, eg. *i3ḥw*. O těchto dvou fenoménech nám zprávy přinášejí Texty pyramid (podrobněji viz kapitola 5.8).

2.2 Další sluneční božstva Staré říše

Se sluncem a jeho koloběhem bylo spojeno mnoho dalších božstev. Stejně jako bůh Re mohl přejímat aspekty jiných bohů, tak také ostatní bohové přejímali aspekty slunečního boha. Slunce bylo uctíváno v mnoha různých formách, nejčastěji bylo spojováno, jak již bylo uvedeno, s bohem Reem, vyskytují se však další bohové se slunečními aspekty: Cheper, Hor, Harachtej a Atum (Janák 2005: 140–141).²³ S nimi byl Re často synkreticky spojován.

Bůh Cheper²⁴ byl považován za rodičí se slunce a jeho ranní podobu (Minas-Nerpel 2006: 3). Jeho jméno znamená „Vznikající“. Zobrazován byl jako vruboun posvátný nebo jako muž s tímto broukem na hlavě. Egypťané viděli v kuličce, kterou před sebou vruboun válí a do které vkládá svá vajíčka, sluneční kotouč, jenž Cheper vyzdvihuje z podsvětí, resp. z *duatu*. Domnívali se také, že tito brouci se rodí z hlíny jakoby sami ze sebe, protože vrubouni se líhnou z kuličky, a to mohlo navozovat představu, že nemají rodiče. Na základě toho jej spojovali také s autogenezí a cyklickou obnovou (Minas-Nerpel 2006: 1).

²² Rainer Stadelmann bohužel neuvádí, o které prameny se jedná.

²³ Nutno podotknout, že i další egyptští bohové měli jisté solární aspekty, například Sobek nebo Sokar (Janák 2005: 158–161). Tomuto fenoménu zde nebude věnována pozornost, avšak jistě by si zasloužil zvláštní detailnější výzkum.

²⁴ Někdy se objevují také formy Chepri a Cheperer.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Vazbou ke slunci a jeho moci se vyznačovalo rovněž jedno z nejstarších staroegyptských božstev, bůh Hor. Podle názorů některých egyptologů je tato Horova podoba doložena na slonovinovém hřebenu panovníka 1. dynastie Wadžiho (viz kapitola 3.3). Setkáme se s ním rovněž v héliopolské kosmogonii (viz kapitola 2.3). Také v Textech pyramid se objevují přímé poukazy na solární aspekty Hora, kde vystupuje jako bůh východu (například Allen 2005: W 206 a T 10; Faulkner 1969: 301, § 450 a 325, § 527; podrobněji viz kapitola 5.8). Vazba boha Hora ke slunci byla nejčastěji vyjádřena v jeho formě jako Harachtej, resp. Re-Harachtej (například Allen 2005: P 340, M 282, N 438; Faulkner 1969: 488, § 1049; podrobněji viz kapitola 5.8). Jméno Harachtej se překládá jako „Hor obzoru“ nebo „Hor obou obzorů“. Někteří badatelé však tvrdí, že zde slovo *hr* není jménem boha a že toto slovo bylo použito jako apelativ, s významem „nejvyšší“ nebo „vládce“. Pak by se to mohlo překládat jako „Vládce obzoru“ (Assmann 1977: sl. 957). Na propojení boha Hora a solárních představ odkazují také další formy tohoto boha: Hor Behdetský (Janák 2005: 80) a Haremachet²⁵, „Hor na obzoru“ (Ibid: 78).

Samotný bůh Re byl chápán jako denní, resp. polední podoba slunce; jako večerní a noční slunce vystupoval bůh Atum. Jeho jméno znamená jak úplnost, tak i neexistenci, takže byl spojován s motivy úplnosti i dokonání (Myśliwiec 1979: 78–79). Toto božstvo bylo v Héliopoli, centru slunečního kultu, považováno za stvořitele světa. Vazbu Atuma k Héliopoli podtrhují také jeho epiteta *nb Twnw*, „Pán Héliopole“, a *Twnw(j)*, „Héliopolský“ (Ibid: 85, 101). V Textech pyramid je v jednom případě uváděna synkretická forma bohů Atuma a Cheprera, Atum-Cheprer (Allen 2005: M 225, N 359; Faulkner 1969: 600, § 1652; viz kapitola 5.8).

Z doby Staré říše je ve spojitosti se slunečním kultem doložen ještě bůh Veneg (například Allen 2005: T 185, P 326b; Faulkner 1969: 363, § 607, 476, § 952; podrobněji viz kapitola 5.8). Veneg byl považován za syna slunečního boha, proto s ním býval ztotožňován zesnulý panovník. Staří Egyptané Venega spojovali s koloběhem slunce a rovněž ho chápali jako strážce kosmického řádu. Měl také podpírat nebeskou klenbu (Wilkinson 2003: 131; Kahl 2007: 13).

Většinou bylo slunce spojováno s mužskými bohy, avšak některé bohyně též mohly mít vazbu na slunce, resp. na sluneční aktivitu. Z naprosté většiny se jednalo o bohyně spojované s nebesy, zejména o Hathoru a Sachmetu. Tyto bohyně pak mohly být označovány

²⁵ Již bylo nastíněno, že pramenně je tato forma doložena až z Nové říše. Podle Herberta Rickeho byl však Haremachet znám již ve Staré říši, kdy s ním měla být spojována Velká sfinga v Gíze (Ricke 1970: 35).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

jako Oko Reovo²⁶ (Allen 2005: T 282; Faulkner 1969: 405, § 705). Spojení Rea a Hathory je doloženo v abúsírských papyrových archivech. Objevuje se zde titul *ḥm-ntr R^c Ḥwt-Ḥr*, „kněz Rea a Hathory“, jenž jasně ukazuje na toto propojení (viz kapitola 5.3). Hathor byla společně s Reem jedním z božstev uctívaných také ve slunečních chrámech budovaných v době 5. dynastie (viz kapitola 5.7.1.2 a 6.5).

Jistou vazbu ke slunečnímu kultu má rovněž bohyně Iusaas. Jméno této bohyně se dá přeložit buď jako „Přichází ta, která je velká“, nebo „Když přichází, už je velká“. Bývala považována za protějšek boha Atuma, tedy za ženský princip při stvoření (Janák 2005: 102). Je doložena písemnými prameny již z doby Staré říše (Allen 2005: P 467; Faulkner 1969: 519, § 1210).

2.3 Héliopolská kosmogonie

Hlavním centrem slunečního kultu se stalo město staroegyptsky označované Iunu, řecky pak Héliopolis (viz kapitola 6.1). Snad již na počátku Staré říše byla héliopolskými kněžími sestavena tzv. héliopolská kosmogonie, kterou se snažili vysvětlit vznik a podobu světa, tím pádem stvoření tzv. héliopolského Devatera, egyptsky nazývaného *psdt* (Barta 1973: 27). Tato kosmogonie zvýrazňuje roli slunečního boha při stvoření. Písemně byla fixována v Textech pyramid, tedy ke konci 5. dynastie (viz kapitola 5.8).

Héliopolské Devatero představuje skupinu devíti až deseti bohů, slunečního boha a jeho nástupců. Číslovka devět zde má symbolický význam, neboť představuje absolutní plurál (Janák 2005: 14). Nejstarší doklad Devatera pochází z říkání 219 Textů pyramid (Allen 2005: W 152; Faulkner 1969: 219; podrobněji viz kapitola 5.8). Je však zřejmé, že takovéto představy existovaly již mnohem dříve. Doklad pro to mohou představovat fragmenty ze svatyně, kterou v hlavním centru slunečního kultu nechal zbudovat panovník Necerichet (viz kapitola 6.1). V Textech pyramid máme doloženo několik dalších forem Devatera: Velké devatero²⁷ (například Allen 2005: W 152; Faulkner 1969: 219; podrobněji viz kapitola 5.8), Malé devatero²⁸ (Ibid.; podrobněji viz kapitola 5.8), Dvě devatera²⁹ (například Allen 2005:

²⁶ V Textech pyramid je s Reovým okem ztotožňován zesnulý panovník (například Allen 2005: T 278; Faulkner 1969: 402, § 698) a kromě toho je zde Reovo oko kladeno do souvislosti s potravinovými obětinami (Allen 2005: W 141; Faulkner 1969: 207, § 124; podrobněji viz kapitola 5.8).

²⁷ Jako Velké devatero je označováno Devatero bohů z Héliopole (Barta 1973: 53).

²⁸ Malé devatero bylo spojováno s bohy Horního Egypta (Ibid.: 56).

²⁹ Dvě devatera měla znamenat společenství bohů Horního a Dolního Egypta (Ibid.: 51).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

W 140; Faulkner 1969: 205; podrobněji viz kapitola 5.8) nebo Sedm devater³⁰ (Allen 2005: P 450; Faulkner 1969: 511; podrobněji viz kapitola 5.8).

Dle héliopolské kosmogonie existovalo na počátku všeobjímající temné, nehybné pravodstvo zvané Nun. Z tohoto pravodstva vystoupal počáteční pahorek³¹ v podobě *benben* (viz kapitola 2.4), na kterém se pak zrodil bůh Atum.³² K prvotnímu aktu stvoření mělo dojít právě v Héliopoli. Tento významný okamžik Egypťané nazývali *zp-tpj*, což bychom mohli přeložit jako „poprvé“. Atum sám ze sebe vytvořil první pár bohů Šua a Tefnut. Texty pyramid podávají svědectví o tom, jak došlo ke stvoření prvního božského páru. V říkání 527 (Allen 2005: P 475; Faulkner 1969: 527, § 1248) je zmínka o tom, že Atum masturboval a tím dal život prvnímu božskému páru. Říkadlo 600 (Allen 2005: N 359; Faulkner 1969: 600, § 1652–§ 1653) však tvrdí, že Šu byl zrozen stvořitelovým kýchnutím nebo vyprsknutím, zatímco Tefnut byla demiurgem vyplivnuta. V tomto případě byla uplatněna jakási druhotná slovní hříčka, jež vychází ze zvukové podoby jmen těchto dvou bohů a egyptských slov pro výrazy vykašlat (*išš*) a vyplivnout (*tf*). Bůh Šu představuje světlo, vzduch, prostor mezi nebem a zemí, zatímco bohyně Tefnut zastupuje zejména noc, vlhkost, ranní rosu a řád (Janák 2009: 91).

Šu a Tefnut se spojili a zplodili druhý božský pár, syna jménem Geb, který představoval zemi, a dceru Nut, tedy nebeskou klenbu. Bůh Geb byl jako představitel země uctíván v Héliopoli na místě zvaném *b3 t3*. V tomto prostoru byl při svátcích prováděn obřad „kypření půdy“ (Janák 2005: 59). Podle mýtu se i Geb a Nut spojili a měli spolu čtyři děti, totiž Usira, Esetu, Sutecha a Nebthetu. Za syna Geba a Nuty bývá v héliopolské kosmogonii považován rovněž bůh Hor ve formě „nebeského“ Hora.³³ K narození zmíněných bohů došlo takzvaně mimo rok, tedy v době pěti epagomenálních dní. Z pozdějších dob je doložen tzv. usirovský mýtus, jenž líčí smrt boha Usira. Podle mýtu byl zákeřně zavražděn svým bratrem Sutechem, ale Usirova manželka Eset společně s bohem Anupem nabalzamovali jeho tělo, a umožnili tak Usirovi překonat smrt a dojít znovuzrození. Ze Staré říše tento mýtus není doložen, avšak některé jeho motivy můžeme nalézt v Textech pyramid (Griffiths 2001: 616).

Šu, otec Geba a Nuty, tento pár od sebe oddělil, čímž přestali setrvávat v těsném objetí. Textově je tato představa doložena již v Textech pyramid (Allen 2005: W 166, T 190; Faulkner 1969: 255, § 299; Allen 2005: P 460, M 338, N 572; Faulkner 1969: 506, § 1101),

³⁰ Není zcela jasné, jaké společenství bohů je míněno pod pojmem Sedm devater.

³¹ Tato představa měla svůj reálný základ odpozorovaný v přírodě, kdy po každoročních záplavách začala voda postupně opadávat a začala se z ní vynořovat pevnina.

³² Akt této spontánní geneze mohl odkazovat na východ slunce nebo na vynoření se pevniny z vod záplav (Wilkinson 2003: 18).

³³ Je doloženo mnoho forem boha Hora. Můžeme je rozdělit do dvou základních skupin: nebeský Hor, syn Nut, a mladistvý Hor, syn Esety (Janák 2005: 74–87).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

avšak zobrazení, které znázorňuje Geba jako zemi a Nut jako nebeskou klenbu, mezi nimiž je bůh Šu představující vzduch, se objevuje až v době Nové říše, poprvé v Osireiu Sethiho I. a v hrobce Ramesse IV. (Piankoff 1934: 1).

2.4 Posvátná zvířata a fetiše

Podobně jako na ostatní egyptské kultury, také na sluneční kult bylo napojeno mnoho symbolů, posvátných zvířat a dalších projevů slunečního boha. Za symbol boha Rea byl považován obelisk (viz kapitola 6.6), pyramidion a pilíř zvaný *iw*. Právzory těchto symbolů lze hledat v předmětech uctívaných v Héliopoli. Již bylo uvedeno, že k prvotnímu zrození slunce mělo dojít právě zde. Egypťané věřili, že se tomu stalo na místě zvaném Vysoký písek³⁴, eg. *šꜥj kꜥj* (Barta 1984: sl. 165). S počátečním pahorkem, který se vynořil z vod praoceánu a na který dopadly první sluneční paprsky, byl spojován předmět zvaný *benben*. Jednalo se o posvátný kámen přibližně kuželovitého tvaru, jenž byl snad meteoritického původu. Někdy byl tento fetiš považován za zkamenělé Atumovo sperma (Bauval 1989: 12). Byl též nahlížen jako pahorek, na němž se denně rodí slunce. *Benben* našel svůj odraz také v architektuře. Právě tento předmět se stal vzorem pro obelisky, zejména pro jejich horní část. *Benben* měl být uchovávan ve svatyni zvané *ḥwt bnb*, která se nacházela v Héliopoli. Originál kamene *benben* se nám bohužel nedochoval (Kemp 1991: 85).

Se slunečním kultem je úzce svázán posvátný pták zvaný Benu³⁵, který byl v Héliopoli uctíván jako projev slunečního boha. Egypťané ho považovali za symbol obnovy, zmrtvýchvstání a věčného mládí. Byl zobrazován jako volavka s dlouhými pery na hlavě. Benu je poprvé bezpečně doložen v Textech pyramid, konkrétně v říkadle 600: „(...) *ty jsi povstal jako kámen benben v Domě Benu v Héliopoli*“ (Allen 2005: N 359; Faulkner 1969: 600, § 1652). Dům Benu, egyptsky *ḥwt bnw*, měl být identický s *ḥwt bnb* (Kákosity 1977: sl. 1111). Podle staroegyptských představ měl život ptáka Benu trvat čtrnáct set šedesát jedna let. Toto období se nazývá fénixovou periodou³⁶ a po jeho uplynutí si měl Benu vystavět hnízdo z vonných větví, kde měl shořet a následně se znovuzrodit (Janák 2009: 90). Oba výrazy, *benben* a Benu, pocházejí ze stejného slovesného kmene *wbn*, což znamená „vycházet“ (Hannig 2006: 201). Barry J. Kemp v tomto vidí důvod, proč se ocitly ve spojení se slunečním kultem. Z lingvistického hlediska se jednalo o slovní hříčku, která byla pro

³⁴ Vysoký písek bylo označení pahorku v Héliopoli, jenž se nacházel v jižní části velkého chrámu v Héliopoli. Velký chrám byl vybudován během Nové říše (Bickel 2010: 26).

³⁵ V pozdějších dobách spojili Řekové ptáka Benu s fénixem. Zmiňuje se o něm Hérodotos (Dějiny II, kap. 73).

³⁶ Hérodotos uvádí, že žil pět set let (Dějiny II, kap. 73).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

starověké Egyptany tolik příznačná. Slovní podobnost zde podtrhla logickou vazbu (Kemp 1991: 88).

Podobně jako byl býk Apis v Memfidě považován za *ba* boha Ptaha, za inkarnaci slunečního boha byl považován býk, kterého Egyptané nazývali Meruer (řec. Mnevis). První zmínky o tomto býkovi pocházejí již z Textů pyramid, kde se vyskytuje jako „Býk z Héliopole“ (Allen 2005: T 285, P 372; Faulkner 1969: 408, § 716). Byl zobrazován jako černý býk beze skvrn a jiného zbarvení, který nesl mezi rohy sluneční kotouč s ureem. Jeho úkolem bylo sloužit jako prostředník mezi slunečním bohem a lidmi.

Na další posvátný předmět uctívaný v Héliopoli odkazuje staroegyptský název tohoto města Iunu. Jméno je odvozeno od slova *iwn*, což je označené pro posvátný „sluneční“ pilíř připomínající obelisk (Janák 2009: 89). Pilíř *iwn* měl rozšířenou základnu, směrem nahoru se zužoval. Na vrchu z něj pak vybíhala krátká úzká část. Většinou byl kanelován (Morfin 1997: 315).

Z pozdějších dob existují doklady o větším počtu posvátných zvířat spojovaných se slunečním kultem, než kolik jich bylo výše uvedeno, neboť zde se primárně soustředíme na dobu Staré říše. Prameny z mladších období svědčí o tom, že vazbu ke slunečnímu kultu měla například ryba nazývaná tilapie nilská, kočka nebo také rejsek. Na základě jistých indicií se však může usuzovat, že minimálně tilapie nilská a rejsek byli na sluneční kult nějakým způsobem navázáni již ve Staré říši. Tilapie nilská je jako kultovní předmět doložena z Raneferefova papyrového archivu (Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 140, pl. 40). V tomto případě je evidentní vazba této ryby na představy o znovuzrození, které také z velké části souvisí se slunečním kultem. Za doklad podobných představ spojených s rejskem by mohl být považován nález myši v rakvi kněze Inpunefera (Vymazalová 2010). Bohužel se v obou případech jedná pouze o nepřímá a mlhavá svědectví, jež není možné spolehlivě prokázat.

3 Počátky slunečního kultu

Počátky zbožštění slunce a rozvoje jeho kultu v Egyptě zůstávají stále nejasné. Otázka, kam sahají počátky slunečního kultu, je dosti složitá a odpověď na ni není jednoduchá ani jednoznačná, protože jsme odkázáni na dosti omezené prameny. Z pravěkého období přirozeně neexistují žádné písemné památky, proto je zkoumání omezeno výhradně na svědectví archeologických pramenů, kterých však není mnoho a většinou jsou obtížně interpretovatelné. Situaci tedy ztěžuje skutečnost, že nejstarší přímé doklady slunečního kultu se objevují až s počátky staroegyptského písma. Rovněž je nutné mít na paměti odlišnosti mezi úctou pravěkých lidí k přírodním silám a propracovaným slunečním kultem dynastického Egypta. Zároveň ale nesmíme zapomínat, že jedno souvisí s druhým a že sluneční kult může vyrůstat z úcty k mocnému kosmickému tělesu.

3.1 Plaja Nabta

Rozvíjející se výzkumy egyptské Západní pouště odhalují mnohá překvapení, nejen ohledně pravěkého osídlení Sahary, ale také ohledně náboženských představ a umění jejich tehdejších obyvatel. Do jisté míry zde mohou být spatřovány také kořeny slunečního kultu. O určitém výjimečném vztahu lidí ke slunci může vypovídat objev kamenného kruhu na lokalitě Nabta Plaja, resp. plaja Nabta, která se dnes nachází poměrně hluboko poušti, přibližně 100 km západně od Abú Simbelu (Wendorf, Schild 1998: 98). Nabta byla zkoumána od roku 1974 Spojenou prehistorickou expedicí vedenou Fredem Wendorfem (Ibid: 99). Vykopávky zde odkryly několik zajímavých prehistorických objektů a megalitických staveb³⁷, mimo jiné kruh utvořený z kamenných bloků. Tento kamenný kruh je označován jako objekt E-92-9 (Applegate, Zedeño 2001: 463; viz Obrázek 3).

Megalitům v severovýchodní Africe se v minulosti věnovaly jednotlivé studie,³⁸ souborně pak byly publikovány v prvním díle dvousvazkové publikace *Holocene Settlement of the Egyptian Sahara* vydané v roce 2001. Editory prvního dílu jsou Fred Wendorf a Romuald Schild (Wendorf, Schild 2001), druhý díl věnovaný keramice nalezené na lokalitě

³⁷ V Nabtě byly odkryty celkem čtyři soubory megalitických staveb, které tvoří tzv. ceremoniální okrsek. Kromě zmiňovaného slunečního kalendáře jsou v kontextu této práce důležité také megalitické řady, neboť se uvažuje, že i tyto řady megalitů mohly mít jistou vazbu na slunce (Wendorf, McKim Malville 2001: 489–502). Podařilo se však prokázat, že řady jsou orientovány k některým jasným hvězdám, takže spojitost se sluncem se jeví spíše jako druhotná (Ibid: 502).

³⁸ Například v roce 1992 vyšel článek o megalitech v časopise *Sahara* (Wendorf, Close, Schild 1992–1993: 7–16), v roce 1998 v časopise *Nature* (McKim Malville, Mazar, Schild, Wendorf 1998: 488–491).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

pak vydal Kit Nelson (Nelson 2002). O objektu E-92-9 zde pojednali Alex Applegate a Nieves Zedeño (Applegate, Zedeño 2001: 463–467). Autoři ve svém příspěvku uvádějí, že se patrně jedná o pozdně neolitický solární kalendář (Ibid: 463). Této lokalitě, a tím pádem také solárnímu kalendáři, se u nás věnovala Lenka Suková v publikaci *Kapitoly z dějin egyptské archeoastronomie* (Suková 2008: 1–23).

Solární kalendář se nachází v severní části pahorku tvořeného fosilní dunou (Applegate, Zedeño 2001: 463). Samotný objekt je tvořen různě velkými bloky nubijského pískovce, které byly usazeny přímo do duny. Průměr kamenného kruhu činí přibližně 4 m (Wendorf, Close, Schild 1992: 13). Na čtyřech místech byly bloky kamene vztyčené. Tato čtyři místa představovala jakési vstupy nebo „branky“. Téměř uprostřed kruhu se nacházely další vztyčené bloky, které byly uspořádané do dvou rovnoběžných řad a měly přibližně východozápadní orientaci. V těsné blízkosti představeného kamenného kruhu se našlo více než třicet ohnišť. Z těchto ohnišť bylo možné získat vzorky dřevěného uhlíku, které byly vyhodnoceny radiokarbonovou metodou. Ukázalo se, že pocházejí přibližně z období 6000 BP ± 60, což přibližně odpovídá období kolem roku 4900 př. n. l. (Applegate, Zedeño 2001: 464). Zjištěný časový údaj podporuje datování ostatních objektů na lokalitě do mladšího neolitu. Předpokládá se však, že se zde tento sluneční kalendář mohl nacházet již dříve a data získaná z uhlíků odkazují na mladší fázi používání tohoto objektu.

Pomocí paleoastronomické analýzy se podařilo určit funkci kamenného kruhu. Tato analýza vychází z předpokladu, že pokud spojíme vždy dva protilehlé vstupy, dostaneme dvě linie. První osa směřuje ze severu na jih a druhá je od té severojižní odkloněna v rozmezí 65° – 70° a 245° – 250° (Applegate, Zedeño 2001: 466). Ukázalo se, že právě druhá linie odpovídá poloze slunce při východu během letního slunovratu v době přibližně před 6000 lety. Letní slunovrat byl pro pasteveckou komunitu, která obývala Nabtu, velice významnou událostí, neboť ohlašoval počátek období dešťů. Solární kalendář mohl napomoci včasnému určení, kdy má letní slunovrat nastat. Můžeme předpokládat, že s tím byly též spojeny nějaké obřady přivolávání dešťů (Suková 2008: 12).

V severní Africe se objevuje několik paralel k solárnímu kalendáři v Nabtě. Podobné megalitické struktury se nacházejí například v Lemqaderu v Mauretánii nebo v Gambii (Applegate, Zedeño 2001: 467).³⁹ Avšak žádný z těchto megalitů není datován do stejného období jako v Nabtě. Zdá se také, že byly založeny na pozorování jiných objektů na obloze,

³⁹ Applegate a Zedeño zde citují dvě originální studie k této problematice: Milburn, M., Köbel-Wettlaufer, I., „Contribution to the study of some lithic monuments of the west Sahara”, in: *Almogaren IV/1973*, s. 103–150; Parker, H., „Stone Circles in Gambia“, in: *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland 53/1923*, s. 173–228.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

než tomu bylo v egyptské Západní poušti. Různé kmeny, které obývaly nebo stále obývají Saharu, se orientují podle hvězd a Měsíce (Suková 2009: 101). Solární kalendář v Nabtě a následně rozvíjející se solární náboženství ve starověkém Egyptě tedy do značné míry představují unikum v kontextu afrických národů.

Důležité samozřejmě je ptát se na význam a funkci slunečního kalendáře pro vývoj slunečního kultu v dynastickém Egyptě. Je nutné upozornit na to, že existence solárního kalendáře nemusí nutně odkazovat na uctívání slunce. Předpoklad konání obřadů k přivolávání dešťů může odkazovat spíše na něco jiného, totiž na uctívání jiné přírodní síly, deště. Pro obyvatele Nabty však slunce představovalo těleso, které nemění svůj koloběh a na které se takto mohou spolehnout. Avšak nesmí se přehlížet ani ten fakt, že obyvatelé Západní pouště se mohli stěhovat do nilského údolí kvůli vysychání Sahary a mohli si s sebou přinést povědomí o jisté důležitosti slunce, které následně mohlo v údolí Nilu vést k vykrystalizování slunečního kultu.

3.2 Doklady slunečního kultu v pravěkém nilském údolí

Z pravěkého nilského údolí nemáme žádné přímé doklady uctívání slunce. Přesto by se dalo najít několik indicií, které by mohly určitě úctě ke slunci v oné době nasvědčovat. Takovým nepřímým dokladem by mohla být orientace těla v hrobě nebo také určitá vyobrazení na keramice. Ovšem tato interpretace není zcela bezproblémová. V egyptologických kruzích také doposud nebyla této problematice věnována příliš velká pozornost. Je sice pravdou, že občas někdo zmíní, že v určitém případě by se mohlo jednat o ovlivnění slunečním kultem (například Bárta 2008: 17). Kromě jednoho článku však neexistuje žádná další důkladná studie, která by se soustředila přímo na tento fenomén. Nutno však přiznat, že takové zkoumání by bylo velmi náročné a vzhledem k povaze pramenů velmi teoretické a nebylo by možné je stoprocentně potvrdit. Snad jediným badatelem, který soustředil svou pozornost na možné doklady slunečního kultu v pravěkém nilském údolí, je Ahmed Saied (Saied 2005). Saied ve svém článku představuje pravěké artefakty, o nichž se domnívá, že je na nich vyobrazeno slunce. Jeho interpretace není však ve všech případech prokazatelná (viz níže).

Již bylo zmíněno, že nepřímý doklad slunečního kultu v pravěkém nilském údolí může být spatřován v orientaci těl zesnulých osob v hrobech. Už jeden z nejstarších doložených pohřbů člověka v údolí Nilu by na to mohl poukazovat. Na lokalitě Nazlet Chater 4 ve středním Egyptě se belgické archeologické expedici v 80. letech minulého století podařilo

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

objevit hrob dospělého muže, jehož tělo spočívalo na zádech a hlava byla otočena k západu. Hrob je datován do mladého paleolitu (Maříková Vlčková 2009: 74). Rovněž u dalších mladších pohřebišť jsou zemřelí uloženi do hrobu s tváří hledící k západu, avšak ve skrčené poloze na boku, přičemž hlava směřuje k jihu.⁴⁰ V tomto případě se předpokládá, že těla zemřelých byla orientována podle slunce a že již tehdy podle představ pravěkých Egypťanů byl na západ, tedy na místo, kde se slunce ztrácí z oblohy, situován onen svět (Bárta 2008: 17). Tato teorie se zdá být velmi pravděpodobná a poukazuje na skutečnost, že původně lidé vzhlíželi ke slunci jako ke garantovi znovuzrození.⁴¹ Toto by také potvrzovalo tezi, že původně bylo slunce bohem obyčejných lidí (Verner 1994: 100). Dodejme, že v některých kulturách na březích Nilu v pravěku bylo slunce bohem všech lidí, kteří věřili v posmrtný život a přáli si žít dále i po smrti.

Na jiných paleolitických a neolitických pohřebišťích v nilském údolí byli zemřelí orientováni tak, aby hleděli k východu.⁴² Otázkou zůstává, zda i tato orientace byla ovlivněna solárními představami. Je velmi pravděpodobné, že tomu tak mohlo být, protože na východě se slunce každé ráno znovu rodilo, a proto mohli lidé těchto kultur spojovat své znovuzrození s východem. Bohužel, tuto tezi není a patrně také nebude nikdy možné spolehlivě prokázat.

Z pravěkého nilského údolí se dochovalo poměrně velké množství nezdobené i zdobené keramiky nejrůznějšího druhu. V kontextu této práce jsou samozřejmě důležité některé zdobené nádoby. Zajímavé je, že keramika, která připadá v úvahu pro tuto studii, většinou pochází z období Nakáda I (Arkell 1975: 40). Velmi signifikantní je zobrazení na jedné misce, dnes uložené ve sbírkách Egyptského muzea v Káhiře (CG 2074; viz Obrázek 4). Na misce jsou uprostřed zachyceny dva trojúhelníkovité kopce, v horní a dolní části je vyobrazeno několik klikatých linií pod sebou, v pravé a levé části vidíme dvě slunce. Nutno podotknout, že v tomto případě by se skutečně mohlo jednat o vypočtení slunce, i když Egypťané v dynastické době zobrazovali slunce zcela jinak, buď jako samostatný disk, nebo disk, z něhož v dolní polovině vycházejí paprsky. Podle Ahmeda Saieda je interpretace tohoto vyobrazení naprosto jasná. Dva soubory klikatých linií představují vody praoceánu, dvě slunce pak odkazují na východ a západ slunečního kotouče a ony dva trojúhelníkovité kopce představují horizont, kde se rodí a zapadá slunce (Saied 2005: 287). Podobně tento výjev vysvětloval Wolfhart Westendorf (Westendorf 1966: 37). Domnívám se, že tato interpretace je do jisté míry správná. Přesto bych preferovala nenazývat vody zde zobrazené praoceánem

⁴⁰ Tato orientace těl v hrobech se vyskytuje například na neolitických pohřebišťích v oblasti badárské kultury, dále u kultur Omarí A (Hoffman 1979: 196) a Nakáda I (Ibid: 110).

⁴¹ Je naprosto logické, že s královským úřadem se spojil až v dynastické době. K tomuto spojení mohlo vést to, že bylo ve dne na obloze v podstatě jako jediné těleso a zdálo se vládnout světu (viz kapitola 3.3 a 4).

⁴² S touto orientací se setkáme například na paleolitickém pohřebišti v Tošce (Maříková Vlčková 2009: 74).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

a kopce horizontem. Mohlo by se spíše jednat o zobrazení země vystupující z nilské záplavy spojené se zobrazením slunce, protože není jednoznačně prokazatelné, že by v této době již existovala představa o počátečním pahorku. Tato situace však mohla mít vliv, jak bylo zmíněno výše, na utvoření představy o počátečním pahorku zvedajícího se z vod praocenánu (viz poznámka 31).

Ahmed Saied se domnívá, že na některých nádobách ze souboru keramiky typu *white crossed-lined ware*, tj. keramiky zdobené bílými mřížkami, by také mohlo být vyobrazeno slunce (Saied 2005: 287–288; viz Obrázek 5 a Obrázek 6). Většinou se jedná o misky a na dně těchto misek může být bílou konturou vyveden kruh, který je ještě někdy doplněn druhým, o něco větším kruhem. Od těchto kruhů pak vedou užší či širší pásy, někdy rozdělené trojúhelníky, nebo také trojúhelníky bez pásů. Podle Saieda by se mohlo jednat o vyobrazení slunce a stylizovaného horizontu (Saied 2005: 287). Toto určení je velice problematické. S největší pravděpodobností se nejedná o zobrazení slunce a horizontu. Pokud bychom chtěli v takových vypočteních vidět slunce, pak by ony pásy o trojúhelníky představovaly spíše sluneční paprsky. Musí se však brát v potaz i ta možnost, že výjevy na nádobách nemusely mít nutně náboženský význam. Navíc se ani nejedná o typické egyptské zobrazení slunce. Lidé, kteří zdobili tyto nádoby, se mohli nechat přímo ovlivnit přírodním prostředím nebo měli potřebu pouze zvýraznit dno a nějakým způsobem vyzdobit zbytek stěn. Dle názoru Williama M. Flinderse Petrieho se tato výzdoba snažila napodobit strukturu proutěných nádob (Petrie 1920: 14). Je tedy evidentní, že s jistotou nevíme, jak tyto výjevy interpretovat. Možná se jednalo o kombinaci několika výše nastíněných teorií. Nejpravděpodobněji se však jeví Petrieho interpretace.

Poněkud jistější ohledně slunečního kultu si můžeme být v případě jednoho skalního vyobrazení ve Východní poušti, jež také spadá do nakádského kulturního okruhu. Jsou zde vyobrazeny dvě krávy, které mají sluneční kotouč mezi rohy (viz Obrázek 7). Saied poukazuje na úzkou spojitost mezi slunečním kultem a kultem dobytka a zmiňuje kraví bohyni Hathor, jež měla silnou vazbu na sluneční kult (Saied 2005: 288). Dá se předpokládat, že se zde skutečně může jednat o odkaz na sluneční kult.⁴³

Nesmí být přehlédnuty ani nálezy modelů lodí z různých materiálů, jež byly objeveny na lokalitách Badarí, Nakáda, Heluán a Minšat Abú Omarí. Winfried Barta se domnívá, že tyto modely mají spojitost se slunečními bárkami (Barta 1973: 137). Modely lodí logicky

⁴³ V této souvislosti nutno zmínit, že na lokalitě plaja Nabta se mimo jiné podařilo objevit hrob krávy, jejíž tělo bylo uloženo do jednoduché pohřební komory: Komoru překrývala kamenná mohyla. Je možné, že kořeny propojení kultu dobytka se slunečním kultem mohou sahát až sem, ačkoli tato hypotéza se dá jen velmi těžce potvrdit (Applegate, Gautier, Duncan 2001: 468–473).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

spojujeme se slunečními bárkami, protože z pozdějších dob je toto propojení velice časté. Je však také možné, že tyto modely byly vyráběny a ukládány do hrobek jako dopravní prostředek pro zemřelého. Loď přece byla v Egyptě základním dopravním prostředkem a lidé si mohli přát mít k dispozici takový dopravní prostředek i po smrti, což ostatně dokládají vyobrazení na stěnách staroříšských hrobek. Teorii o tom, že se možná jedná o sluneční bárky, však také nesmí být zcela zavrhnuta a jistě by si zasloužila detailnější zkoumání.

Z předchozího textu vyplývá, že určité nepřímé doklady o slunečním kultu z pravěkého nilského údolí přece jen existují. Není však možné doložit, jestli bylo slunce v této době již systematicky uctíváno, či nikoli. Nevíme ani, jakou formou mohlo toto uctívání probíhat. Existují také názory, že slunce bylo původně uctíváno jako bůh Hor (Bruwier 2010: 24). Tuto tezi nelze ani potvrdit, ani vyvrátit hlavně kvůli neexistenci písemných pramenů, takže v tomto směru není možné dojít k jasnějšímu závěru. Jedinou oblastí, kde se snad vztah pravěkých lidí ke slunci projevuje poněkud výrazněji, jsou představy o posmrtném životě a víra ve znovuzrození.

3.3 Sluneční kult v Archaické době

Až v Archaické době se setkáme s prvními, i když nepoččetnými, jasnými doklady úcty ke slunečnímu bohu Reovi. Objevují se vlastní jména, královská i nekrálovská, obsahující jméno boha Rea. Kromě jmen, jimž bude věnována pozornost později, se vyskytují další odkazy na sluneční kult,⁴⁴ jako například slonovinový hřeben panovníka Wadžiho, snad také jedna pečeť nalezená v Tel en-Besoru na Sinaji a v neposlední řadě rovněž jedna zmínka na Palermské desce, uvádějící název *šm-r^c* (podrobněji viz kapitola 5.2). Z Archaické doby také pochází první doklady titulu *m3-wr*, tedy titulu, jímž byli později označováni velekněží

⁴⁴ Jochem Kahl uvádí ještě další doklad pro kult boha Rea v Archaické době. Je jím jedna nepálená cihla nalezená v blízkosti hrobky Ninecera, na níž je v kartuši zachyceno *nswt-bitj* jméno panovníka Nefersenedžrea. Cihla pochází z Nové říše a podle Kahla to značí, že v povědomí lidí bylo více králů 2. dynastie, jejichž jméno bylo tvořeno s elementem Ra (Kahl 2007: 60). Nezdá se však, že by to byl přesvědčivý důkaz, protože pro lidi žijící v době Nové říše muselo být celkem „přirozené“, že jejich panovník byl spojován s Reem. Obdobně by to mohlo platit také pro panovníka Neferkarea. Avšak jeho jméno uvádí dva královské seznamy, i když vzniklé o mnoho staletí později. Jedná se o Turínský a Sakkárský královský seznam, takže v tomto případě existuje poněkud vyšší míra pravděpodobnosti, že nějaký panovník tohoto jména skutečně vládl. Neferkare je díky tomu řazen do druhé poloviny 2. dynastie (Schneider 1996: 268). Doložen je také u Manethóna jako Nefercheres (Helck 1982: sl. 375). Ze soudobých ani jiných pramenů však doložen není, proto nemůžeme s jistotou říci, jak dlouho vládl nebo zda vůbec existoval. Někteří badatelé dokonce jeho jméno ve výčtech panovníků 2. dynastie neuvádí (například Wilkinson 1999: 82–94). Kdyby se však jednalo o skutečnou historickou osobnost, pak by tedy byl druhým panovníkem, jenž by do svého jména přijal jméno slunečního boha, což by mohlo být považováno za doklad toho, že jistá forma úcty ke slunečnímu bohu Reovi existovala už ve 2. dynastii a že tento bůh byl už v této době spojován s královským úřadem (viz níže).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

v Héliopoli. O tomto titulu bude pojednáno později v jedné z následujících kapitol (viz kapitola 5.7.1.1).

Na slonovinovém hřebenu panovníka 1. dynastie Wadžiho vidíme velmi zajímavé vyobrazení (viz Obrázek 8). V horní části výjevu je vypodobněn sokol v bárce, která spočívá na roztažených ptačích křídlech. Pod roztaženými křídly je znatelný *serech* se jménem panovníka Wadžiho a nad ním je zachycen sokolí bůh Hor. Po obou stranách *serechu* jsou znatelná dvě žezla *was* a z jedné strany mezi *serechem* a žezlem *was* je rozpoznatelná raná forma symbolu *anch* (Málek 1986: 35). Interpretace tohoto výjevu se zdá být jasná. V bárce, kterou je možné považovat za sluneční bárku, je zobrazen sluneční bůh, jenž proplouvá oblohou, zde zobrazenou jako dvě roztažená křídla⁴⁵ (například Quirke 1992: 22; Málek 1986: 35). Přítomnost jména panovníka zde patrně poukazuje na jeho vládu na zemi. Četné diskuze se však vedou ohledně toho, jaké sluneční božstvo je v bárce vyobrazeno. Podle Rudolfa Anthes je zde Hor zobrazen jako pozemský panovník a zároveň jako vládce oblohy (Anthes 1959). Wolfhart Westendorf byl podobně přesvědčen, že se jedná o boha Hora, přičemž ten je zde vypodobněn jak ve své pozemské podobě, tedy jako panovník Wadži, tak i ve svém solárním aspektu (Westendorf 1966: 24). Petrie se pak domníval, že je zde zobrazen bůh Harachtej (Petrie 1925: 4). Patrně se však nedá s jistotou rozhodnout, jestli je na hřebenu zachycen bůh Hor, Harachtej nebo snad Re, protože různá božstva se slunečními aspekty mají často podobu sokola (viz kapitola 2). Přesto bych se přiklonila ke zmíněnému názoru Wolfharta Westendorfa, tedy že jde o vypodobnění Hora. Pak by se scéna na hřebenu dala interpretovat takto: solární Hor plující v bárce po obloze jako vládce nebes. Jeho cesta je naznačena zleva doprava, tedy pro staré Egyptany na západ. Podobně pozemský Hor, tedy panovník, vládne na zemi. Značky *was* po bocích by mohly vyjadřovat moc a nadvládu „obou Horů“ a značka *anch* by mohla odkazovat na žijícího Hora nebo na touhu po věčném životě, což bylo spojeno s koloběhem slunce. Mohlo by se tedy jednat o jakýsi propagandistický výjev, jenž by měl spojovat egyptského panovníka s bohy, resp. se slunečním bohem, a legalizovat jeho vládu na zemi.

Další doklad pro sluneční kult v Archaické době by mohla představovat jedna pečeť nalezená na Sinaji na lokalitě Tel en-Besor a datovaná do doby 1. dynastie, konkrétně do období vlád panovníků Hora Ahy a Džera (Saied 2005: 289; viz Obrázek 9). Avšak interpretace výjevu na pečetě jako dokladu slunečního kultu je velmi problematičná. Rozpoznáme zde stojící postavu s poněkud trojúhelníkovitou hlavou a dlouhýma ušima.

⁴⁵ Hubert Roeder dospěl na základě analýzy Textů pyramid, jež jsou však z pozdější doby, než kterou nyní sledujeme, k názoru, že křídla přináležejí bohu Thovtovi (Roeder 1996: 232–252) a nikoli Horu Behdetskému, jak se domnívají mnozí badatelé (například Anthes 1959: 190; Wildung 1977: sl. 277).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

U této postavy je pak vyobrazení patrně nějakého ptáka, jenž má nad hlavou zachycenou kulatou značku a hieroglyfickou značku pro *t*. Ahmed Saied v tomto ptáku s kulatou značkou a značkou pro *t* spatřuje boha Re-Harachteje (Ibid). Značka pro *3ht* zde však patrná není, a proto je dosti obtížné interpretovat tento výjev jako Re-Harachteje. Jméno tohoto boha máme navíc doložené až z mnohem pozdějších dob, totiž až z 5. dynastie. O Re-Harachteje se tedy v tomto případě patrně nejedná, avšak je do jisté míry pravděpodobné, že by se mohlo jednat o vypočtení nějakého slunečního božstva, i když to nelze spolehlivě prokázat.

Jak již bylo zmíněno, jméno boha Rea se v Archaické době začíná vyskytovat i ve vlastních jménech. V případě jmen nekrálovských osob s elementem Re nepanuje ale jednota ohledně toho, které takové jméno se vyskytlo jako první. Podle Jochema Kahla je nejstarší jméno Redifanch. Redifanch byl písař žijící na přelomu 2. a 3. dynastie (Kahl 2007: 33; Kaplony 1963 III: 347 A). Podle Ahmeda Saieda oproti tomu existuje takových jmen celkem pět (Saied 2005: 290). V prvním případě by se podle Saieda mělo jednat o vlastní jméno na již zmíněné pečetě z Tel en-Besoru, která je datována do doby 1. dynastie. Saied čte toto jméno jako Re-Harachtejkau. Jak již ale víme, toto čtení rozhodně není bezproblémové. Za panování Dena se objevuje jméno Rechitre (Kaplony 1963 I: 561). Během prvních dvou dynastií narazíme na jména Inure (Ibid: 422) a Redifanch (viz výše). Na jedné pečetě z 2. nebo 3. dynastie rozpoznáme jméno Rahotep (Kaplony 1963 II: 1173; Ibid III: Abb. 636).

Snad nejdiskutovanějším dokladem slunečního kultu pro tuto dobu je Horovo jméno druhého panovníka 2. dynastie Raneba⁴⁶. Badatelé se totiž neshodnou v názoru na čtení jména tohoto panovníka. Ranebovo jméno je zapisováno v *serechu* s pomocí značky pro slunce (☉, N5) a pro slovo *nb* (☽, V30), přičemž u naprosté většiny dokladů tohoto jména značka pro *r^c* předchází značce *nb*. Uvažuje se o dvou možnostech čtení jména.⁴⁷ Buď se mohlo číst jako Raneb, což je v podstatě *R^c-nb(=i)*, čili „Re je (můj) pán“ (Ranke 1952: 229; Kahl 2007), anebo jako Nebre. Druhá možnost vychází z toho, že v tomto jméně byla uplatněna tzv. honorifická transpozice, tudíž jméno Nebre by pak znamenalo „Pán slunce“ (například Barta 1984: sl. 157; Helck 1987: 74; Quirke 1992: 22; Wilkinson 1999: 84). Tím pádem by zde

⁴⁶ Dokladů pro tohoto panovníka není mnoho. Je zmiňován například na několika kamenných nádobách, kupříkladu na misce z vulkanického popela, která je v současnosti uložena v Britském muzeu (BM EA 35 556). Dále je Ranebovo jméno známo z několika pečetí, z pohřební stély nalezené v Mit Rahíně a z jednoho skalního nápisu v Armantu. Je rovněž uveden na soše Hetepdiefa, hodnostáře a zádušního kněze z přelomu 1. a 2. dynastie (Wilkinson 1999: 86). Všechny dostupné prameny k tomuto panovníkovi se snažil nashromáždit Jochem Kahl (Kahl 2007: 16–28, 48). Ranebovu hrobku se doposud nepodařilo objevit, ale předpokládá se, že by se mohla nacházet někde v centrální Sakkáře.

⁴⁷ Ahmed Saied upozornil ještě na třetí variantu čtení tohoto jména, kterou navrhl egyptský badatel S. Abd el-Aziz. Podle něj jméno znamená „Pán je slunce“ (Saied 2005: 289).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

slovo *r^c* neoznačovalo boha, ale slunce jako takové (Quirke 1992: 23–24). Obě čtení mají zásadní vliv na interpretaci existence, či neexistence Rea jako boha v této době. Touto problematikou se detailně zabýval Jochem Kahl (Kahl 2007), který, jak se domnívám, přesvědčivě podložil čtení panovníkova jména jako Raneb a přidal další, i když ne vždy patrně správné (viz poznámka 46), doklady pro kult Rea v této době.

Rovněž se zdá, že další panovník 2. dynastie Peribsen vyjádřil své spojení se slunečním bohem Reem na základě titulu, jenž je některými badateli označován jako titul Sutech-Re (Kaplony 1963 III: Abb. 302). Podle Tobyho A. H. Wilkinsona jde o první zobrazení slunečního kotouče, které by symbolizovalo slunečního boha (Wilkinson 1999: 293), avšak, jak bylo možné poznat, není to tak docela pravda. Titul však představuje další důležitý doklad úcty k bohu Reovi. Také jedna pečeť datovaná do doby Peribseny by mohla podat svědectví o slunečním kultu. Je na ní zmíněno jméno Zlatý a panovník je zde označen jako jeho syn (Kaplony 1963 III: Abb. 368). Někteří egyptologové se domnívají, že v tomto případě je Zlatým myšlen bůh Re (Kahl 2007: 3). Ludwig D. Morenz v tomto vidí označení pro Atuma nebo Rea (Morenz 2002: 156).

Je tedy zřejmé, že sluneční kult a sluneční bůh Re hrál v této době již nějakou roli. Někteří badatelé, jako například Stephen Quirke, však hájí tezi, že v této době *r^c* nebylo označení pro boha a že tedy tehdy žádný takový bůh neexistoval. Svůj názor dokládá také tím, že v pohřební architektuře této doby se neprojevuje žádná solární symbolika (Quirke 2001: 80). Rovněž upozorňuje na to, že bůh Re začal vystupovat jako božstvo až ve 3. dynastii, a to v souvislosti s božským královským úřadem (Quirke 1992: 62).

V předchozím textu byly představeny jak přímé, tak i nepřímé doklady slunečního kultu od pravěku až po Archaickou dobu. Situace se na základě daných indicií jeví tak, že sluneční kult hrál pro obyvatele nilského údolí důležitou roli již odpradávná. Není však možné tvrdit, že již v pravěku existovalo výsostné sluneční božstvo Re. Zdá se, že původně skutečně mohl sluneční bůh být bohem obyčejných lidí, kteří jej spojovali s posmrtným životem a se znovuzrozením. K napojení slunečního kultu na královský úřad mohlo dojít až později, s konsolidací a centralizací staroegyptského státu, doprovázené rozvojem jednotící královské ideologie. Toto propojení bezesporu souvisí s tím, že slunce je jediným a jasným tělesem, jež je přes den viditelné na obloze. Jistě zde také jistou roli sehrála již velmi stará představa o slunci jako garantu znovuzrození a tím pádem cyklického pojetí času. Můžeme předpokládat, že právě v souvislosti s posílením královské moci a autority přijal panovník Raneb do svého jména jméno slunečního boha Rea. Toto se následně opakuje ve Staré říši,

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

kdy je navíc ještě vztah panovníka ke slunečnímu bohu umocněn tím, že král začíná vystupovat jako syn tohoto boha (viz kapitola 4).

4 Sluneční kult v královské ideologii

V pozdějších pramenech, konkrétně na papyru Turín a v díle egyptského kněze Manethóna, je jako první vládce na zemi zmíněn sluneční bůh Re; po něm následují polobožské bytosti a následně historičtí vládci Egypta (Frankfort 2010: 148). V obou uvedených pramenech se tedy odráží představa, že bůh Re jako stvořitel světa byl zároveň jeho prvním vládcem. Ze staroříšských pramenů sice není tato představa explicitně doložena, avšak objevují se odkazy na Reovu stvořitelenskou moc (viz kapitola 2.1) a na jeho spojení s královskou ideologií (viz níže).

Královské ideologii a také povaze královského úřadu je v egyptologické literatuře věnována značná pozornost. Zde však budou uvedena pouze tři díla, jež jsou pro účely této práce zásadní. Roli panovníka ve Staré říši věnoval pozornost Hans Goedicke ve studii *Die Stelle des Königs im Alten Reich* (Goedicke 1960). Ve 40. letech minulého století vyšla poprvé kniha Henriho Frankforta s názvem *Kingship and the Gods*. Tato studie pojednává o pojetí královského úřadu v Egyptě a v Mezopotámii (Frankfort 2010). Dodnes patří mezi velmi ceněné studie o povaze staroegyptského královského úřadu. Důležitý vhled do královské titulatury poskytuje práce Jürgena von Beckeratha *Handbuch der ägyptischen Königsnamen* (Beckerath 1984). Na začátku je obecnější pojednání o královských jménech a pak následují všechna tehdy doložená jména panovníků od nejstarších dob až po Římskou dobu, včetně jmen vládců kušitského království.

Vztah panovníka k bohu Reovi byl jasně definován poměrně pozdě, až za třetího panovníka 4. dynastie Radžedefa, zatímco v podstatě již od konce Predynastické doby byl egyptský vládce ztotožňován se sokolím bohem Horem. Německý egyptolog Rainer Stadelmann hovoří dokonce o „solarizaci“ královské ideologie v průběhu 4. dynastie (Stadelmann 2000: 535). Z předchozích kapitol je však zřejmé, že již v Archaické době měl sluneční kult určitý vliv na královskou ideologii a že se jméno slunečního boha objevuje i jako součást jmen (viz kapitola 3.3). Podle Jaroslava Černého sluneční kult dokonce ovlivňoval pojetí královského úřadu v Dolním Egyptě již v Predynastické době (Černý 1952: 33). Za panovníka Radžedefa je však vztah ke slunečnímu bohu vyjádřen zjevně. Radžedef totiž do své královské titulatury zahrnul označení *z3-R^c*, „syn Reův“. Za nejstarší doklad tohoto titulu je považován kamenný fragment pocházející z Radžedefova zádušního chrámu v Abú Rawáši (Beckerath 1984: 32). Jak titul napovídá, vztah panovníka k Reovi byl poněkud jiný než jeho vztah k Horovi. Egyptský král byl totiž chápán jako Horovo pozemské vtělení, a tedy s ním byl v podstatě ztotožněn (Frankfort 2010: 40). Oproti tomu s Reem není

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

panovník nikdy přímo ztotožňován; je považován za jeho syna, jeho výtvar, a tím pádem také za následníka, čímž byla podtržena králova božská podstata (Ibid: 42). Podle Jürgena von Beckeratha se ale původně nejednalo o titul, nýbrž o tzv. *Beiname*, přičemž tento význam si měl podržet až do 6. dynastie. Do doby panování Venise se uváděl za jméno zapsané v kartuši. Teprve za vlády zmíněného krále se dostává před rodné jméno, zvané též *nomen*, jež je zapisováno do kartuše (Beckerath 1984: 32). Uvedení jména v kartuši vyjadřuje myšlenku, že panovník je vládcem všeho, co obklopuje slunce (Frankfort 2010: 47; Quirke 2001: 126). Pro zajímavost ještě uvedme, že panovník Pepi I. zahrnul výraz *z3-R^c* opět přímo do kartuše (Beckerath 1984: 184) a do své titulatury zahrnul ještě další dva tituly, jež jsou též zapsány v kartuši společně s panovníkovým jménem. Těmito tituly poukazuje na synovský vztah k bohu Atumovi a bohyni Hathor: *z3-Itm nb Twnw*, „syn Atuma, pána Héliopole“, *z3-Hwt-Hr nbt Twnt*, „syn Hathor, paní Dendery“ (Ibid: 33). Tyto tři tituly by mohly poukazovat na to, že panovník Pepi I. mohl být velkým podporovatelem slunečního kultu, a nutno podotknout, že to je doba, kdy se již nebudují sluneční chrámy a o níž se předpokládá, že kult boha Rea již nebyl tak významný.

Někteří badatelé zkoumali, koho vlastně jméno boha Rea označuje. Rainer Stadelmann věří, že od vlády Radžedefa byl za Rea považován sám jeho otec Chufu, na což podle jeho názoru odkazuje i jméno Chufuova pyramidového komplexu, jež znělo *Achet Chufu*, a proto titulem *z3-R^c* vyjádřil Radžedef pouze prostý fakt, že je synem Rea, resp. Chufua (Stadelmann 1991: 126). S touto tezí souhlasí také Zahi Hawass (Hawass 1993: 186). Zdá se však, že tuto hypotézu není možné doložit. Nelze popřít, že po smrti byli egyptští panovníci s Reem ztotožňováni, ale v případě tohoto titulu Radžedef pravděpodobně primárně nepoukazuje na Chufua.

Jistě také není bez zajímavosti, že za Radžedefa se poprvé objevují fráze odkazující na touhu po věčném životě, jako je tomu u boha Rea: *ḥnh mi R^c*, „žít jako Re“, a *ḥnh dt mi R^c*, „žít věčně jako Re“ (Müller 1964: 132). Doba vlády panovníka Radžedefa představuje skutečný zlom pro sluneční kult v rámci jeho napojení na královský úřad. Kromě zmíněného královského titulu a dvou frází se jméno boha Rea začíná objevovat nejdříve u rodných a od Neferirkarea u trůnních jmen králů, která tak vyjadřují nějaké konkrétní tvrzení o bohu Reovi (Beckerath 1984: 179–181). V případě některých královských jmen však nepanuje jednota ohledně čtení a interpretace významu jejich jména. Nejasnosti jsou ohledně jmen panovníků Radžedefa/Džedefrea, jehož jméno můžeme chápat jako „Re, on trvá“ nebo „Re je jeho trváním“, a podobně je to i v případě Rachefa/Chafrea a Raneferefa/Neferefrea. Podle osobního sdělení Renaty Landgráfové jsou gramaticky správná obě čtení. Hana Vymazalová

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

se však domnívá, že tato královská jména nemají vypovídat o bohu Reovi, nýbrž jakožto součást královské ideologie mají vyjadřovat určitý vztah mezi panovníkem a Reem, čili podle jejího názoru je správná druhá možnost čtení (osobní komunikace). V některých případech se proto vychází z pořečtěných jmen těchto panovníků.

Pozoruhodné je jistě i to, že poslední panovník 5. dynastie Venis a první panovník 6. dynastie Teti sice do svého jména nezahrnuli jméno boha Rea, ale odkazují na něj titulem *z3-R^c*, jenž zahrnuli do kartuše ke svému rodnému jménu (Beckerath 1984: 183, 184).

Zásadní povinností panovníka bylo udržovat kosmický řád a bránit ho proti silám chaosu. Kosmický řád zvaný *m3^t* stvořil společně se světem sluneční bůh a sám byl také jeho garantem. V každodenní pouti slunce po obloze spatřovali Egypťané výraz neměnného řádu *m3^t* (Frankfort 2010: 150). Tedy i v tomto bodě se propojuje královská ideologie se slunečním kultem. Podle Jochema Kahla se princip *m3^t* objevuje ve stejné době, kdy na důležitosti nabývá kult Rea (Kahl 2007: 51).

Jisté solární konotace se odrážely rovněž v nástupu panovníka na trůn. Tento akt staří Egypťané označovali slovesem *h^ci*, „objevovat se (na trůně)“ (Hannig 2006: 630). Sloveso je zapisováno pomocí značky N 28: , což představuje slunce vycházející na prvotním pahorku. Na základě obrazového svědectví ze slunečního chrámu Niuserrea můžeme usuzovat (viz kapitola 6.5), že Re hrál důležitou úlohu také při svátku *sed*, kdy se obnovovaly vladařovy síly a jeho moc. Henri Frankfort vidí předobraz svátku *sed* v obnově Reovy vlády na počátku každého ročního cyklu (Frankfort 2010: 149).

Spojitost panovníka s Reem lze pozorovat i v představách o posmrtném životě panovníka, avšak v tomto případě jejich vztah nabývá trochu jiné dimenze. Odkazují nás na to Texty pyramid. Panovník se totiž po smrti s Reem spojuje, dlí po jeho boku a proplouvá na jeho bárkách oblohou (viz kapitola 5.8). Kromě toho byla s vírou ve věčný život po boku boha Rea svázána architektura královských hrobových komplexů, neboť v pyramidových komplexech můžeme vysledovat v některých momentech zřetelnou solární symboliku (viz kapitola 6.3).

Již jsme zmiňovali, že se slunečním kultem byla úzce svázána bohyně Hathor, jež byla považována za Oko Reovo (viz kapitola 2.2). Rovněž ona hrála důležitou roli v královské ideologii, vystupovala totiž jako matka boha Hora, tedy panovníka (Frankfort 2010: 171). Tato její úloha se výrazně projevovala ve slunečních chrámech (viz kapitola 6.5).

Uvažuje se o tom, že ještě jeden titul z královské titulatury by mohl být ovlivněn slunečním kultem. Jedná se o titul zvaný „zlatý Hor/sokol“, eg. *Bik nbw*, nebo také „zlaté jméno“, eg. *rn n nbw*, jenž uvozoval třetí jméno v titulatuře panovníka (Beckerath 1984: 21).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Ohledně významu tohoto titulu však nepanuje shoda. Podle některých odborníků přívlastek „zlatý“ odkazuje na sluneční božstvo (Kaplony 1963 II: 782), zatímco podle jiných má poukazovat na sokolí a božskou podstatu panovníka, protože zlato bylo masem bohů (Leprohon 2001: 409). Objevil se také názor, že zde může být odkazováno na Sutecha. V tomto případě by se tak vyjádřil význam Hor (a) Sutech, protože Sutech byl bohem Nakády, tedy města se staroegyptským jménem Nubt, a poukazovalo by to na dualistické pojetí království, na což v královské titulatuře poukazují i jiné tituly, *nswt-bitj* a *nbtj* (Ibid).

Titul se v rámci královské titulatury objevil ve 4. dynastii, za panovníka Snofrua (Beckerath 1984: 22), avšak ve starších dynastiích existovali patrně předchůdci tohoto titulu. Již v titulatuře panovníků Džera, Dena a Ninecera nalezneme titul Zlatý (Beckerath 1984: 23). Výskyt tohoto titulu ve starších dobách je však velmi ojedinělý a není zřejmý ani jeho přesný význam. Rovněž na jedné pečetě Peribseny je zmiňován tento titul, který podle Jochema Kahla odkazuje na slunečního boha (Kahl 2007: 46–47). V jiných případech však podle Kahla titul Zlatý označoval i jiné bohy (Ibid: 46). Podobný titul se vyskytuje rovněž u panovníka Necericheta. Titul je zapsán pomocí značky slunce: ☉ (N5) a náhrdelníku: (S 12), což může naznačovat čtení *R^c nbw* (Ibid). Podle Jaroslava Černého se Necerichet pomocí titulu Zlatý Re chtěl v podstatě identifikovat s Reem, podobně jako se s ním ztotožňoval Raneb ve 2. dynastii (Černý 1952: 33). Toto ztotožnění však nemělo mít dlouhého trvání, neboť jejich následníci je opustili.

Nový, jasně definovaný vztah se měl vytvořit ve 4. dynastii a jeho výrazem je titul *z3-R^c* (Ibid). Nedá se však říci, že by se Raneb se slunečním bohem ztotožňoval. Jeho jméno vyjadřuje spíše velkou úctu k tomuto bohu (viz kapitola 3.3). Je možné, že titul může skutečně odkazovat ke slunečnímu bohu, avšak neměla by být přehlédnuta ani ta možnost, že titul mohl zdůrazňovat panovníkovu božskou podstatu, protože staří Egypťané věřili, že panovník má dvě podstaty, lidskou a božskou, resp. že panovník zůstává člověkem, ale jeho úřad je božský (Barta 1980: sl. 488).

V královské ideologii je možné vysledovat ještě další vliv slunečního náboženství; královská ideologie se spojuje s héliopolským Devaterem. Na základě héliopolské kosmogonie byl královský úřad považován za božský a díky tomuto konceptu si panovník činil nárok na vládu nad světem (Assmann 2002: 153). Na základě uvedených koncepcí se zdá, že slunečního boha si „vytvořila“ královská ideologie, snad kvůli tomu, že slunce je během dne jediným viditelným objektem na obloze, a kvůli jeho síle a moci. K ostatním obyvatelům Egypta se podle Barbary L. Begelsbacher-Fischer dostávalo pouze skrz

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

královskou sféru (Begelsbacher-Fischer 1981: 167). Sluneční bůh Re se tedy stal jedním z nejdůležitějších státních božstev.

5 Písemné a epigrafické prameny

Poté, co byl představen sluneční kult tak, jak je znám ze Staré říše, a jeho vliv na královské dogma, a po prozkoumání dokladů pro sluneční kult z pravěkého období a Archaické doby bude nyní pozornost zaměřena na písemný a epigrafický materiál pocházející z doby Staré říše. Bude zkoumáno, co může zde vybraná pramenná báze (viz kapitola 1) vypovědět o kultu slunečního boha.

5.1 Texty z doby 3. dynastie

Z doby 3. dynastie se dochovalo poměrně mnoho epigrafického materiálu. Epigrafický materiál 3. dynastie zpracovali a vydali Jochem Kahl, Nicole Kloth a Ursula Zimmermann (Kahl, Kloth, Zimmermann 1995). Pouze jeho malá část však podává doklady o slunečním kultu. Nejčastějším dokladem je výskyt jména slunečního boha ve vlastních jménech osob nekrálovského původu (také viz kapitola 3.3). Na jednom pečetním válečku z doby vlády Necericheta pocházejícím z Bét Chaláfu (Ne/Be/21)⁴⁸ se objevuje jméno Rachuf. Ve stejné době se vyskytlo další jméno s elementem Re: Hesire. V hrobce tohoto úředníka, která se nachází v Sakkáře, se dochovaly dřevěné panely, na nichž je zachycena postava majitele hrobky s doprovodným textem (Ne/Sa/75, Ne/Sa/80–84). Jméno Hesire se vyskytuje také na fragmentu dioritové nádoby ze Sakkáry (D3/Sa/3). V tomto případě však datace není jistá. Nejisté je také to, jestli se jedná o identickou osobu s prvně zmíněným Hesireem. Na fragmentu obětní desky z egyptského alabastru pocházejícím z města Byblos můžeme vidět další vlastní jméno s elementem Re: Nefersešemre (Ne/By/1). Pohřební deska ze Sakkáry zmiňuje další jméno obsahující Re: Chure (D3/Sa/5).

V Bét Chaláfu byl objeven pečetní váleček, jenž je datován do doby panovníka Sanachta (Sa/Be/13). Čtení znaků na tomto válečku není zcela bezproblémové. Je zde však možné rozpoznat značku pro *r^c*. Zůstává však otázkou, v jakém kontextu se zde tato značka objevuje.

Tyto prameny poskytují přímější doklady slunečního kultu. Na základě výskytu jmen s elementem Re se můžeme domnívat, že již v oné době byl tento bůh poměrně důležitý. Je však zajímavé, že osoby, které nesou jméno, jehož součástí je jméno slunečního boha, nejsou nijak jinak napojené na sluneční kult; nejsou např. nositeli titulů spojených s uctíváním slunce, alespoň ne v doložených pramenech. Právě naopak, jejich tituly je spojují s jinými

⁴⁸ Označení předmětů s nápisy je převzato z Kahl, Kloth, Zimmermann 1995: 2.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

božstvy.⁴⁹ Avšak jména svým dětem dávali rodiče, proto to byli spíše rodiče, kdo ctil slunečního boha. Je rovněž signifikantní, že osoby se jménem s elementem Re nesly titul písař nebo představený písařů.⁵⁰

Důležitá svědectví představují též bloky s reliéfy pocházející původně z *naa* panovníka Necericheta v Héliopoli.⁵¹ Na blocích je možné číst jméno panovníka a titul *nswt-bitj* (Ne/He/1, Ne/He/3). Další reliéf prozrazuje jména dvou králových dcer, resp. jedné dcery Intkaes a jedné královny Hetephernebtj (Ne/He/2).⁵² K nejrozsáhlejším reliéfům patří ty na bloku Ne/He/4. V tomto případě je zmíněn svátek *sed*; textu pak dominuje větší postava boha, s největší pravděpodobností Geba. Zlomek Ne/He/5 dokládá další božstvo z héliopolského Devatera boha Sutecha s přízviskem Pán Ombu (podrobněji viz kapitola 6.1).

Z období Necerichetovy vlády pochází jeden z prvních dokladů titulu, jenž byl později spojen s funkcí velekněze v Héliopoli, *m3-wr*, „ten, jenž vidí velkého“ (viz kapitola 5.7.1.1). Tento titul se objevuje na vápencovém podstavci Necerichetovy sochy, na kterém je zachyceno také jméno Imhotepa, předpokládaného architekta Stupňovité pyramidy (Ne/Sa/50).

Kurzivní nápis na pivním džbánu objeveném na Elefantině (D3/el/1) zmiňuje hlavní centrum slunečního kultu Héliopoli. Jméno panovníka však není dochováno, proto se nedá přesně určit, ze které doby tento džbán pochází. V tomto případě se však patrně nejedná o doklad slunečního kultu. Je zde zmíněn spíše proto, že se jedná o zajímavý doklad dolnoegyptského náboženského centra pocházející ze vzdáleného jihu.

5.2 Palermská deska

Ve staroříšských královských análech, na tzv. Palermské desce,⁵³ se kromě údajů vztahujících se k vládám jednotlivých panovníků od 1. do první poloviny 5. dynastie objevují rovněž záznamy o náboženských kultech podporovaných egyptskými panovníky. Mezi těmito údaji je možné nalézt také doklady pro kult slunečního boha Rea. Této problematice se krátce věnoval Michel Baud (Baud 2010: 37–38). Překlad Palermské desky do anglického jazyka připravil Toby A. H. Wilkinson (Wilkinson 2000).

⁴⁹ Například Hesire nese titul otec (boha) Mina (Ne/Sa/75, Ne/Sa/80–84).

⁵⁰ Na spojitost lidí majících ve jméně *r* s písařskou funkcí upozornil Jochem Kahl (Kahl 2007: 38).

⁵¹ V současnosti jsou tyto bloky uloženy v Egyptském muzeu v Turíně. Objevil je na počátku minulého století Ernesto Schiaparelli (viz kapitola 6.1).

⁵² Problematice toho, jestli se jedná o dvě dcery, nebo dceru a královnu, se věnoval Rainer Stadelmann (Stadelmann 2011: 328).

⁵³ Největší fragment Palermské desky je dnes uložena v muzeu v Palermu. Další části těchto královských análů se nacházejí v Britském muzeu v Londýně a v Egyptském muzeu v Káhiře (Wilkinson 2000: 17).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

První doklad pro sluneční kult nalezneme na *rectu* hlavního zlomku ve čtvrtém registru. V osmém oddíle čtvrtého registru (PS r. IV. 8)⁵⁴, což je údaj pro třináctý rok panovníka Ninecera, se zmiňuje *šm-r^c*. Tato zmínka je dost důležitá, protože by mohla poukazovat, jak upozornil Toby A. H. Wilkinson, na rostoucí zájem o slunce (Wilkinson 2000: 125). Nutno upozornit, že Ninecer byl následníkem Raneba⁵⁵, čili by se zde mohlo poukazovat na pokračování a rozvoj slunečního kultu v době 2. dynastie.

Další důležité informace pro sluneční kult podává Palermská deska až pro dobu 5. dynastie. Záznamy z šestého roku panování Veserkafa, což je druhý oddíl druhého registru na *versu* desky (PS v. II. 2; Urk. I: 241), vyjmenovávají dary, které panovník poskytl pro *b3w Twnw*, pro bohy slunečního chrámu Nechenre⁵⁶ a dále pro Rea a Hathoru. Toto vyjadřuje jasný doklad panovnické podpory pro město Héliopolis a pro sluneční kult. V souvislosti s dary pro *b3w Twnw* je zmíněn svátek *snwt*. *Snwt* v egyptštině znamená „šestý“ a podle Wilkinsona a dalších odborníků by mohl nějakým způsobem souviset se slunečním kultem (Wilkinson 2000: 155). Toto tvrzení mohou podporovat Texty pyramid, jež svátek *snwt* spojují s Héliopolí (Allen 2005: T 285, P 372; Faulkner 1969: 408, § 716). Podle Winfrieda Barty snad svátek odkazuje na šestou část Reova oka a má oslavovat návrat slunečního oka, což bylo spojováno s letním slunovratem (Barta 1969: 77–78).

Více dokladů pro podporu slunečního kultu přináší Palermská deska pro vlády Sahurea a Neferirkarea. První oddíl třetího registru na *versu* (PS v. III. 1; Urk. I: 243–244), což jsou záznamy pro pátý rok vlády Sahurea, zmiňuje obětiny, které se mají dodat bohu Reovi do svatyně *snwt*, dále do božského paláce Horního Egypta (**h-ntr šm^c*), na střechu nějakého chrámu (*tp hwt*) a do slunečního chrámu Sechetre. Není opomenuta ani bohyně Hathor, pro kterou jsou rovněž určeny obětiny ve slunečním chrámu Sechetre a na místě zvaném *r3-š* a v Sahureově pyramidovém komplexu. Ze třináctého roku vlády Sahurea pocházejí doklady o dalších darech pro Rea a Hathoru (PS v. IV. 1; Urk. I: 245). Také je zde zmíněn Re západu v Dolním a Horním Egyptě, *R^c imnt t3-mh^w šm^c*. Informace ohledně slunečního kultu zachycené na Palermské desce pro dobu vlády panovníka Neferirkarea jsou v podstatě obdobné. V prvním roce své vlády měl panovník zřídit nadace pro Devatero a *b3w Twnw* a poskytnout mnohé dary pro Rea a Hathoru (PS v. IV. 3; Urk. I: 246–247). V tomto oddíle je opět zmíněno místo pro uctívání Rea na střeše chrámu a objevuje se zde také titul

⁵⁴ Označení je převzato z Wilkinsonova překladu a komentáře Palermské desky (Wilkinson 2000). PS je zkratka pro *Palermo Stone* a zkratka CF označuje káhirské zlomky (*Cairo fragment*). Za tím následující r. odkazuje na *recto* desky, zatímco v. je *verso*. Římská číslice určuje registr a arabská číslice oddíl.

⁵⁵ Záznamy z doby vlády Raneba se na Palermské desce ani na jiných jejích fragmentech nedochovaly.

⁵⁶ Ve starší literatuře se setkáme s přepisem jména chrámu jako *zp-R^c*. Takto název chrámu přepisuje i Toby A. H. Wilkinson (Wilkinson 2000: 153).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

wr-m3(w), resp. *m3-wr*.⁵⁷ Záznamy z desátého roku vlády Neferirkarea svědčí o tom, že mělo dojít k obcházení (*pḥr ḥ3*) (?) pro Rea ve slunečním chrámu Setibre (PS v. V. 1; Urk. I: 248). Hned následujícího roku měl panovník vytvořit nadaci pro Re-Hora (?)⁵⁸ ve slunečním chrámu Setibre, dále pro *b3w Twnw* (PS v. V. 2; Urk. I: 248–249). Panovník měl také nechat vytvořit bárku *m3^ctj* pro slunečního boha, která měla být umístěna u jižního rohu nějaké budovy (Ibid). Není však zřejmé, o jakou budovu se jednalo. Měly vzniknout také dvě bárky osm loktů dlouhé (Ibid).

Zbylé zlomky těchto analů mnoho zmínek, jež by se vztahovaly ke slunečnímu kultu, neobsahují. Pouze na *versu* hlavního káhirskeho zlomku narazíme opět na zmínku o darech, jež učinil Veserkaf ve čtvrtém roce své vlády pro *b3w Twnw*, Rea a Hathor (CF1 v. II. 2; Urk. I: 240). Čtvrtý káhirský fragment přináší zmínku o svatyni *snwt* z doby vlády Snofrua (CF4 r. 2; Urk. I: 236).

Ze záznamů na Palermské desce se tedy zdá, že nějaká stavba již v době 2. dynastie byla pojmenována podle slunce nebo snad přímo podle slunečního boha. Instituci nebo budovu se jménem *šm-r^c* měl založit panovník Ninecer. Toby A. H. Wilkinson překládá staroegyptské pojmenování jako „slunce kráčí“ a tvrdí, že by to mohlo poukazovat na šířící se zájem o slunce (Wilkinson 2000: 125). Jochem Kahl jde ještě dál, navrhuje překlad „pohyb/chůze Rea“. Přímou tedy toto pojmenování spojuje s bohem Reem. Je velice obtížné rozhodnout, která interpretace je správná. V konečném důsledku však obě vypovídají o tom samém, totiž o účtě ke slunci a jeho putování oblohou, které symbolizuje cyklus obnovy.

Vyskytují se zde také zmínky o několika svatyních zasvěcených slunečnímu bohu Reovi. Jak je z předešlého textu patrné, existovaly tyto svatyně v době 5. dynastie. V první řadě se jednalo o sluneční chrámy. Palermská deska zmiňuje první tři tyto chrámy, tedy Nechenre, Sechetre a Setibre (viz kapitola 6.5). Je zde také naznačeno, že byly vybaveny chrámovým inventářem, například posvátnými bárkami, které chrámu daroval panovník Neferirkare. Kromě slunečních chrámů existovaly ještě další dva typy svatyní pro slunečního boha. První typ se staroegyptsky nazýval *snwt* a je doložen již z počátku 4. dynastie, z doby vlády Snofrua. Egyptský název dalšího typu svatyně zněl *ḥ-ntr šm^c* a je zmiňován pro vládu Sahurea. Z doby panování Sahurea a jeho nástupce Neferirkarea pochází údaj o tom, že i na

⁵⁷ Wilkinson přepisuje tento titul jako *wr-m3(w)* (Wilkinson 2000: 174). Zdá se však, že staroříšská podoba titulu byla *m3-wr* (podrobněji viz kapitola 5.7.1.1).

⁵⁸ Podle Wilkinsona se toto jméno má číst jako Re-Hor. Domnívá se, že jde o předchůdce Re-Harachteje (Wilkinson 2000: 180). Vzhledem k tomu, že je zde vyobrazen sokol na standartě, musí se brát v potaz i to, že by se spíše mohlo jednat o další determinativ (Shalomi-Hen 2006: 13).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

střeše chrámu (*tp ḥwt*) existovalo místo spojené s uctíváním boha Rea. O výše uvedených svatyních zatím nic moc bližšího nevíme.

Zajímavé jsou také zmínky o zřizování nadací a poskytování darů jak pro boha Rea a bohyni Hathoru, již spolu byli úzce spojeni (viz níže), tak pro boha Re-Hora (?), pro Devatero⁵⁹ a *b3w Ṭwnw*. Toto dokazuje zájem panovníků o sluneční kult a Héliopoli.

Titul *wr-m3(w)*, resp. *m3-wr*, se objevuje v souvislosti s dary pro *b3w Ṭwnw*. Zdá se tedy, že héliopolští velekněží spravovali statky darované pro *b3w Ṭwnw* od panovníka (Wilkinson 2000: 175).

5.3 Abúsírské papyrové archivy

Abúsírské papyrové archivy představují důležitý pramen pro poznání organizace a fungování pyramidových komplexů. Doposud se zbytky chrámových archivů podařilo nalézt na třech místech abúsírské královské nekropole: v zádušních chrámech panovníků Neferirkarea a Raneferefa a také v zádušním chrámu královny Chentkaus II. Dle obsahu můžeme papyry rozdělit do několika skupin: královské dekrety o přidělech potravin, rozpisy kněžských služeb, přehledy příjmů a výdajů chrámu, inventáře předmětů atp. (Posener-Kriéger, Cenival 1968: xiii–xv).

Přestože papyry uložené v chrámových archivech vypovídají o praktickém chodu zádušních chrámů, mohou do jisté míry podat informace o slunečním kultu.

5.3.1 Neferirkareův archiv

K objevu prvního papyrového archivu na abúsírské královské nekropoli došlo v roce 1893 v pyramidovém komplexu panovníka Neferirkarea. Za tímto nálezem nestojí archeologové, nýbrž zloději památek. Papyry byly odhaleny v prostoru skladů v jihozápadní části zádušního chrámu. Další fragmenty se podařilo nalézt v roce 1903 Ludwigu Borchardtovi (Posener-Kriéger, Cenival 1968: ix). V současné době jsou papyry uloženy v několika evropských muzeích⁶⁰ a v Egyptském muzeu v Káhiře (Ibid: x–xii).

⁵⁹ Devatero je vždy zmíněno jako *psdt*, čili v celku. Jednotliví bohové Devatera se zde samostatně neuvádějí.

⁶⁰ Nacházejí ve sbírkách Britského muzea, muzea University College v Londýně, dále v pařížském Louvru, Egyptském muzeu v Káhiře a také v Egyptském muzeu v Berlíně.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Badatelský zájem o papyry Neferirkareova archivu se projevil relativně pozdě po jejich objevu. Je sice pravdou, že některé části byly vydány již dříve,⁶¹ ale systematickou pozornost jim začala věnovat v 60. letech minulého století Paule Posener-Kriéger. Ta nejdříve v roce 1968 vydala ve spolupráci s kustodem muzea v Louvru Jeanem Louisem de Cenivalem papyry nafocené a rovněž jejich hieroglyfický přepis (Posener-Kriéger, Cenival 1968). Později, v roce 1976, doplnila překlad a komentář (Posener-Kriéger 1976).

Papyry je možné poměrně snadno datovat, a to jak na základě paleografické analýzy⁶², tak také díky datům uvedeným na některých papyrech. Pocházejí z druhé poloviny 5. dynastie a z dynastie následující. Největší část papyrů je datována do doby vlády Džedkarea (Posener-Kriéger, Cenival 1968: xv). Ze záznamů v Neferirkareově archivu mimo jiné vyplývá, že jeho pyramidový komplex a sluneční chrám byly hospodářsky úzce propojeny, což dokazuje například papyrus dnes nesoucí číslo 36 A,⁶³ na němž je zaznamenán seznam komodit, které byly dodávány do panovníkova zádušního komplexu ze slunečního chrámu Setibre.

Dokladů pro sluneční kult, které papyrový archiv Neferirkarea poskytuje, není mnoho.⁶⁴ Přesto se zde nějaké objevují a ty se dají rozdělit do několika skupin. První skupinu představují vlastní jména s elementem Re, královská nebo nekrálovská, i když královská jména v tomto kontextu nejsou dokladem slunečního kultu. Další skupinu tvoří místní jména nebo jména staveb, přičemž ani v tomto případě se nejedná o primární odkaz na sluneční kult. Poslední skupinu bychom mohli nazvat „varia“ (viz Tabulka I), protože ji tvoří několik různorodých informací, jež nelze přiřadit k žádné výše zmíněné skupině a jejichž výskyt je v papyrech dosti ojedinělý, proto pro ně nelze vytvořit samostatnou skupinu.

Jak vyplývá z provedené statistiky, v papyrech Neferirkareova archivu můžeme rozlišit celkem 319 vlastních nekrálovských jmen. Z tohoto počtu jich 18 zahrnuje jméno slunečního boha, což činí přibližně 5,6 %. Tímto se jména s elementem Re řadí na druhé místo, hned za teomorfní jména, která obsahují jméno boha Ptaha. Jich bylo napočítáno 22, čili přibližně 6,8 %. Na zlomcích archivu můžeme detekovat ještě další teomorfní jména: po jednom se objevují jména s elementem Hathor, Sachmet, Anup a Hapi. Výskyt těchto jmen nedosahuje ani 1 % – jedná se vlastně o 0,3 %. Stejně tak se pouze dvakrát, tj. 0,6 %, vyskytují jmény obsahující element Thovt a čtyřikrát, tj. 1,2 %, se objevuje Chnum. Je tedy evidentní, že vlastní jména se jmény jiných bohů než Ptaha a Rea jsou v daném kontextu

⁶¹ Ludwig Borchardt roku 1897 analyzoval obsah papyrů, které byly tou dobou uloženy v muzeu v Gíze. Stejný badatel pak ve 30. letech minulého století vydal fragment, na kterém byla zmínka o královské matce Chentkaus. Na počátku 20. století se fragmentům v Berlíně a Káhiře věnoval G. Möller. Také Grdseloff v roce 1943 publikoval jeden fragment z Káhirskeho muzea (Posener-Kriéger, Cenival 1968: xii).

⁶² Texty na papyrech jsou psány starou hieratikou.

⁶³ Číslování papyrů je převzato z Posener-Kriéger, Cenival 1968.

⁶⁴ Již bylo výše zmíněno, že papyry měly naprosto jinou funkci.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

marginální. Ukazuje se, že jména obsahující jméno slunečního boha Rea byla poměrně častá, a to dokonce v oblasti hlavního města Memfidy, jež bylo hlavním centrem kultu boha Ptaha.

Velice zajímavé informace přináší skupina poslední, nazvaná „varia“. První unikátní zmínku nalezneme na papyru č. 13. Jsou zde uvedena jména dvou fetišů zvaných *wḥ*, která se vztahují ke slunečnímu bohu: *i^c-n-R^c*, *twt-n-R^c*. Na papyru č. 34 je doložena existence oltáře boha Rea ve slunečním chrámu Setibre: *ḥ3wt (n) R^c*. V pořadí hned následující papyrus podává informaci o tom, že z chrámu Setibre bylo pro zádušní chrám panovníka dodáváno maso: *iwf innw m St-ib-R^c*. Neméně zajímavé svědectví přináší papyrus č. 58. Ten se zmiňuje o různých komoditách, o obětinách, potravinách, libační váze a dvou typech džbánů určených pro boha Rea: *df3 R^c*, *mnz3 R^c*, *kbḥ R^c*, *kk (?) R^c*. Pozoruhodnou informaci přináší papyrus č. 60 A. Právě zde je uvedeno jméno svátku zvaného „Reova noc“, *grḥ n R^c*. Na papyru č. 80 A a 80 C je možné vysledovat spojitost Rea a dalších bohů s věčným životem panovníka. Papyrus č. 101 pak zmiňuje boha Rea ve slunečním chrámu Setibre.

V papyrech nalezneme zmínky o tom, že z panovníkova slunečního chrámu byly obětiny převáženy po vodě (papyrus č. 97 A 3). Na základě těchto údajů se dá předpokládat, že se Neferirkareův sluneční chrám mohl nacházet poněkud dále od Abúsiru (viz kapitola 6.5.3).

5.3.2 Archiv a epigrafický materiál z pyramidového komplexu Chentkaus II.

V roce 1976 začal tehdejší Československý egyptologický ústav s výzkumem malého pyramidového komplexu patřícího královně Chentkaus II. V rozvalinách pilířového dvora jeho zádušního chrámu byly objeveny rovněž fragmenty papyrů (viz Plánek I). Tento papyrový archiv zpracovala také Paule Posener-Kriéger (Posener-Kriéger 2001: 133–142). Studiu epigrafického materiálu se věnoval Miroslav Verner (Verner 2001a: 97–132).

V souboru papyrů se nepodařilo najít ani jeden doklad, ať už přímý nebo nepřímý, pro sluneční kult. Na dochovaných fragmentech jsou často zmiňovány, kromě dalších údajů, například královniny sochy v jejím zádušním chrámu (Posener-Kriéger 2001: 134).

Několik dokladů se však podařilo nalézt na otiscích pečetí a epigrafickém materiálu, jež byl objeven v pyramidovém komplexu královniny (viz Tabulka II). Výpovědi o slunečním kultu na tomto materiálu nalézáme v podstatě pouze v osobních jménech, královských i nekrálovských, dále v toponymech a titulech. Jak již bylo však uvedeno, královská jména a některá toponyma nejsou v tomto případě primární výpovědí pro sluneční kult. Jeden

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

z vápencových bloků nese vyobrazení panovníka v podobě sfingy, jež může mít určité solární konotace (109/A/78)⁶⁵.

Bohužel se v tomto souboru nevyskytují příliš různorodá teomorfní jména obsahující element Re; doloženo je zde pouze jedno jméno tohoto druhu: Irenre. V jednom případě je Irenre označován jako *irj-p^rt* (blok 90/A/78) a ve druhém pak nese přídomek *nds* (blok 201/A/78). V pramenech pocházejících z pyramidového komplexu královny Chentkaus II. můžeme rozlišit celkem 11 jmen, přitom teomorfní jména tvoří nepatrnou většinu, konkrétně 54%. Po jednom, což činí 9 % celkového počtu jmen, se zde objevují jména se jménem boha Anupa, Ptaha, Sobka a již zmíněného Rea. Ve dvou případech, tedy v 18 %, pak vidíme teomorfní jméno se jménem boha Hora. Na této analýze osobních teomorfních jmen je možné vidět, že v případě pramenů z pyramidového komplexu královny jsou jména se jmény různých bohů dosti vyrovnaná, avšak není to objektivní vzhledem k fragmentárnosti pramenů.

Z královských jmen s elementem Re jsou tu zmíněna čtyři: Sahure (pečeť 53/A/80), Niuserre (blok 200/A/78, pečetě 316/A/78-ee, 316/A/78-ff, 316/A/78-gg, 316/A/78-xa, 90/A/80-c, 2/A/85-i, 13/A/85-a, 13/A/85-f) Raneferef (pečeť 316/A/78-aa) a Džedkare (pečetě 316/A/78-b, 316/A/78-c, 316/A/78-g, 316/A/78-pp, 386/A/78-e, 1/A/85-a, 10/A/85-a, 10/A/85-e, 10/A/85-h, 13/A/85-c, 13/A/85-g). Dále se zde uvádí jméno slunečního chrámu Setibre (pečeť 15/A/85-a) a název pyramidového komplexu panovníka Raneferefa *Ntrj-b3w-R^c-nfr=f* (pečeť 11/A/85-e). V tomto případě se však samozřejmě nejedná o doklad slunečního kultu, neboť jména panovníků a toponyma jsou zde zmíněna z naprosto jiných, spíše hospodářských důvodů.

Na otiscích pečetí pocházejících z pyramidového komplexu královny Chentkaus II. je možné vysledovat také na několik málo titulů spojených se slunečním kultem. Na třech pečetích se uvádí titul *ḥm-ntr R^c* (316/A/78-x, 316/A/78-bb, 99/A/80-f), jednou se zde objeví také *ḥm-ntr R^c n St-ib-R^c* (2/A/85-e). Titul *ḥm-ntr R^c Hwt-Hr* se zde vyskytne ve dvou případech (279/A/78, 316/A/78-xm).⁶⁶

Některé otisky pečetí pak přinášejí, jak se předpokládá, jméno samotného slunečního boha Rea. Ze zápisu jeho jména se však většinou dochoval pouze determinativ sokola. Jedná se o pečetě s inventárním číslem: 143/A/78-c, 316/A/78-a, 316/A/78-z, 99/A/80-g, 1/A/85-f, 11/A/85-f, 15/A/85-a.

⁶⁵ Přidrží se označení, která byla jednotlivým pramenům dána jejich editory (Verner 2001a).

⁶⁶ Tituly jsou přeloženy v kapitole 5.7.1.2.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Nutno však podotknout, že ne vždy je čtení příslušných jmen a titulů jisté, proto jednotlivá čísla nemůžeme brát za definitivní. Přesto nám však mohou poskytnout zajímavé informace ke sledované problematice.

V zádušním chrámu královny Chentkaus II. byly mezi lety 1978 a 1985 objeveny fragmenty fajánsové intarzie a tabulky egyptské modří.⁶⁷ Podařilo se odkrýt na sto zlomků fajánse a egyptské modří (Landgráfová 2004: 155). V tomto souboru však nenalezneme téměř žádný odkaz na sluneční kult. Na několika zlomcích (například 155/A/81, 48/A/78) je možné vidět jméno panovníka Raneferefa. Výskyt tohoto jména v takovém souboru zcela jistě nemá co do činění se slunečním kultem. Na fragmentu 4/A/82 můžeme rozpoznat hlavu bohyně Hathory se slunečním diskem mezi rohy. Jak již bylo zmíněno, Hathor byla významným způsobem napojena na sluneční kult (viz kapitola 2.2), v tomto případě však její vyobrazení mělo patrně jiný účel, mohla být spojena s královnou. Z bohů, kteří měli vazbu na sluneční kult, se zde setkáme pouze s Horem Behdetským (378/A/78-e).

5.3.3 Raneferefův archiv

Doposud posledním místem v Abúsíru, kde se podařilo objevit papyrový archiv, je zádušní chrám náležející k hrobové struktuře panovníka Raneferefa. K nálezům papyrů došlo v roce 1982 a 1984 (Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 21). Na vědeckém zpracování papyrů se podílela Paule Posener-Kriéger ve spolupráci s Miroslavem Vernerem a Hanou Vymazalovou.

Většina zlomků papyrů byla objevena ve skladištních prostorách v severozápadní části zádušního chrámu,⁶⁸ avšak některé fragmenty se podařilo nalézt také v prostorách umístěných jihozápadně.⁶⁹ Původně byly papyry patrně uchovávány v dřevěných skříňkách, avšak nalezeny byly na podlaze (Ibid: 23).

V papyrech je možné nalézt několik přímých dokladů slunečního kultu, zejména ve vlastních a místních jménech (viz Tabulka III). V případě jmen s elementem Re se jedná o královské i nekrálovské osoby. Dále se jméno slunečního boha vyskytuje u pojmenování pyramidových komplexů a slunečních chrámů, resp. v případě Raneferefova papyrového archivu pouze jednoho slunečního chrámu, Setibre. Zajímavá je zmínka o tilapii nilské,

⁶⁷ Tyto zlomky začala zpracovávat Paule Posener-Kriéger. Práci dokončila Renata Landgráfová, která rovněž zpracovala fajánse z pyramidového komplexu panovníka Raneferefa (Landgráfová 2000; Idem 2004; viz kapitola 5.5).

⁶⁸ Jednalo se zejména o místnosti označované CO, CP, CQ, CR a CS (viz Plánek III).

⁶⁹ Konkrétně byly nalezeny v místnostech DJ, DU a DZ (viz Plánek III).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

egyptský zvané *int*, která mohla být spojována s Reem (Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 104–105; viz kapitola 2.4).

Z celkem 274 jmen, která se v papyrech podařilo identifikovat, jich 11 obsahuje Re.⁷⁰ To činí přibližně 4 % z celkového počtu jmen. Mohlo by se zdát, že je to malý počet, avšak v porovnání se jmény jiných bohů, která můžeme v papyrech nalézt jako součást jmen úředníků, výskyt Reova jména nijak nezaostává, ba v některých případech je dokonce převyšuje. Jména s elementem Ptah se zde objevují v 16 případech, což činí cca 5,8 %. Setkáme se, konkrétně ve čtyřech případech, se jménem boha Hora jako součástí jména úředníka. To činí přibližně 1,5 %. V archivu jsou ještě doložena jména s Chnumem a Sobkem. U Chnuma se jedná o tři případy, u Sobka pak o jeden, což je na procenta 1,1 % a 0,3 %. Je tedy vidět, že celkově jsou teomorfní jména v papyrech Raneferefova archivu zastoupena poměrně málo.

Analýza vlastních jmen v abúsírských papyrových archivech potvrzuje tvrzení Hermanna Rankeho a Barbary L. Begelsbacher-Fischer, kteří upozornili na to, že jména s elementem Re představují druhá nejpoužívanější teomorfní jména v širším okolí hlavního města Memfidy (Ranke 1952: 230; Begelsbacher-Fischer 1981: 46).⁷¹

5.4 Epigrafický materiál z Raneferefova pyramidového komplexu

Kromě nálezu papyrů bylo v prostoru Raneferefova pyramidového komplexu objeveno množství dalších písemných, resp. epigrafických pramenů. Jedná se zejména o stavební grafíta, otisky pečeti, fragmenty fajánse (viz kapitola 5.5) a etikety na džbány. Stavební grafíta, otisky pečeti a etikety byly zpracovány Miroslavem Vernerem; souhrnně tyto studie vyšly v roce 2006 v IX. díle řady *Abusir*, odkud bylo převzato označení jednotlivých epigrafických zdrojů (Verner 2006).

Mezi stavebními značkami nemáme žádné doklady slunečního kultu, protože jejich funkce byla naprosto jiná. Na několika grafitech je sice zaznamenáno jméno panovníka Raneferefa (680/I/82 e, 37/I/95, 39/I/95, 41/I/95, 58/I/95, 72/I/95, 18/I/97, 20/I/97, 21/I/97, 22/I/97, 23/I/97, 24/I/97, 25/I/97, 26/I/97, 27/I/97, 29/I/97, 30/I/97, 31/I/97), avšak v tomto případě z naprosto jiných důvodů, neboť vypovídají o majiteli stavby. Nemohou tedy vypovídat o slunečním kultu samotném.

⁷⁰ Nyní jsou analyzována pouze jména úředníků. Královská jména jsou ponechána stranou.

⁷¹ Na prvním místě tu samozřejmě stojí teomorfní jména obsahující jméno boha Ptaha, který byl hlavním bohem této oblasti.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Další odkazy poskytují otisky pečeti. Objevují se na nich jména panovníků s elementem Re: Menkaure (762f/I/84), Sahure (například 762f/I/84), Neferirkare (například 496b/I/82), Raneferef (například 496a/I/82; v některých případech chybně Ranefer: například 273f/I/82), Niuserre (například 1053c/I/84) a Džedkare (například 595p/I/82), dále se zde setkáme se jmény některých pyramidových komplexů: *Ntrj-b3w-R^c-nfr=f* (například 705zf/I/82) a rovněž s tituly vztahujícími se ke komplexům: *ḥm-ntr B^c-Nfr-ir-k3-R^c* (1053w/I/84), *ḥm-ntr Ntrj-b3w-R^c-nfr=f* (například 496a/I/82), *w^cb Ntrj-b3w-R^c-nfr=f* (například 639a/I/82), *ḥtmw ḥwt-nmt Ntrj-b3w-R^c-nfr=f* (107b/I/85) *ḥm-ntr Mn-swt-Nj-wsr-R^c* (627jj/I/82), avšak ani v těchto případech se nejedná o přímé doklady pro sluneční kult. Podobné informace přinášejí štítky (například 478/I/82 atp.).

Přímé doklady slunečního kultu přináší další otisky pečeti. Vyskytuje se zde jméno slunečního boha a jméno bohyně Hathory: *R^c* (949j/I/84), *R^c Ḥwt-Ḥr* (824-ll/I/84, 1006d/I/82, 1032e/I/84, 54e/I/85, 59b/I/85), *R^c m ...* (944o/I/84), *R^c Ḥwt-Ḥr (m) St-ib-R^c* (949h/I/84, 54c/I/85). Jiné otisky pečeti zmiňují napojení tohoto boha na sluneční chrám Setibre (944p/I/84, 960/I/84). Rovněž se na nich objevují tituly vztahující se k dalším božstvům ve slunečních chrámech: *ḥm-ntr R^c Nḥbt St-ib-R^c* (496b/I/82⁷², 762f/I/84), *ḥm-ntr 3ḥtj St-ib-R^c* (627y/I/82), *ḥm-ntr Ḥwt-Ḥr St-ib-R^c* (824b/I/84, 824ce/I/84), *ḥm-ntr R^c St-ib-R^c* (762f/I/84, 4x/I/85, 59d/I/85, 59f/I/85, 762d/I/84), *ḥm-ntr R^c Ḥwt-Ḥr m St-ib-R^c* (924j/I/84, 1013a/I/84, 108t/I/85), *ḥm-ntr ...?... St-ib-R^c* (705ww/I/82, 824xl/I/84, 1032b/I/84), *... m St-ib-R^c* (813tt/I/84, 813yy/I/84). V jednom případě se zde také vyskytuje epiteton *mrj R^c* (759c/I/84). Dva otisky pečeti přinášejí doklad o *nb R^c* (?), což je v obou případech zapsáno v těsné blízkosti jména panovníka Raneferefa (824qq/I/84, 824tt/I/84). Bohužel, čtení tohoto textu není jednoznačné, a tudíž je obtížné spolehlivě vysvětlit jeho význam.

5.5 Fajánsové inleje ze zádušního chrámu Raneferefa

Několik málo dokladů o slunečním bohu pochází rovněž z fragmentů inlejí fajánse a tzv. egyptské modří, jež byly objeveny v zádušním chrámu panovníka Raneferefa.⁷³ Tyto fragmenty byly objeveny při archeologickém výzkumu pyramidového komplexu, resp. zádušního chrámu Raneferefa v 80. letech minulého století (Verner 2006: xvii). Byly roztroušeny po několika místnostech chrámu, zejména v prostorách označovaných AC, CF,

⁷² V publikaci *Abusir IX*, kde jsou mimo jiné vydané texty na pečetích, se objevují dvě pečete s tímto číslem (Verner 2006: 214). V kontextu této práce jde o pečeť s pořadovým číslem 20.

⁷³ Fajánsovou intarzií z Raneferefova zádušního chrámu zpracovala Renata Landgráfová v rámci řady *Abusir*, č. XIV (Landgráfová 2006b).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

CB, AA, CE, XH–XK (Landgráfová 2006b: 13; viz Plánek V). Avšak funkce těchto intarzií byla naprosto jiná, než aby nás přímo naváděla na sluneční kult.⁷⁴ Přesto zde jisté doklady spojené s náboženskými představami o slunci můžeme objevit.

Prvním případem, který odkazuje na sluneční kult, jsou fráze s *mi R^c*, „jako Re“. Toto spojení se objevilo na zlomcích F0005, F0140, F1025.⁷⁵ Fragmentsy F0005 a F0140 obsahují stejné spojení: jedná se o epiteton panovníka *ḥnh(.w) dt mi R^c*, což znamená „žijící věčně jako Re“ (Ibid: 26). Na zlomku F1025 je dochována část dedikační formule: *3w.t ib nb ḥnh.ti dt mi R^c*, v překladu „všechna/u radost, žijící věčně jako Re“ (Ibid: 25).⁷⁶ Tyto fráze prozrazují existenci představ o slunečním bohu Reovi, jenž žije věčně, což nás přivádí ke spojitosti Rea s věčným životem a se znovuzrozením.

Na fragmentu egyptské modří EB037 se dochovalo epiteton boha Rea, jež poukazuje na spojitost tohoto boha s řádem *maat*: *R^c nb m3^ct*, tedy „Re, pán řádu/pravdy“ (Ibid: 47). Podobné epiteton nalezneme na zlomku F0626 ve spojení s částí dedikační formule: *nb m3^c.t [...] snb nb*, což je možné přeložit jako „pán řádu/pravdy [...] všechno zdraví“ (Ibid: 31). Jako pána nebe Rea představuje nápis na štítku F0194: *nb p.t [di=f] w3s*. Význam tohoto spojení je „pán nebe, kéž dá moc“ (Ibid: 30).

Nelze opominout výskyt elementu Re ve jméně panovníka Raneferefa, jež se také dochovalo na fragmentech fajánsové intarzie. Zlomků se jménem Raneferefa je dochováno poměrně dost: F0014, F0209, F0336 atp., ale jak již bylo několikrát upozorněno, nejedná se zde o primární doklad slunečního kultu. Na několika fragmentech je zachována značka pro *r^c*: F0089, F1106, F1232. V tomto případě je však obtížné určit, v jakém kontextu bylo toto použito.⁷⁷ Na zlomku EB038 můžeme vidět hlavu bohyně s pštrosím pérem na hlavě, patrně se tedy jedná o bohyni Maat. Vedle této hlavy se nachází značka *r^c*, vztahující se k nějakému nedochovanému nápisu. Na jednom z fragmentů se dochoval zbytek titulu *z3-R^c* (viz kapitola 4). Jedná se o zlomek F0009.

Část fragmentů obsahuje zobrazení hlavy sokola. Jedná se např. o zlomky: F0311, F0503, F0533, F0692, F0855 atp. V těchto případech je obtížné rozhodnout, o které sokolí božstvo se jedná, zda o Hora nebo Rea. Některé zlomky pak obsahují vypočtení sokola

⁷⁴ Fajánsové intarzii náležela obdobná funkce, jakou měla reliéfní výzdoba v zádušních chrámech jiných panovníků. Také se zde objevují stejné, i když zjednodušené a zkrácené motivy (Landgráfová 2006a: 206; Idem 2006b: 51).

⁷⁵ Landgráfová označuje zlomky intarzie písmenem F, což značí, že se jedná o fajáns, nebo EB, což odkazuje na egyptskou modř. Za každým z těchto písmen následuje identifikační číslo (viz Landgráfová 2006b: 67). V práci bude dodržováno toto označení.

⁷⁶ S největší pravděpodobností se jedná o část dedikační formule určené pro panovníka, jež zní: „Dávám ti všechnen život, pevnost, moc a radost; žiješ navždy jako Re“ (Landgráfová 2006b: 25).

⁷⁷ Podle Landgráfové tato značka na zlomku F0089 pochází pravděpodobně ze jména panovníka Raneferefa (Landgráfová 2006b, katalog: 9).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

se slunečním diskem nad hlavou: F0123, F0310, EB114. Je tedy evidentní, že šlo o nějaké sluneční božstvo, ale nelze s jistotou říci o jaké.

Některé zlomky přinášejí také vyobrazení dalšího božstva, které má vazbu na sluneční kult, Hora Behdetského. Na těchto fragmentech je buď vyobrazen: například F0031, EB097, EB106; nebo se také vyskytují části jeho epitet: např. F0010, F0559. V neposlední řadě je třeba zmínit fragment F0075, na němž je dochováno zobrazení okřídleného slunečního disku se vztyčenou kobrou. Rovněž v tomto případě se jedná o podobu Hora Behdetského.

Umístění a funkce fajánsových intarzií navádí na to, jakou roli tu měl sluneční bůh. Je zřejmé, že se zde projevují představy o bohu Reovi jako garantovi znovuzrození a také o spojitosti slunečního boha a panovnického úřadu.

5.6 Otisky pečeti

Při analýze písemných a epigrafických pramenů z doby 3. dynastie a z abúsírské královské nekropole již bylo zmíněno několik otisků pečeti s různými zmínkami o slunečním kultu (viz kapitola 5.1, 5.3.2 a 5.4). Je však zřejmé, že se nejednalo o vyčerpávající přehled takovýchto pečeti. Z období Staré říše je totiž dochováno poměrně velké množství těchto pramenů. Staroříšské pečeti zpracoval a vydal Peter Kaplony (Kaplony 1977; Idem 1981).

Na otiscích pečeti se samozřejmě v mnoha případech vyskytují jména panovníků a mezi nimi logicky vystupují jména těch panovníků, kteří do svého jména přijali jméno slunečního boha Rea. Tato královská jména jsou dokladem slunečního kultu sama o sobě. Avšak neplatí to v kontextu pečeti. Zde se totiž jména panovníků uvádějí z naprosto jiných důvodů, vlastnických, hospodářských a tak podobně.

Vlastní jména nekrálovských osob, ať již s elementem Re, nebo bez něj, se na pečetích moc nevyskytují. Jedno takové jméno se ale již objevilo, konkrétně na pečeti válečku z doby 3. dynastie, kde je uvedeno jméno Rachuf (viz kapitola 5.1). Při analýze pečeti se však další podobná jména nevyskytla.

Oproti tomu se na otiscích pečeti poměrně často objevují jména bohů. V kontextu této práce je důležitý výskyt jména boha Rea, buď samostatně, anebo se jménem bohyně Hathory: R^c , $R^c Hwt-Hr$, na což je možné narazit v souboru otisků pečeti královny Chentkaus II. a panovníka Raneferefa (viz kapitoly 5.3.2 a 5.4). Podle Kaplonyho se zde objevuje jméno ještě dalšího boha, jímž by měl být $Hr-R^c$ (Kaplony 1981: Snofru 2,⁷⁸ Sahure 4, Neferirkare

⁷⁸ Kaplony zařadil tuto pečeť do souboru pečeti Snofrua, ale ve skutečnosti pochází, jak sám Kaplony uvádí, z doby vlády Veserkafa (Kaplony 1981: 3).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

18, Neferirkare 36, Niuserre 31, Šepseskare 3, Šepseskare 4, k. u.⁷⁹ 106). Kaplony se domnívá, že Hor-Re mělo označovat formu boha Sopdua ve slunečním chrámu (Kaplony 1981: 4). Jméno Hor-Re je však zapsáno pomocí slunečního disku (☉, N5) a sokola na standartě (𓂏, G7). Sokol na standartě může představovat, podobně jako v případě jedné zmínky na Palermské desce (viz kapitola 5.2), determinativ boha (Shalomi-Hen 2006: 13). Na jedné pečetě z Raneferefova pyramidového komplexu je dochován text spojující Rea a Hathoru se slunečním chrámem: *R^c Hwt-Hr St-ib-R^c*. Na další je dochováno pouze jméno boha Rea s předložkou *m* (viz kapitola 5.4).

Na otiscích pečetí je také možno nalézt kněžské tituly, jež se vztahují pouze k bohu, resp. bohům, bez uvedení vazby na jakýkoli sluneční chrám: *hm-ntr R^c*, *hm-ntr R^c Hwt-Hr* (viz kapitola 5.3.2), *imj zš mdw Hwt-Hr R^c* (Kaplony 1981: Džedkare 19, Venis 16). Nejvíce jsou na otiscích pečetí zastoupeny tituly vztahující se ke kultu boha, resp. bohů ve slunečních chrámech. V souboru otisků pečetí z pyramidového komplexu královny Chentkaus II. je doložen titul *hm-ntr R^c St-ib-R^c* (viz kapitola 5.3.2). Otisky pečetí z Raneferefova pyramidového komplexu dokládají víc takovýchto titulů: *hm-ntr R^c Nhb St-ib-R^c*, *hm-ntr 3htj St-ib-R^c*, *hm-ntr Hwt-Hr St-ib-R^c*, *hm-ntr R^c St-ib-R^c*, *hm-ntr R^c Hwt-Hr m St-ib-R^c* (viz kapitola 5.4). Je zajímavé, že se v tomto souboru, podobně jako v papyrech z Raneferefova pyramidového komplexu (viz kapitola 5.3.3), objevuje pouze jméno slunečního chrámu Setibre.

Jedna pečeť z doby Veserkafa zmiňuje titul *shd w^cb(w) R^c wr Nhn-R^c* (Kaplony 1981: Veserkaf 17). U Sahureových pečetí je doložen titul jak *hm-ntr R^c m Nhn-R^c* (Ibid: Sahure 24, Sahure 26), tak i *w^cb R^c m Nhn-R^c* (Ibid: Sahure 25). Podobně jako u Raneferefa, se také zde nachází pouze jméno slunečního chrámu jeho předchůdce Veserkafa. Neferirkareovy pečetě přinášejí další tituly: *hm-ntr R^c m St-ib-R^c* (Ibid: Neferirkare 18), *hm-ntr R^c Hwt-Hr m St-ib-R^c* (Ibid: Neferirkare 13, Neferirkare 18), *hrj-sšt3 zš sd3wt n R^c m St-ib-R^c* (Ibid: Neferirkare 18). Jedna pečeť, jež není spolehlivě datována, ale uvažuje se, že by mohla pocházet z doby Neferirkarea nebo Niuserrea, zaznamenává titul *hm-ntr R^c m Nhn-R^c* (Ibid: Neferirkare/Niuserre 1). Z období vlády Niuserrea pocházejí čtyři pečetě, jež zmiňují tituly: *hm-ntr Htp-R^c* (Ibid: Niuserre 8), *hm-ntr R^c Hwt-Hr m St-ib-R^c* (Ibid: Niuserre 16), *hm-ntr R^c m [...] -R^c* (Ibid: Niuserre 46) a *hm-ntr R^c Hwt-Hr m Šzp-ib-R^c m Htp-R^c Nhn-R^c* (Ibid: Niuserre 37). Tři pečetě datované do doby panování Šepseskarea uvádí tituly *imj-ht hm(w)-ntr*

⁷⁹ K. u. je zkratka, jež znamená, že jméno panovníka, kterému by se dala přiřknout ta či ona pečeť, je neznámé (německy „Königsname unbekannt“, česky „královské jméno neznámé“; viz Kaplony 1981: 437).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

St-ib-R^c (Ibid: Šepseskare 1), *imj-r3 wpwt Šzp-ib-R^c* (Ibid: Džedkare 7)⁸⁰, *w^cb hm-ntr Šzp-ib-R^c* (Ibid). Na jedné Menkauhorově pečeti je možné číst titul *hm-ntr 3ht-R^c* (Ibid: Menkauhor 2). Džedkareovy pečeti přináší další tituly: *hm-ntr R^c m Nhn-R^c* (Ibid: Neferirkare 2)⁸¹, *imj-ht w^cb(w) R^c m St-ib-R^c* (Ibid), *hm-ntr R^c Hwt-Hr m Šzp-ib-R^c* (Ibid: Džedkare 12), *hm-ntr St-ib-R^c* (Ibid: Džedkare 16), *imj-ht w^cb(w) hrj-sšt3 Hwt-Hr R^c nswt-bitj Nfr-ir-k3-R^c R^c Hwt-Hr nswt-bitj Ni-wsr-R^c m St-ib-R^c m Šzp-ib-R^c* (Ibid: Džedkare 23). Dokonce ještě mezi pečeti Venise nalezneme tituly vztahující se ke slunečním chrámům: *imj-ht hm(w)-ntr R^c Hwt-Hr nht-ihjt Šzp-ib-R^c* (Ibid: Venis 3), *zš md3t št3(t) nswt-bitj Nfr-ir-k3-R^c Hwt-Hr R^c St-ib-R^c* (Ibid: Venis 19), *hm-ntr R^c Hwt-Hr m [...]R^c* (Ibid: Venis 22). Některé z výše uvedených titulů nalezneme rovněž na pečeti, jež se nepodařilo přiřadit jednotlivým panovníkům. Přehled titulů, jež přináší tyto pečeti, společně se zde uvedenými, byl zařazen do Tabulky V. Některé z těchto ne zcela datovaných pečeti přináší tituly, se kterými jsme se doposud neselekali: *hm-ntr R^c m Šzp-ib-R^c* (Ibid: k. u. 23), *hm-ntr R^c Hwt-Hr m Nhn-R^c* (Ibid: k. u. 25), *šhd w^cb(w) R^c Hwt-Hr m [...]R^c* (Ibid: k. u. 41), *imj-r3 zšw m Nhn-R^c* (Ibid: k. u. 116).

Je evidentní, že na základě těchto pramenů se dá soudit, že sluneční chrámy byly důležitými hospodářskými institucemi, což v kontextu slunečního kultu není zanedbatelné. Nesmí se přehlédnout ani to, že v případě královny Chentkaus II. a panovníka Raneferefa byly otisky pečeti objeveny v jejich pohřebních komplexech, a tudíž pečeti zmiňující tituly ve slunečních chrámech jistě také dokládají úzkou funkční a ekonomickou propojenost slunečních chrámů a pyramidových komplexů (Vymazalová 2011: 296).

Na některých pečeti různých panovníků se objevuje jméno z královské titulatury *z3-R^c*, například se jedná o pečeti Rachefa (Ibid: Rachef 42, Rachef 57), Menkaurea (Ibid: Menkaure 7, Menkaure 29) a Pepiho II. (Ibid: Neferkare 7). Zajímavý doklad přináší jeden otisk Sahureovy pečeti. Na ní je panovník označen jako *z3-Hwt-Hr* (Ibid: Sahure 17), což odkazuje na „rodičovskou“ vazbu bohyně Hathor k panovníkovi. Tento vztah se výrazně projevuje ve slunečních chrámech (viz kapitola 6.5).

Tyto prameny také přináší doklady epiteta panovníka *mrj R^c* nebo *mrj Hwt-Hr R^c* (Kaplony 1981: Neferirkare 18). Epiteton *mrj R^c* se již vyskytl v souboru otisků pečeti z pyramidového komplexu Raneferefa (viz kapitola 5.4), dále se objevuje u Neferirkarea (Kaplony 1981: Neferirkare 18). Konečně na jednom otisku pečeti z konce 6. dynastie se objevuje ono elementární propojení slunečního boha Rea s touhou po věčném životě: *nḥ mi*

⁸⁰ Otisk pečeti je zařazen mezi Džedkareovy pečeti, avšak sám Kaplony ji datuje do doby vlády Šepseskarea (Kaplony 1981: 314).

⁸¹ Tento otisk pečeti pochází z doby panování Džedkarea. Kaplony ji však zařadil do souboru Neferirkareových pečeti (Ibid: 208).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

R^c dt (Ibid: Merenre/Neferkare 1). Samostatně se fráze *mi R^c* vyskytuje na otisku pečetě Pepiho II. (Ibid: Neferkare 7).

Zajímavým detailem je jistě také zmínka na jednom z otisků pečetě Neferirkarea, kde je panovník označen jako *mrj b3w Iwnw* (Ibid: Neferirkare 33). Tu samou zmínku pak nalezneme na jedné z nedatovaných pečetí (Ibid: k. u. 171).

5.7 Analýza titulů a vlastních jmen

Při analýze jednotlivých druhů pramenů se již mnohokrát vyskytly různé tituly a vlastní jména nekrálovských osob vypovídající o slunečním kultu. Nyní na ně bude pozornost zaměřena detailněji.⁸²

5.7.1 Tituly vypovídající o slunečním kultu

Existuje poměrně velké množství titulů, jež se vztahují ke slunečnímu kultu. Většinou se jedná o tituly spojené se slunečními chrámy. Problematický je pak titul velebně slunečního boha v Héliopoli (viz kapitola 5.7.1.1).

Titulům ve Staré říši je věnováno poměrně velké množství studií. Zde budou zmíněny pouze ty, jež jsou důležité pro sledovanou problematiku. Všeobecné shrnutí kněžských i administrativních titulů pro Starou říši vytvořila již na počátku minulého století Margaret A. Murray (Murray 1908). Jedná se však pouze o jakýsi soupis titulů v hieroglyfech s uvedením toho, kde se dané tituly vyskytují. Obecnou práci o titulech ve Staré říši sepsal německý badatel Klaus Baer (Baer 1960). Velkou pozornost nejvyšším staroříšským titulům věnoval Nigel Strudwick ve své práci zaměřené na staroříšskou administrativu (Strudwick 1985). Barbara L. Begelsbacher-Fischer zpracovávala tituly a teomorfní jména pro nejvýznamnější božstva Staré říše a nechybějí ani tituly spojené s kultem slunečního boha Rea (Begelsbacher-Fischer 1981: 152–154). Detailnější přehled titulů pro sledovanou dobu zpracovala téměř o století později Dilwyn Jones (Jones 2000).

Kromě studií zabývajících se tituly obecně existuje několik prací věnujících se pouze titulům ve slunečních chrámech. Tituly spojenými se slunečními chrámy se zabýval již v 50. letech minulého století Werner Kaiser (Kaiser 1956). Na jeho práci později navázal Massimiliano Nuzzolo (Nuzzolo 2007b; Idem 2010). Titulům se do jisté míry věnovala také ve své dizertační práci o slunečních chrámech 5. dynastie německá badatelka Sussane Voss

⁸² Podobné zkoumání by si jistě zasloužila i další božstva se slunečními aspekty.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

(Voss 2004). Tituly ve slunečních chrámech, titul *m3-wr* a ještě jiné tituly kultu Rea zpracovala v roce 2001 v rámci své dizertační práce Elizabeth Gaye Wilson.⁸³

5.7.1.1 Titul *m3-wr*

Zájmu badatelů se také těší problematika titulu héliopolského velekněze. Pojednává o ní Wolfgang Helck (Helck 1954: 95–98). Prosopografickou studii o héliopolských velekněžích vytvořil Mohamed I. Mursi (Mursi 1972). O této problematice se krátce zmiňují také Betina Schmitz (Schmitz 1977: sl. 1249–1254) a Stephen Quirke (Quirke 2001: 105–108). Velekněz slunečního kultu v Héliopoli je tradičně označován jako *wr-m3w*, „Nejvyšší z pozorujících“. Tato forma titulu se však objevuje až od Střední říše (Mursi 1972: 154). Pro Starou říši a První přechodnou dobu je doložena jiná podoba titulu: *m3-wr* (Ibid). Původně však tento titul héliopolského velekněze neoznačoval (viz níže).

První doklad titulu *m3-wr/wr-m3w* pochází z jedné nádoby nalezené v sakkárské hrobce S 3506, která je datována do 1. dynastie, konkrétně do doby vlády panovníka Dena. Je na ní zapsán titul a vlastní jméno: *m3-wr* Nisivadž/Vadžnis (Mursi 1972: 12). Jak již bylo

výše nastíněno, titul se původně s největší pravděpodobností četl jako *m3-wr*, což znamená „ten, jenž vidí velkého“. Čili zde byla uplatněna honorifická transpozice, protože slovo *wr* označuje někoho velmi důležitého, panovníka nebo boha,⁸⁴ proto bylo v titulu zapsáno jako první (Quirke 2001: 105).

Další doklad tohoto titulu pochází z doby 2. dynastie. Je uveden na jedné nádobě z egyptského alabastru, jež byla nalezena v podzemí Stupňovité pyramidy (Kaplony 1963: 638). V tomto případě má držitel titulu *m3-wr* velmi podobné jméno jako výše uvedený; jmenoval se Vadžnes (Mursi 1972: 14). Kromě toho je možné nalézt ještě několik anonymních dokladů, například na jedné kamenné nádobě; z hrobky panovníka Chasechemveje v Abydu nebo na pěti nádobách pocházející z podzemí Stupňovité pyramidy. U těchto anonymních zmínek se objevuje jednak výše zmíněné psaní titulu, a jednak se zde

vyskytne psaní opačné, tedy bez honorifické transpozice: (Ibid: 109).

⁸³ Tuto práci jsem bohužel neměla k dispozici. Jedná se o dizertační práci, která nebyla publikována. Z této práce jsou dostupné pouze obsah a úvod

(http://www.oldkingdomstudies.com/Projects/thesis/Wilson_OKReCult2001_FrontMatter.pdf;
http://www.oldkingdomstudies.com/Projects/thesis/Wilson_OKReCult_Chapter1.pdf. Ověřeno ke dni 13. listopadu 2011).

⁸⁴ Mezi odborníky nepanuje jednota v názoru na to, jestli *wr* označuje krále nebo boha. Wolfgang Helck se přikláněl k první možnosti (Helck 1954: 97). Mohamed I. Mursi se do jisté míry k tomuto tvrzení přiklání, avšak tvrdí, že *wr* označovalo krále pouze do 3. dynastie. Poté, co byl titul spojen s Héliopolí, se *wr* vztahuje k bohu Atumovi, resp. Reovi (Mursi 1972: 154).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Ze Staré říše je tento titul, i když ve dvou obdobných podobách, doložen celkem devatenáctkrát.⁸⁵ Pro dobu 3. dynastie je titul *m3-wr* prokázán pouze jedenkrát, a to hned na jejím začátku. V době panování Necericheta byl jeho nositelem Imhotep, což je známo díky nápisu na podstavci Necerichetovy sochy.⁸⁶ V tomto případě dokonce u titulu nebyla použita

honorifická transpozice; titul je skutečně zapsán jako *m3-wr*: (Ibid: 15).

Titul se pak znovu objevuje na počátku následující dynastie. Jeho držitelem je syn panovníka Snofrua Rahotep, jehož hrobka se nachází v Médúmu. Je u něj doložena jak

podoba *m3-wr*, tak i spojení titulu s městem Héliopolis: *m3-wr Twnw*: (Ibid: 16).

V mastabě č. 7 v Médúmu se rovněž podařilo identifikovat titul *m3-wr* (Ibid: 110). Další Snofruův syn Kanefer, pohřbený na nekropoli v Dahšúru, rovněž nesl titul *m3-wr Twnw*. V dalším průběhu 4. dynastie, podobně jako ve 3. dynastii, pro tento titul doklady chybí. Znovu se objevuje až na přelomu 4. a 5. dynastie. Jeho nositeli jsou dva hodnostáři pohřbení v Gíze na Západním poli mastab. První z nich se jmenuje Hetepsešat, řečený Heti, a jméno druhého zní Meriib (Ibid: 19–20).

Z doby 5. dynastie jsou známi další tři držitelé titulu *m3-wr* jménem. Prvním z nich je Kameni, jenž je označován jako *m3-wr Twnw*, druhý Centi a třetí Hetepherenptah mají „pouze“ *m3-wr* (Ibid: 24–26). V kapitole 5.5 již bylo uvedeno, že titul *m3-wr* se také jednou zmiňuje na Palermské desce (PS v. IV. 3; Urk. I: 246–247). Na přelomu 5. a 6. dynastie se nám znovu objevuje *m3-wr Twnw*, tentokrát u Kagemniho (Mursi 1972: 26).

V 6. dynastii pak dokladů pro tento titul přibývá. Za panování Tetiho působil hodnostář Mereruka, jenž nesl jak titul *m3-wr*, tak i *m3-wr pr.wj* (Ibid: 28). U dalších osob se objevuje už pouze *m3-wr*. Tento titul můžeme vysledovat u Isesichajefa, Ibiho, Chujenhora Chuje, Merua, Sebekiho a Sebekiho Bije⁸⁷ (Ibid: 29–33). Z První přechodné doby je pak titul doložen u hodnostáře jménem Kajhep (Ibid: 34).⁸⁸

Vezmou-li se v úvahu ostatní tituly výše uvedených hodnostářů, je možné zjistit, že zpočátku se většinou jedná o členy královské rodiny. Nejdříve se tedy s největší pravděpodobností jednalo o dvorský titul, jenž bezpochyby měl velký ideologický

⁸⁵ Mursi do svého přehledu nositelů titulu *m3-wr* zařadil ještě jednu osobu, totiž Veserkafa, jenž se stal prvním panovníkem 5. dynastie. Vycházel ze zmínky na papyru Westcar, kde se uvádí, že nejstarší syn paní Rudždzedet a Rea se stane veleknězem v Héliopoli, *wr-m3w m Twnw* (p. Westcar 9.12), což je středoříšská forma sledovaného titulu. V předkládané práci však do přehledu zahrnut nebude, neboť ze Staré říše pro toto doklad není, i když někteří badatelé předpokládají, že Veserkaf mohl být původně veleknězem slunečního boha (Verner 1994: 102).

⁸⁶ Podstavec je dnes vystaven v Imhotepově muzeu v Sakkáře.

⁸⁷ Hrobky posledních čtyř hodnostářů se nacházejí v Héliopoli (viz kapitola 6.1).

⁸⁸ Přehled hodnostářů, u kterých je doložen titul *m3-wr*, je uveden v Tabulce IV.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

a hospodářský význam.⁸⁹ Od 4. dynastie se *m3-wr* objevuje i mezi tituly některých vezírů⁹⁰ a v několika případech byli držitelé titulu *m3-wr* veliteli expedic do lomů, popřípadě byli spojeni se stavebními pracemi (podle Mursi 1972: 167).

Je tedy evidentní, že zpočátku titul *m3-wr* nebyl spojen ani s Héliopolí, ani se slunečním kultem. Je zřejmé, že propojení titulu s Héliopolí je bezpečně doloženo pro začátek 4. dynastie (viz Rahotep). Podle Stephena Quirkea toto spojení ukazuje, že „vidění“ se provázalo i s kultem slunce (Quirke 2001: 106). Quirke však také zdůrazňuje, že pro lokální kultury nejsou velebnější doloženi před Střední říší. Tituly, které potom nesli velebnější jak Rea, tak Ptaha, byly ve Staré říši užívány vysokými hodnostáři na královském dvoře. Ale královský dvůr sám o sobě byl centrem kultu, proto původně mohl být *m3-wr* zodpovědný za nějaké rituály konané pro slunečního boha na královském dvoře a pak se titul přenesl na velebněze slunečního boha do centra jeho kultu v Héliopoli (Ibid).

Je rovněž velice zajímavé, že ze všech výše uvedených hodnostářů s titulem *m3-wr* má pouze jeden z nich ve jméně zahrnuto jméno slunečního boha. Ani v 6. dynastii, kdy se předpokládá, že titul již byl spojen s Héliopolí a slunečním kultem, nemá velebněz ve svém vlastním jméně element Re. Také je důležité si povšimnout různých podob titulu v jednotlivých obdobích. Zpočátku je pouze *m3-wr*, v průběhu 4. a 5. dynastie převažuje spíše *m3-wr Twnw* a v 6. dynastii se, zdá se, ustálila podoba *m3-wr*. Není zcela jasné, jak tuto situaci vyložit. Zpočátku asi nebyl titul s Héliopolí spojován. Jak již bylo uvedeno, jednalo se patrně o dvorský titul. Ve 4. dynastii se již patrně může jednat o kněžský titul spojený s Héliopolí. V době 6. dynastie, kdy tento vztah je doložitelný, již asi nebylo nutné zdůrazňovat spojení s Héliopolí, které bylo jasné, a proto se z titulu vypustilo.

5.7.1.2 Tituly spojené se slunečními chrámy

Kromě titulu *m3-wr* je se slunečním kultem spojeno mnoho dalších titulů, které se většinou vztahují ke slunečním chrámům 5. dynastie.⁹¹ Vzhledem k tomu, že sluneční chrámy byly budovány za vlády 5. dynastie, tituly s nimi spojené se objevují během 5., méně i během 6. dynastie; doloženy jsou přibližně u padesáti osob (Kaiser 1956: 104). Tituly je možné nalézt především v hrobkách hodnostářů, ale také v abúsírských papyrech a na otiscích pečeti. Nyní bude uvedeno, jaké tituly jsou doloženy pro určitý sluneční chrám a kteří lidé tento titul

⁸⁹ Betina Schmitz soudí, že nositelé titulu *m3-wr* lidé byli nějakým způsobem spojeni se svátkem *sed* (Schmitz 1977: sl. 1249).

⁹⁰ Poprvé je toto spojení doloženo u vezíra Kanefera. Betina Schmitz však uvádí, že s vezíry je titul *m3-wr* spojen až v pozdní 4. dynastii (Schmitz 1977: sl. 1250).

⁹¹ Přehled těchto titulů je uveden v Tabulce V.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

měli. Pokud byl jeden člověk držitelem více titulů v různých slunečních chrámech, bude na to upozorněno. Nebudou však sledovány tituly spojené s pyramidovými komplexy, které i tito lidé často měli (viz Voss 2004: 39–48, 117–120, 137–138, 141–149, 154, 156–158). Společný výskyt titulu spojeného se slunečním chrámem a titulu vztahujícího se k pyramidovému komplexu u jednoho hodnostáře dokládá úzké propojení slunečních chrámů a pyramidových komplexů (viz kapitola 6.5), ale tento vztah nemá velkou výpovědní hodnotu, co se slunečního kultu týče. Nutno ještě upozornit, že tituly jako například *ḥm-ntr Nḥn-R^c* atp. také nevypovídají primárně o slunečním kultu, ale spíše o službě ve slunečním chrámu.

Pro první sluneční chrám **Nechenre** je doloženo na patnáct titulů, i když některé jsou pouze variantami jiných. V první řadě se jedná o titul *ḥm-ntr Nḥn-R^c*, „kněz (slunečního chrámu) Nechenre“. Je známo pět nositelů tohoto titulu, i když pouze čtyři jménem: Senenuanch, Verireni, Tepiemanch, Anchmakaj. Všichni tito hodnostáři žili v době 5. dynastie. Verireni a Anchmakaj byli zároveň kněžími Rea slunečního chrámu Setibre.

Obdobný titul, tentokrát i s určením boha, je doložen u dvaceti jedna osob. *Ḥm-ntr R^c m Nḥn-R^c*, „knězem Rea v Nechenre“ byl Ptahhotep, žijící za panování Veserkafa. Většina dalších nositelů tohoto titulu žila v době 5. dynastie: Duare, Nikauptah, Sernefer, Habnesu, Maanefer, Ifefi, Kajhapi, Nikauhor, Pehernefer, Kaipuinpu, Neferiretnef, který byl zároveň knězem Rea slunečního chrámu Setibre, Ptahšepses, jenž také zastával funkci kněze Re-Harachteje v Setibre a kněze Rea v Šezepibre, Senedzemib, který byl také knězem Rea v Setibre, Kaemneferet, jenž zároveň sloužil jako kněz Rea v Setibre a kněz v Šezepibre. Čtyři velmoži s titulem *ḥm-ntr R^c m Nḥn-R^c* žili na přelomu 5. a 6. dynastie: Nefer, Neferhuu, Sedaveg a Sabu, řečený Ibebi, který byl zároveň knězem Rea v Setibre, knězem Rea v Šezepibre a knězem Rea v Setibre. U dvou nositelů tohoto titulu se nedochovala jména. Titul se objevuje také na některých pečetích (Kaplony 1981: Sahure 24, Sahure 26, Neferirkare/Niuserre 1, Neferirkare 2).

Podobný titul *ḥm-ntr R^c Nḥn-R^c*, „kněz Rea (slunečního chrámu) Nechenre“, se objevuje pouze v jednom případě, a to u syna zmiňovaného Ptahhotepa.

Další titul dokládá, že už v chrámu Nechenre existoval kult bohyně Hathory: *ḥm-ntr R^c Ḥwt-Ḥr m Nḥn-R^c*, „kněz Rea a Hathory v Nechenre“. Tento titul je doložen pouze u jediného hodnostáře Nianchrea, žijícího přibližně v době vlády Neferirkarea, a na dvou pečetích (Kaplony 1981: Niuserre 37, k. u. 25). Nianchre rovněž zastával funkci kněze Rea a Hathory ve slunečním chrámu Setibre a písaře královských dokumentů v každé pokladnici v chrámu Nechenre, eg. *zš^c n nswt m ḥtm nb ntt m Nḥn-R^c* (Jones 2000: 841, č. 3068). Na jedné pečetě zaznamenáme titul *ḥm-ntr R^c Ḥwt-Ḥr m Šzp-ib-R^c m Ḥtp-R^c Nḥn-R^c*, „kněz

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Rea a Hathory v (chrámu) Šezepibre, v (chrámu) Hetepre a (chrámu) Nechenre“ (Kaplony 1981: Niuserre 37). Další titul, jehož nositelem byl Tepiemanch žijící okolo poloviny 5. dynastie, dokládá existenci kultu boha Hora⁹² ve slunečním chrámu: *ḥm-ntr Hr Nḥn-R^c*, „kněz Hora (chrámu) Nechenre“ (Voss 2004: 39–45).

V chrámu Nechenre působili též kněží *wab* a jejich inspektoři: *w^cb R^c m Nḥn-R^c*, „kněz *wab* (boha) Rea v Nechenre“, vyskytující se u hodnostáře Nenchefetkaje, jenž žil přibližně v době panování Niuserrea. Odkaz na kněží *w^cb* se objevuje v titulu také na pečeti panovníka Sahurea (Kaplony 1981: Sahure 25); *šḥd w^cb(w) m Nḥn-R^c*, „inspektor kněží *wab* v (chrámu) Nechenre“, doložený u Chnumhotepa ke konci 5. dynastie; *šḥd w^cb(w) R^c m Nḥn-R^c*, „inspektor kněží *wab* (boha) Rea v Nechenre“, se objevuje u Nikajancha žijícího za panovníka Neferirkarea (Voss 2004: 45–46). Jedna pečeť z doby vlády Veserkafa přináší další titul: *šḥd w^cb(w) R^c wr Nḥn-R^c*, „inspektor kněží *wab* (boha) Rea (fýly) *wer* (chrámu) Nechenre“ (Kaplony 1981: Veserkaf 17).

U dvou hodnostářů Nianchchnuma Nemehua a Vaškaie, žijících v době vlády Veserkafa, se vyskytuje titul *imj-r3 pr-šn^c Nḥn-R^c*, „představený skladu (chrámu) Nechenre“ (Voss 2004: 46). Hodnostář Nefer žijící ke konci 5. dynastie byl nositelem titulu *imj-r3 ḥwt-šm^ct Nḥn-R^c*, „představený domu lněného plátna *šm^ct* (chrámu) Nechenre“ (Voss 2004: 47). Jsou též známy další tituly: *ḥrj-sšṯ3 m Nḥn-R^c*, „tajemník v (chrámu) Nechen“, avšak nositel tohoto titulu znám není (Voss 2004: 53) a *ḥtmw md3t-ntr Nḥn-R^c*, „ten, který pečeti božské svitky (chrámu) Nechenre“, objevující se u hodnostáře Hemmenua, jenž žil za Sahurea (Voss 2004: 47). Na jedné pečetě narazíme na titul *imj-r3 zšw m Nḥn-R^c*, „představený písařů v (chrámu) Nechenre“ (Kaplony 1981: k. u. 116).

Se Sahureovým slunečním chrámem **Sechetre** jsou spojeny tři různé tituly. Prvním z nich je *ḥm-ntr R^c m Šḥt-R^c*, „kněz (boha) Rea v (chrámu) Sechetre“, a je doložen u dvou osob, u hodnostáře Acema, jenž žil v první polovině 5. dynastie, a u Ceje, který naopak působil v polovině zmiňované dynastie. Dále je doložen titul *imj-r3 Šḥt-R^c*, „představený (chrámu) Sechetre“. Tento titul zastával opět Cej. Kromě uvedených dvou titulů byl Cej nositelem dalších titulů spojených s jinými slunečními chrámy; byl také knězem boha Rea ve slunečním chrámu Setibre a představeným chrámu Setibre, Šezepibre a Hetepibre. Posledním titulem vztahujícím se k chrámu Sechetre je titul *w^cb R^c m Šḥt-R^c*, „kněz *wab* v (chrámu) Sechetre“, který je doložen u hodnostáře, jenž se také jmenoval Cej. Avšak tento Cej žil v první polovině 5. dynastie (Voss 2004: 137–138).

⁹² Mohlo by se však jednat rovněž o kult samotného panovníka, který byl považován za pozemské vtělení Hora (k tomuto vztahu viz Frakfort 2010: 40).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Neferirkareův sluneční chrám **Setibre** je v titulech uváděn hodně; je doloženo okolo třiceti kněží tohoto chrámu a objevuje se šestnáct různých titulů. První titul *ḥm-ntr St-ib-R^c*, „kněz (chrámu) Setibre“, nalezneme na jedné pečetí (Kaplony 1981: Džedkare 16). Další dva jsou si velice podobné: *ḥm-ntr R^c St-ib-R^c*, „kněz Rea (chrámu) Setibre“, a *ḥm-ntr R^c m St-ib-R^c*, „kněz Rea v (chrámu) Setibre“. První forma titulu je známa u hodnostáře Verireniho, který byl zároveň knězem chrámu Nechenre a žil v době Neferirkarea, dále u Neferiretenefa, jenž byl také knězem Rea v chrámu Nechenre a působil ve stejné době jako Verireni. Rovněž Anchemakaj, žijící přibližně v době Niuserre, byl nositelem tohoto titulu a stejně tak byl knězem chrámu Nechenre. Dalším byl Nechetzas, který žil v době Niuserre a byl také ještě zástupcem představeného kněží v chrámu Šezepibre. Posledními dvěma nositeli první formy titulu byli Kaemked a Verchuu, oba působící ve druhé polovině 5. dynastie (Voss 2004: 141–142). S prvním titulem se rovněž setkáme v epigrafickém materiálu pocházejícím z pyramidového komplexu královny Chentakaus II. (2/A/85-e). Titul je doložen i na pečetích z Raneferefova zádušního chrámu (762f/I/84, 4x/I/85, 59d/I/85, 59f/I/85, 762d/I/84).

Druhá forma titulu je prokázána celkem u čtrnácti osob a na jedné pečetí (Kaplony 1981: Neferirkare 18). V době vlády Neferirkarea byli nositeli tohoto titulu hodnostáři Anchiris a Chajefchufu. Další pak působili v polovině 5. dynastie: Šemsu, Senedzemib, který byl také knězem Rea v chrámu Nechenre, Kaemneferet, jenž měl také titul kněz Rea v chrámu Nechenre a kněz Rea v chrámu Šezepibre, Duahapi, zároveň kněz Rea v chrámu Šezepibre, Nechetzas, jenž byl kromě toho zástupcem představeného kněží v Šezepibre, dále Sešemu, Duaenre, Kajemked, Kaemsenu a ještě Kaemked. Do konce 5. dynastie pak spadají kněží Rea v chrámu Setibre Ceje, o němž jsme se již výše zmiňovali, a Chuiver. V době panování Tetiho se titul objevuje ještě u Sabua Ibebiho, který byl rovněž knězem Rea v Nechenre, Šezepibre a Achetre (Voss 2004: 142–145).

Další titul vztahující se k chrámu Setibre je obdobou předcházejících dvou, avšak zde se zmiňuje i bohyně Hathor: *ḥm-ntr R^c Ḥwt-Ḥr m St-ib-R^c*, „kněz Rea a Hathory v Setibre“. S titulem se setkáme na pečetích z poloviny 5. dynastie (Kaplony 1981: Neferirkare 13, Neferirkare 18, Niuserre 16), na otiscích pečetí z Raneferefova pyramidového komplexu (924j/I/84, 1013a/I/84, 108t/I/85) a celkem u jedenácti hodnostářů. Z období vlády Neferirkarea to jsou: Nikajanch, který byl zároveň inspektorem kněží *wab* Rea v Nechenre, Nianchre, jenž zastával stejnou funkci kněze Rea a Hathory v chrámu Nechenre, dále Nikaure a Veririenptah. Za Niuserre je tento titul doložen u Chajbauptaha, Nimaatseda, Sechemkaa, Kaemsenu a Iteje. Do doby vlády Džedkarea pak spadají Kapuptah a Ptahmaacheru (Voss 2004: 145–147).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Ze souboru otisků pečeti z Raneferefova pyramidového komplexu je doložen ještě titul vztahující se pouze k bohyni Hathoře: *ḥm-ntr Hwt-Hr St-ib-R^c*, „kněz Hathory (chrámu) Setibre“ (824b/I/84, 824ce/I/84). Podobný titul zmiňuje boha Re-Harachteje: *ḥm-ntr R^c-Hr-3htj m St-ib-R^c*, „kněz Re-Harachteje v Setibre“, a jeho nositelem byl hodnostář Ptahšepses, jenž byl také knězem Rea v chrámech Nechenre a Šezepibre a žil v době vlády Niuserrea (Voss 2004: 147). Na otisku pečeti z Raneferefova pyramidového komplexu je možné nalézt ještě další titul: *ḥm-ntr (Hr)3htj St-ib-R^c*, „kněz (Har)achteje (chrámu) Setibre“ (627y/I/82), *ḥm-ntr R^c Nḥbt St-ib-R^c*, „kněz Rea a Nechbety (chrámu) Nechenre“ (496b/I/82, 762f/I/84). V jednom případě, u Nimaatptaha z doby vlády Neferirkarea, je doložen titul *imj-ht ḥm(w)-ntr R^c m St-ib-R^c*, „zástupce představeného kněží Rea v (chrámu) Setibre“ (Voss 2004: 147). Obdobný titul se vyskytuje na jedné pečetě panovníka Šepseskarea: *imj-ht ḥm(w)-ntr St-ib-R^c* (Kaplony 1981: Šepseskare 1). Podle Klause Baera existoval ještě titul *šhd ḥm(w)-ntr R^c m St-ib-R^c*, „inspektor kněží Rea v (chrámu) Setibre“, a uvádí, že jeho nositelem byl Cej (Baer 1960: 255). Susanne Voss však upozorňuje, že pro to nemáme žádné soudobé doklady (Voss 2004: 147).

Kromě kněží *ḥmw-ntr* sloužili podle Baera v chrámu Setibre také kněží *wab*: *w^cb R^c m St-ib-R^c*, „kněz *wab* (boha) Rea v Setibre“ (Baer 1960: 255). Baer uvádí, že nositelem tohoto titulu byl Cej (Ibid: 152, č. 565, 255–256), avšak zmiňovaný hodnostář byl knězem *wab* v chrámu Sechetre (viz výše). Jedna pečeť Džedkarea přináší další titul: *imj-ht w^cb(w) R^c m St-ib-R^c*, „zástupce představeného kněží *wab* (boha) Rea v (chrámu) Setibre“ (Kaplony 1981: Neferirkare 2)⁹³. Pro chrám Setibre a Šezepibre je na jedné Džedkareově pečetě doložen společný titul: *imj-ht w^cb(w) ḥrj-sšt3 Hwt-Hr R^c nswt-bitj Nfr-ir-k3-R^c R^c Hwt-Hr nswt-bitj Ni-wsr-R^c m St-ib-R^c m Šzp-ib-R^c*, „zástupce představeného kněží *wab*, tajemník Hathory, Rea a krále Horního a Dolního Egypta Neferirkarea v (chrámu) Setibre a Rea, Hathory a krále Horního a Dolního Egypta Niuserrea v (chrámu) Šezepibre“ (Kaplony 1981: Džedkare 23).

Dalším titulem doloženým pro chrám Setibre je *imj-r3 St-ib-R^c*, „představený (chrámu) Setibre“, doložený u Ceje (Voss 2004: 148). V chrámu Setibre působil také *imj-r3 pr-šn^c St-ib-R^c*, „představený skladů (chrámu) Setibre“. Jméno jeho nositele je bohužel nečitelné, avšak je zřejmé, že zastával také funkci kněze Rea v Nechenre a žil za Neferirkarea (Voss 2004: 148–149). *Hrj-sšt3 R^c m St-ib-R^c*, „tajemník Rea v (chrámu) Setibre“, je další titul spojený s chrámem Setibre. Doložen je u Ptahšepsese (Voss 2004: 149). Na jedné pečetě Neferirkarea se objevuje podobný titul: *ḥrj-sšt3 zš-htmt n R^c m St-ib-R^c*, „tajemník a písař pečeti/pokladu

⁹³ Tato pečeť pochází z doby panování Džedkarea. Kaplony ji však zařadil do souboru Neferirkareových pečeti (Kaplony 1981: 208).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Rea v Setibre“ (Kaplony 1981: Neferirkare 18). Pro chrám Setibre se vyskytuje také písařský titul: *zš md3t šB(t) nswt-bitj Nfr-ir-k3-R^c Hwt-Hr R^c St-ib-R^c*, „písař tajných svitků krále Horního a Dolního Egypta Neferirkarea, Hathory a Rea (chrámu) Setibre“ (Kaplony 1981: Venis 19).

Sluneční chrám Raneferefa **Hetepre** není v titulech příliš doložen, protože pravděpodobně nebyl nikdy dokončen (viz kapitola 6.5.4). Pouze zmiňovaný Cej měl titul *imj-r3 Htp-R^c*. Dvě pečetě z doby panování Niuserre přinášejí další dva tituly: *hm-ntr Htp-R^c*, „kněz chrámu Hetepre“ (Kaplony 1981: Niuserre 8), a *hm-ntr R^c Hwt-Hr m Šzp-ib-R^c m Htp-R^c Nhn-R^c*, „kněz Rea a Hathory v (chrámu) Šezepibre, v (chrámu) Hetepre a (chrámu) Nechenre“ (Kaplony 1981: Niuserre 37).

Niuserreův sluneční chrám **Šezepibre** je uváděn u jedenácti typů titulů. Na jedné pečetě narazíme na titul *hm-ntr Šzp-ib-R^c*, „kněz (chrámu) Šezepibre“ (Kaplony 1981: Džedkare 7). Ke konci 5. dynastie se objevuje titul *hm-ntr R^c Šzp-ib-R^c*, „kněz Rea (chrámu) Šezepibre“, doložený ve třech případech u hodnostářů Nimaatrea, Kaemnefreta, který byl zároveň knězem Rea v chrámech Nechenre a Setibre, a u Ptahmaacherua, jenž působil také jako kněz Rea a Hathory v chrámu Setibre. Prokázán je rovněž titul *hm-ntr R^c m Šzp-ib-R^c*, „kněz Rea v Šezepibre“, a konkrétně u jedenácti osob: u Nikarea, Nianchchnuma, Chnumhotepa, Kednefera, Sechemkaa, Hetepherachteje, Inpuhetepa, Ptahšepsese, který byl také knězem Rea v chrámu Nechenre a knězem Re-Harachteje v Setibre, dále u Hemua, jenž rovněž zastával funkci kněze Rea ve slunečním chrámu Achetre, a také u Duahapiho, jenž byl zároveň knězem Rea v Setibre, a konečně u Sabua Ibebiho, nesoucího též tituly kněz Rea v Nechenre, Setbire a Achetre (Voss 2004: 117–119). S titulem *hm-ntr R^c m Šzp-ib-R^c* se setkáme rovněž na pečetích (Kaplony 1981: k. u. 23). Dvě pečetě dokládají také existenci kultu bohyně Hathory v chrámu Šezepibre: *hm-ntr R^c Hwt-Hr m Šzp-ib-R^c*, „kněz Rea a Hathory v Šezepibre“ (Kaplony 1981: Niuserre 37, Džedkare 12).

Hodnostář Nechetzas nesl jako jediný titul *imj-ht hmw-ntr Šzp-ib-R^c*, „zástupce představeného kněží (chrámu) Šezepibre“. Nechetzas měl také titul kněz Rea v Setibre. Jedna pečeť z doby vlády Venise uvádí titul *imj-ht hm(w)-ntr R^c Hwt-Hr nht-ihjt Šzp-ib-R^c*, „zástupce představeného kněží Rea a Hathory, žijící (paní?) obou krav, (chrámu) Šezepibre“ (Kaplony 1981: Venis 3).

Ve dvou případech se rovněž vyskytuje titul *w^cb Šzp-ib-R^c*, „kněz *wab* (chrámu) Šezepibre“. Titul se objevuje na jedné pečetě (Kaplony 1981: Džedkare 7) a u hodnostáře Senenua, který měl ještě další titul spojený s chrámem Šezepibre: *šhd pr-šn^c m Šzp-ib-R^c*, „inspektor skladu (chrámu) Šezepibre“. U velmože jménem Cej, který byl zároveň knězem

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Rea v Setibre, Sechetre, představeným chrámů Sechetre, Setibre a Hetepre, je doložen titul *imj-r3 Šzp-ib-R^c*, „představený (chrámu) Šezepibre“ (Voss 2004: 119–120).

V době vlády Džedkarea se vyskytl další titul svědčící o existenci kultu bohyně Hathory v chrámu Šezepibre: *hrj-sšt3 Hwt-Hr R^c nswt-bitj Nj-wsr-R^c m Šzp-ib-R^c*, „tajemník Hathory, Rea a krále Horního a Dolního Egypta Niuserrea v Šezepibre“ (Voss 2004: 123). Poslední titul doložený k tomuto chrámu je *imj-r3 wpwt Šzp-ib-R^c*, „představený přidělu (chrámu) Šezepibre“ (Kaplony 1981: Džedkare 7).

Pro sluneční chrám Menkauhora zvaný **Achetre** máme doloženy pouze tři tituly: *hm-ntr 3ht-R^c*, „kněz (chrámu) Achetre“, *hm-ntr R^c m 3ht-R^c*, „kněz (boha) Rea v (chrámu) Achetre“, a *imj-ht hmw-ntr R^c m 3ht-R^c*, „zástupce představeného kněží (boha) Rea v (chrámu) Achetre“. S prvním titulem se setkáme pouze na pečeti pocházející z doby vlády Menkauhora (Kaplony 1981: Menkauhor 2). Druhý titul můžeme vypořádat u tří hodnostářů, u Kaemancha, Hemua, který zastával službu také ve slunečním chrámu Niuserrea Šezepibre, a u Sabua Ibebiho, jenž byl knězem také v dalších slunečních chrámech, v Nechenre, Setibre a Šezepibre. Nositeli posledního titulu byli dva hodnostáři Neferireptah a Anchmare⁹⁴. Všichni žili v druhé polovině 5. dynastie, hodnostář Sabu Ibebi pak působil v době, kdy Egyptu vládl Teti (Voss 2004: 156).

Na základě předchozího textu je zřejmé, že ve slunečních chrámech se vyskytovaly jak tituly pouze pro sluneční chrámy, tak i tituly spojené s několika božstvy. Největší skupinou titulů uvádějících jméno nějakého božstva, a tím pádem do jisté míry dokazující jeho kult ve slunečním chrámu, jsou *hmw-ntr*, „kněží“ určitého boha. Titul kněz boha Rea je doložen ve všech slunečních chrámech, s výjimkou chrámu Hetepre. V případě tohoto chrámu není samostatně doložen titul *hm-ntr R^c*, nýbrž je prokázán pouze titul *hm-ntr R^c Hwt-Hr m Šzp-ib-R^c m Htp-R^c Nhn-R^c*. Spojení Rea a Hathory je v titulech *hmw-ntr* dosti časté. Kromě bohyně Hathory jsou v titulech reflektována rovněž jiná božstva: Hor v chrámu Nechenre, Ra-Harachtej/(Har)Achtej a Nechet v Setibre. Pro všechny tyto bohy jsou doloženi pouze kněží *hmw-ntr*. Ve slunečním chrámu Sechetre není doloženo jiné božstvo než Re, a tedy se zde nevyskytuje odkaz ani na bohyni Hathoru, ovšem vzhledem k fragmentárnosti pramenů to nemusí znamenat, že by tam její kult neexistoval.

Podobně jako na jiných úrovních egyptské správy, byly i ve slunečních chrámech jednotlivé funkce odstupňovány, takže rovněž zde se vyskytují nižší kněžské tituly: zástupce

⁹⁴ Voss uvádí jméno nositele tohoto titulu jako Anchmaare (Voss 2004: 156). Podle Baera znělo toto jméno Anchmare (Baer 1960: 64, č. 93).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

představeného kněží boha Rea, jako je tomu v chrámech Setibre a Achetre, a zástupce představeného kněží Rea a Hathory, žijící (paní?) obou krav, chrámu Šezepibre.

Pro první tři sluneční chrámy jsou doloženi také kněží *wab* Rea a zástupci jejich představeného a inspektoři. Vyskytoval se také titul tajemník Rea, doložený pro chrám Setibre. V některých titulech je také patrná přímá spojitost panovníka a boha Rea a bohyně Hathor⁹⁵: *imj-ḥt w^cb(w) ḥrj-sšṯ3 Ḥwt-Ḥr R^c nswt-bitj Nfr-ir-k3-R^c R^c Ḥwt-Ḥr nswt-bitj Ni-wsr-R^c m St-ib-R^c m Šzp-ib-R^c, zš md3t šṯ3(t) nswt-bitj Nfr-ir-k3-R^c Ḥwt-Ḥr R^c St-ib-R^c, ḥrj-sšṯ3 Ḥwt-Ḥr R^c nswt-bitj Nj-wsr-R^c m Šzp-ib-R^c.*

Badatelé věnovali dosti pozornosti tomu, z jakých společenských vrstev vzešli nositelé kněžských titulů ve slunečních chrámech. Erich Winter si povšiml, že člen tehdejší elity, tedy žádný vezír ani princ nemá tituly spojené se slunečními chrámy. Osoby činné ve slunečních chrámech pocházely tedy ze středních a nižších stupňů egyptské administrativy (Winter 1957: 229). Massimiliano Nuzzolo se domnívá, že lidé konající službu ve slunečních chrámech byli nějakým způsobem spojeni s palácem a péčí o panovníka (Nuzzolo 2010: 307).

Ve Staré říši se používaly také některé tituly odkazující na službu v kultu, přičemž tyto tituly neměly spojitost se slunečními chrámy. Jeden z těchto titulů se objevil už v 5. dynastii a jeho nositelem byl Neferiretnes: *imj-r3 ḥm(w)-ntr R^c m swt=f nb(t)*, „zástupce představeného kněží Rea ve všech jeho (kultovních) místech“ (Jones 2000: 290, č. 1058).

U některých hodnostářů se samostatně objevuje titul *ḥm-ntr R^c*, „kněz Rea“, *ḥm-ntr R^c-(Ḥr)3ḥtj*, „kněz Re-(Har)achteje“ (Jones 2000: 533, č. 1993, č. 1994), a *ḥm-ntr R^c Ḥwt-Ḥr*, „kněz Rea a Hathory“ (Jones 2000: 535, č. 1998). Tituly *ḥm-ntr R^c* a *ḥm-ntr R^c Ḥwt-Ḥr* je možné nalézt také na některých pečetích z pyramidového komplexu královny Chentkaus II. (316/A/78-x, 316/A/78-bb, 99/A/80-f; 279/A/78, 316/A78-xm). U hodnostáře Ptahšepsese se vyskytuje titul *ḥm-ntr R^c-m-3ḥt*, přičemž *m* zde bylo patrně napsáno chybně. Jones je přesvědčená, že je tím míněn Ra-Harachtej (Jones 2000: 534, č. 1995). Kněží jsou také doloženi samostatně pro boha Harachteje: *ḥm-ntr Ḥr-3ḥtj* (Jones 2000: 551, č. 2046). U hodnostáře jménem Senenu je doložen samostatný titul *w^cb R^c*, „kněz *wab* boha Rea“ (Jones 2000: 375, č. 1392). Další dvě pečetě uvádějí titul *imj-[r3] zš mdw Ḥwt-Ḥr R^c*, „představený písařů slov Hathory a Rea“ (Kaplony 1981: Džedkare 19, Venis 16).

Některé tituly se vztahovaly rovněž ke slunečním bárkám: *ḥrp m m^cndt*, „představený v Denní bárce“, a *ḥrp m mskkt*, „představený v Noční bárce“ (Jones 2000: 721, č. 2622, č. 2623). V Textech pyramid je zmiňován titul *ḥrp zḥ n R^c*, „představený Reovy síně“ (Allen

⁹⁵ K tomuto vztahu podrobněji viz kapitola 6.5.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

2005: T 158, M 238, N 373; Faulkner 1969: 345, § 560; Allen 2005: T 162, P 569, M 241, N 379; Faulkner 1969: 349, § 566). Zůstává však otázkou, zda tento titul reálně existoval.

5.7.2 Doklady slunečního kultu ve vlastních jménech

Jména ve starém Egyptě tvořila nedílnou součást existence jak živých bytostí, tak také neživých věcí. Každé egyptské jméno mělo vlastní význam. Věřilo se ve velmi těsný vztah mezi jménem a jeho nositelem (Assmann 2002: 108). Proto jména nebyla vybírána náhodně, ale dávala se dětem hned po porodu buď podle nějaké události při narození, určité vlastnosti, nebo se jménem určovala posloupnost v rodině. Také se mohlo užit jméno tradiční v rodině nebo nějaké v určité době oblíbené. Egyptané měli množství teomorfních jmen, díky čemuž můžeme poznat, jací bohové byli mezi lidmi oblíbení, s čím byl ten který bůh spojován a tak podobně (Ranke 1976: 230).

Ze starověkého Egypta se dochovalo velké množství pramenů, ve kterých můžeme identifikovat rozličná vlastní jména. V první řadě se jedná o výzdobu hrobek, kde je uvedeno jméno majitele hrobky a v některých případech rovněž jména členů jeho rodiny, případně i sloužících. Důležitá svědectví o jménech přinášejí také prameny administrativní povahy, zejména některé otisky pečetí abúsírské papyry (viz kapitola 5.2–5.4), v nichž jsou kromě teomorfních jmen často uváděna rovněž basiloformní jména odkazující na božského zesnulého panovníka, jehož kultu příslušný člověk sloužil.

Analýza vlastních jmen vychází ze základních studií o staroegyptských jménech. První taková publikace, věnovaná zároveň také titulům, vyšla v roce 1908. Její autorkou je Margaret A. Murray (Murray 1908). Snad nejvýznamnějším dílem o jménech ve starověkém Egyptě je kniha Hermanna Rankeho *Die ägyptischen Personennamen*. První díl byl vydán v roce 1935, druhý pak v roce 1952 a třetí přibyl v roce 1976 (Ranke 1935; Idem 1952; Idem 1976). V těchto publikacích je uváděn seznam jmen, přičemž nejsou opomenuta ani teomorfní jména. Teomorfním jménům objevujících se v době 4. a 5. dynastie se věnovala Barbara L. Begelsbacher-Fischer (Begelsbacher-Fischer 1981). V poslední době zpracoval soubor jmen z doby 3. tisíciletí př. n. l. Yannis Gourdon.⁹⁶

V této kapitole bude pozornost věnována vlastním teomorfním jménům nekrálovských osob, jež v sobě zahrnují element Re. Některá z těchto jmen již byla uváděna v předcházejících kapitolách. Nutno upozornit na skutečnost, že jména typu Meri-Neferkare

⁹⁶ Jeho databáze *Anthroponymes et Généalogies de l'Égypte Ancienne* je částečně přístupná na webových stránkách IFAO (<http://www.ifao.egnet.net/bases/agea/noms/about>). Ověřeno ke dni 5. května 2012).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

nebudou v tomto přehledu zohledňována, neboť to nejsou pravá teomorfní jména. Taková jména jsou totiž tvořena jménem panovníka, jenž do svého jména zařadil jméno slunečního boha, a nějakou další výpovědí, proto je nemůžeme chápat jako svědectví o slunečním kultu. Markantní je též rozdíl v zápisu jména boha Rea ve jménech panovníků a ve jménech ostatních lidí. V případě královských jmen je Re psán značkou N5 (☉), zatímco u nekrálovských osob je jméno tohoto boha psáno pomocí značek D21: , a D36: (Kahl 2007: 42).

Kromě uvedených studií o staroegyptských jménech bude též za jednotlivými jmény uváděno, ve kterém písemném nebo epigrafickém materiálu se s nimi setkáme. V těchto případech je odkazováno na čísla papyrů, popřípadě pečetí, jež tomuto materiálu přiřadili jejich editoři.

Již bylo uvedeno, že první teomorfní jména s elementem Re se vyskytují už v Archaické době (viz kapitola 3.3).⁹⁷ Bylo zmíněno, že nejstarším takovým vlastním jménem by podle některých badatelů mohlo být Re-Harachtejkau objevující se na pečetí z Tel en-Besoru, jež je datována do doby Hora Ahy a Džera (Saied 2005: 290). Čtení textu na této pečetí však není zcela bezproblémové. V době 1. dynastie se objevuje Rechitre, což by také mohlo být vlastní jméno. Na přelomu 1. a 2. dynastie narazíme na jména Inure a Redifanch (Ibid). Na jedné pečetí z 2. nebo 3. dynastie rozpoznáme jméno Rahotep (Kaplony 1963 II: 1173; Idem III: Abb. 636).

Ve Staré říši počet jmen s elementem Re narůstá a zdá se, že se tomu děje v návaznosti na to, jakou měrou podporují sluneční kult různí panovníci. I když nemůžeme tvrdit, že je to vždy absolutní. Ve 3. dynastii, již za vlády panovníka Necericheta, žil hodnostář jménem Hesire. Dlouhou dobu bylo jeho jméno považováno za první jistý doklad slunečního boha Rea (Barta 1984: sl. 157). Jak již bylo výše vyloženo, tato interpretace se nezdá být zcela správná. Hesire byl majitelem hrobky v Sakkáře dnes označované jako S 2405. V jeho hrobce se našlo několik velice zajímavých dřevěných panelů, na nichž je vyobrazen Hesire, a jsou tam rovněž zachyceny jeho tituly. Byl například představeným královských písařů nebo královským tajemníkem (Kahl, Kloth, Zimmermann 1995: Ne/Sa/75, Ne/Sa/80–84). Ve 3. dynastii se setkáme s dalšími teomorfními jmény s elementem Re. Některá již byla rovněž zmíněna (viz kapitola 5.1). Jedná se o jména Rachuf, Nefersešemre a Chure. Lidé s těmito jmény byli výše

⁹⁷ Jestli taková jména existovala i v pravěku, už se asi nikdy nedozvíme vzhledem k neexistenci písma.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

postavení úředníci,⁹⁸ z čehož podle Jochema Kahla plyne, že teomorfní jména se jménem slunečního boha Rea byla vyhrazena pro elitu (Kahl 2007: 41).

V době 4. a 5. dynastie takovýchto jmen přibývá. Celkem je z doby 4. a 5. dynastie doloženo sto jedenáct osob, které mají ve jméně obsaženo Re (Begelsbacher-Fischer 1981: 162). Zatímco ve 4. dynastii se Re objevuje pouze u jmen královských synů a dcer, tedy vesměs u vysokých hodnostářů, v 5. dynastii se situace poměrně mění. Jména s elementem Re pronikají i mimo sféru královské rodiny a v několika případech je takové jméno doloženo dokonce u sloužících (Begelsbacher-Fischer 1981: 163). Zdá se však, že nepronikají mimo elitní sféru a mimo královský dvůr. Ze 4. dynastie je doloženo celkem dvanáct jmen nekrálovských osob s elementem Re; deset z nich je mužských: Iunre (Begelsbacher-Fischer 1981: 155), Anchmare (Begelsbacher-Fischer 1981: 155; Ranke 1935: 64, č. 1; Murray 1908: IX), Niuserre (Begelsbacher-Fischer 1981: 155), Nikaure (Begelsbacher-Fischer 1981: 155; Ranke 1935: 180, č. 23; Murray 1908: IX), Rahotep (Begelsbacher-Fischer 1981: 155; Ranke 1935: 219, č. 15; Murray 1908: IX), Rabauef (Begelsbacher-Fischer 1981: 155; Ranke 1935: 89, č. 23), Chuienre (Begelsbacher-Fischer 1981: 155; Ranke 1935: 266, č. 24), Sechemre (Begelsbacher-Fischer 1981: 155; Ranke 1935: 319, č. 14), Sechemkare (Begelsbacher-Fischer 1981: 155; Ranke 1935: 319, č. 19; Murray 1908: IX) a Duaenre (Begelsbacher-Fischer 1981: 155; Ranke 1935: 398, č. 17; Murray 1908: IX), ale pouze dvě jsou ženská: Rechetre (Begelsbacher-Fischer 1981: 155) a Hemetre (Begelsbacher-Fischer 1981: 155; Ranke 1935: 240, č. 5; Murray 1908: IX).

Během následujících dvou dynastií se většina zmíněných jmen objevuje u dalších osob: Anchmare (Begelsbacher-Fischer 1981: 158, 160; Ranke 1935: 64, č. 1; Murray 1908: IX; Posener-Kriéger, Cenival 1968: 16 B, 35, 62, 63 F, 84 C, 85 A; Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 6 G, 66 B b, 79 I), Nikaure (Begelsbacher-Fischer 1981: 158, 160, 161; Ranke 1935: 180, č. 23; Murray 1908: IX; Posener-Kriéger, Cenival 1968: 19 A, 19 C, 28, 46, 62, 65; Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 5 A² b, 14 A c, 59 A b), Rahotep (Begelsbacher-Fischer 1981: 157, 159, 161; Ranke 1935: 219, č. 15; Murray 1908: IX; Posener-Kriéger, Cenival 1968: 83; Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 20 B b, 59 A b), Chuienre (Begelsbacher-Fischer 1981: 160; Ranke 1935: 266, č. 24; Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 83 A), Sechemre (Begelsbacher-Fischer 1981: 159, 161; Ranke 1935: 319, č. 14; Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 6 C, 11 B, 45–46 A d, 54–55 A² e), Sechemkare (Begelsbacher-Fischer 1981: 157; Ranke 1935: 319, č. 19; Murray 1908: IX) a Duaenre (Begelsbacher-Fischer 1981: 161; Ranke 1935: 398, č. 17; Murray 1908: IX).

⁹⁸ Většinou se jednalo o písaře (Rachuf, Chure) nebo o představené písařů (Nefersešemre).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Vznikají též nová teomorfní jména s elementem Re: Achre (Begelsbacher-Fischer 1981: 157), Irenre (Ranke 1935: 39, č. 26; Murray 1908: IX; Posener-Kriéger, Cenival 1968: 46A; Posener-Kriéger 2001: 201/A/78, 90/A/ 78; Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 81 J), Verbaure (Ranke 1935: 80, č. 26), Vernire (Ranke 1935: 417, č. 25), Maatre (Ranke 1935: 145, č. 5), Menkaure (Posener-Kriéger, Cenival 1968: 45 G), Merire (Posener-Kriéger, Cenival 1968: 9 U, 8 E), Merireptah (Begelsbacher-Fischer 1981: 161; Ranke 1935: 218, č. 1; Murray 1908: IX), Merirekakai (Posener-Kriéger, Cenival 1968: 5 A, 6 A, 7 A, 11, 68), Nianchre (Begelsbacher-Fischer 1981: 157, 158, 161; Ranke 1935: 171, č. 16, č. 17; Murray 1908: IX; Posener-Kriéger, Cenival 1968: 36, 53 A, 60 D, 65, 69, 70 B, 84 B; Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 5 A³), Nimaatre (Begelsbacher-Fischer 1981: 157, 158, 161; Ranke 1935: 172, č. 16; Murray 1908: IX), Nire (Begelsbacher-Fischer 1981: 158; Ranke 1935: 172, č. 23; Murray 1908: IX), Nihepre (Begelsbacher-Fischer 1981: 158; Ranke 1935: 173, č. 3; Murray 1908: IX), Nihepetre (Ranke 1935: 173, č. 4), Nišepesre (Ranke 1935: 180, č. 9), Nikare (Ranke 1935: 180, č. 16), Nebanchre (Begelsbacher-Fischer 1981: 156; Ranke 1935: 183, č. 28), Neferhetepre (Begelsbacher-Fischer 1981: 158; Ranke 1935: 423, č. 29), Nefersešemre (Ranke 1935: 200, č. 8; Posener-Kriéger, Cenival 1968: 29, 30, 65), Necerienre (Begelsbacher-Fischer 1981: 156; Ranke 1935: 215, č. 2), Raver (Begelsbacher-Fischer 1981: 157, 158, 160, 161; Ranke 1935: 217, č. 12; Murray 1908: IX; Posener-Kriéger, Cenival 1968: 31 B, 62, 82, 85 A, 87 A, 88 R, 101 F; Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 4 A b, 4 A c, 5 A¹ a, 5 A², 8 B, 8 E d, 56 A c, 59 A b, 69 A a), Raemkaj (Begelsbacher-Fischer 1981: 159, 160; Ranke 1935: 217, č. 20; Murray 1908: IX), Ranefer (Begelsbacher-Fischer 1981: 157, 160; Ranke 1935: 219, č. 10; Murray 1908: IX), Ranedžef (Begelsbacher-Fischer 1981: 157), Rahaj (Begelsbacher-Fischer 1981: 160; Ranke 1935: 425, č. 7), Rahepef (Ranke 1935: 219, č. 13; Murray 1908: IX), Rahedž (Ranke 1935: 220, č. 1), Rachuf (Ranke 1935: 220, č. 2; Murray 1908: IX; Posener-Kriéger, Cenival 1968: 26, 42, 62, 72), Hepenre (Murray 1908: IX), Hemre (Begelsbacher-Fischer 1981: 157, 159, 160; Ranke 1935: 239, č. 24; Murray 1908: IX; Posener-Kriéger, Cenival 1968: 88 D), Hesre (Ranke 1935: 254, č. 20), Hesire (Begelsbacher-Fischer 1981: 159, 160; Ranke 1935: 255, č. 3; Murray 1908: IX), Chaikare (Begelsbacher-Fischer 1981: 156; Ranke 1935: 264, č. 23), Chakare (Begelsbacher-Fischer 1981: 160; Ranke 1935: 364, č. 25⁹⁹), Chuire (Begelsbacher-Fischer 1981: 160; Ranke 1952: 309, č. 26), Chuwire (Ranke 1935: 266, č. 8¹⁰⁰; Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 83 C, 87 J), Sanchure/Sanchre (Begelsbacher-Fischer 1981: 159;

⁹⁹ Podle Hermanna Rankeho je toto jméno doloženo až ze Střední říše (Ranke 1935: 264).

¹⁰⁰ Rovněž toto jméno se podle Rankeho objevuje až ve Střední říši (Ibid: 266).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Ranke 1935: 301, č. 9; Murray 1908: IX), Sanchenre (Posener-Kriéger, Cenival 1968: 97 C), Sneferre (Begelsbacher-Fischer 1981: 160), Serudžrekakai (Posener-Kriéger, Cenival 1968: 11), Sechemanchre (Begelsbacher-Fischer 1981: 160; Ranke 1935: 319, č. 12), Šepesre (Begelsbacher-Fischer 1981: 158, 159, 161; Ranke 1935: 326, č. 21; Murray 1908: IX; Posener-Kriéger, Cenival 1968: 4, 38 A, 39 B, 40, 47 A, 53 A, 60 D, 67, 68, 72 C, 93 A), Kaicherre (Begelsbacher-Fischer 1981: 161; Ranke 1952: 302, č. 19), Kapure (Begelsbacher-Fischer 1981: 161; Ranke 1935: 339, č. 13; Murray 1908: IX), Kaicheribre (Ranke 1935: 340, č. 20; Murray 1908: IX), Duare (Begelsbacher-Fischer 1981: 159, 161; Ranke 1935: 398, č. 19; Murray 1908: IX; Posener-Kriéger, Cenival 1968: 38 A). Nově je doloženo také jméno Verkaure (Krejčí 2009).

V 6. dynastii je možné nalézt takováto jména dokonce i v provinciích, ačkoli zde nejsou tolik rozšířená jako v okolí hlavního města. V hrobkách v Tehně se jsou doložena dvě jména s elementem Re: Nimaatre (Edel 1981: 49) a Rahertepi/Raheritep (Ibid: 53). Je však třeba zvážit také možnost, že by se mohlo jednat o hodnostáře, kteří byli jako správci vysláni do provincií z hlavního města.¹⁰¹

Jak již bylo zmíněno, jméno slunečního boha Rea se objevuje jak v mužských jménech, tak rovněž i v některých ženských. V případě ženských jmen se však jedná o výrazně nižší počet. Z doby 4. dynastie jsou doložena pouze dvě (viz výše). Jméno Hemetre se objevuje také v 5. a 6. dynastii (Begelsbacher-Fischer 1981: 157, 159, 160, 161; Ranke 1935: 240, č. 5; Murray 1908: IX). Setkáme se také se jmény Merimaatre (Begelsbacher-Fischer 1981: 157; Ranke 1935: 218, č. 2; Murray 1908: IX) a Chuitenre (Begelsbacher-Fischer 1981: 160).

5.8 Texty pyramid¹⁰²

V předchozím textu již mnohokrát bylo odkazováno na Texty pyramid. Nyní budou zkoumány blíže, protože právě v tomto korpusu nejstarších náboženských textů je možné nalézt početné odkazy a zmínky o slunečním bohu Reovi a o jiných božstvech se solárními aspekty. Jistě to není nijak zarážející, neboť Texty pyramid se nacházejí na stěnách vnitřních prostor pyramid egyptských králů a o něco málo později se vyskytly také v pyramidách

¹⁰¹ Za tento zajímavý podnět vděčím paní dr. Haně Vymazalové.

¹⁰² U některých říkání bude uváděn překlad do anglického jazyka, a to na základě poslední anglické verze, překladu Textů pyramid od Jamese P. Allena (Allen 2005). V některých případech byl použit starší anglický překlad Raymonda Faulknera (Faulkner 1969). Anglický překlad bude uváděn proto, že souborný překlad Textů pyramid v českém jazyce neexistuje.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

egyptských královen. A jak víme, královský úřad byl v mnoha ohledech úzce napojen na sluneční kult (viz kapitola 4). Kromě říkání vztahujících se ke slunečnímu kultu je zde možné též vyzorovat odrazy dalších náboženských představ, jako například astrálních nebo usirovských. Poprvé se Texty pyramid objevují v pyramidě posledního panovníka 5. dynastie Venise a nacházejí se rovněž v pyramidách králů, později i královen, až do doby 8. dynastie¹⁰³ (Allen 2005: 1). Je však pravděpodobné, že jednotlivé texty samy o sobě začaly vznikat mnohem dříve, a zdá se, že původně mohly být zapsány na papyrových svitcích (Ibid: 4).

Pro moderní bádání Texty pyramid objevil Gaston Camille Charles Maspero v roce 1880, když pronikl do pyramidy Pepiho I. (Verner 2008a: 53). Maspero začal texty opisovat a překládat. Svůj první překlad publikoval v roce 1882 v rámci třetího dílu *Recueil de travaux relatifs à la philologie et l'archéologie égyptiennes et assyriennes*. Postupně přidával další překlady až do roku 1894, kdy byly vydány souborně pod názvem *Les inscriptions des Pyramides de Saqqarah* (Faulkner 1969: v).

Za základní a dodnes velice ceněnou edici Textů pyramid je považována edice německého egyptologa a filologa Kurta Setheho. Sethe rozdělil Texty pyramid na menší jednotky zvané *Sprüche* (anglicky *Utterances*, česky „říkání“) a ty pak očísloval (PT 1–714). Jednotlivá říkání rozdělil ještě na menší části, paragrafy (Pyr. nebo §§ 1a–2217b; Sethe 1908–1922). Sethe připravil také překlad, jenž však vyšel až po jeho smrti (Sethe 1962). Překlad s komentářem však není úplný, chybí říkadla 1–212 a 506–714. Setheho práci využil James Henry Breasted pro svoji práci o vývoji egyptského náboženství (Breasted 1912).

Následovaly další překlady Textů pyramid. První anglický překlad vyšel v roce 1952 a jeho autorem je Samuel A. B. Mercer (Mercer 1952). Mercer kromě překladu přidal také komentář k jednotlivým říkáním (Mercer 1952 IV).

Vydávání edic Textů pyramid pokračovalo tak, jak se postupovalo s výzkumem jednotlivých pyramid. Další pyramidy s texty prozkoumali francouzští archeologové na pohřebišti v jižní Sakkáře. V tomto případě se jednalo o pyramidy Pepiho II. a jeho manželky Neit, Iput II. a Vedžebten (Jéquier 1936; Idem 1933; Idem 1928).¹⁰⁴ Texty pyramid se podařilo nalézt také v hrobce Ibiho, panovníka 8. dynastie (Idem 1935). Nápisy z pyramidy panovníka Pepiho I. publikoval v roce 2001 tým pod vedením Jeana Leclanta (Leclant 2001), zatímco texty z Venisovy pyramidy vydal Alexandre Piankoff (Piankoff 1968).

¹⁰³ Texty pyramid byly objeveny také v hrobkách několika hodnostářů ze Střední říše, a dokonce také v některých hrobkách z 25. a 26. dynastie. Přehled těchto pozdních Textů pyramid vytvořil Claude Carrier (Carrier 2009).

¹⁰⁴ Texty pyramid byly objeveny rovněž v pyramidě Anchesenpepi II., manželky Pepiho I. a matky Pepiho II. (Verner 2008a: 281). Do této práce však zahrnuty nebyly, neboť nebyly dostatečně k dispozici.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Další celkový anglický překlad vytvořil Raymond O. Faulkner, který přidal další říkání a ustálil jejich počet na 759 říkáních (Faulkner 1969). Nejmodernějším překladem do angličtiny je práce Jamese P. Allena, vydaná v roce 2005 (Allen 2005). Doposud poslední překlad, tentokrát do francouzského jazyka, vyšel v roce 2009. Připravil jej Claude Carrier (Carrier 2009).

Některým aspektům spojených se slunečním kultem a reflektovaných v Textech pyramid se věnovali Rudolf Anthes a také Katja Goebis. Anthes zkoumal především vztah panovníka k bohu Atumovi (Anthes 1983) a bohu Reovi (Idem 1984) a také roli Harachteje, (Idem 1974) a problematiku slunečního, tj. Reova oka (Idem 1961). Goebis se zaměřila na staroegyptské koruny, které kromě jiného měly také spojitost se slunečním kultem (Goebis 2008).

V češtině souborný překlad těchto významných náboženských textů doposud nevyšel. Přesto zakladatel české egyptologie František Lexa překlady některých říkání Textů pyramid pořídil. Výběr z Textů pyramid vydal Lexa ve třech svých knihách (Lexa 1947: 20–24; Idem 1996: 149–154; Idem 1997: 7–27).

Každý soubor Textů pyramid se v jednotlivých pyramidách od sebe poněkud odlišuje. V některých pyramidách je možné nalézt méně říkání, v jiných zase více. Do jisté míry se však liší i výběrem jednotlivých říkání. Nejrozsáhlejší jsou Texty pyramid v pyramidě Pepiho II.

V následující části budou analyzována jednotlivá říkání s ohledem na sluneční kult, přičemž ta často vypovídají o panovníkovi, který je již v těchto textech spojován s bohem zesnulých Usirem. Říkání obsahující výpověď o slunečním kultu je možné rozdělit do několika skupin. První, největší skupinu tvoří výpovědi o hlavním slunečním božstvu Reovi. V této souvislosti se pak objevují Reovo oko, tzv. sluneční lidé, sluneční bárky a také sluneční svit. Velmi početná jsou též říkání zmiňující boha stvořitele Atuma. V textech vystupuje také synkretická podoba boha Rea a Atuma (Re-Atum) a rovněž ranní podoba slunečního boha Cheprer. Sluneční aspekty je též možné zjistit u některých forem boha Hora. Důležité jsou též zmínky o různých typech Devatera, jeho jednotlivých božstvech a v neposlední řadě také o hlavním kultovním centru slunečního kultu Héliopoli. Snažila jsem se dodržovat rozdělení těchto jednotlivých skupin, avšak ne vždy to bylo možné. Někdy se zmínky z jednotlivých skupin prolínají tak, že je nebylo možné v textu oddělit. Oddělené jsou potom v příslušné tabulce (viz Tabulka VI), jež sleduje výskyt říkání v jednotlivých pyramidách, a to od Venise až po královnu Vedžebten. V tomto zkoumání nebude překročen rámec Staré říše. Nutno však upozornit, že tyto závěry ohledně četnosti výskytu jednotlivých říkání nelze považovat

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

za absolutní, protože, a zejména to platí pro Texty pyramid v pyramidách královen, dochované texty jsou někdy velice fragmentární.

Citace níže v textu odkazují na čísla říkání. Na prvním místě jsou uváděna čísla, která říkáním přiřadil James P. Allen. Kapitálky u těchto čísel jsou zkratkami pro jména panovníků a královny (W = Venis, T = Teti, P = Pepi I., M = Merenre, N = Pepi II., Nt = Neit). Říkání vyskytující se v pyramidách královen Iput II. (Ip) a Vedžebten (V) byla doplněna podle překladu Clauda Carrieria (Carrier 2009 IV). Zde za číslem, které Carrier přiřadil říkáním, následuje dodatek začínající písmeny V nebo Ip. Písmeno V značí, že jde o Vedžebten, a Ip, že se jedná o Iput. Za tímto písmenem pokračuje označení F, což ukazuje, že říkadla se nacházejí v pohřební komoře, dále pak velké písmeno označující stěny (východní E, západní W, severní N, jižní S) a malé písmeno označuje část stěny (východní e, západní w, severní n, jižní s). Fr. je pak zkratka pro fragment. Následuje citace říkadel a paragrafů podle překladu Raymonda Faulknera. Toto značení je dodržováno také v příložených tabulkách.¹⁰⁵ V poznámkách pod čarou je odkazováno na čísla stránek.

Hlavní sluneční božstvo **Re** vystupuje v Textech pyramid v mnoha rolích a funkcích. Je chápán jako garant znovuzrození a věčného života. V textech se vyjadřuje přání, aby byl zesnulý panovník obdařen životem (Allen 2005: M 1a, M 1b, N 1a, N 1b)¹⁰⁶, silou a zdravím jako Re (Allen 2005: P 1, P 2, M 2)¹⁰⁷. Panovníkovi je přislíbeno, že bude plout po obloze jako Re (Allen 2005: W 143, T 150, M 230, N 365; Faulkner 1969: 210, § 130). Také se spojuje s Reem, bude s ním vycházet i zapadat (Allen 2005: W 155, T 177, P 264, M 193, N 332, Nt 237; Faulkner 1969: 222, § 199, § 200, § 209). Panovník je ospravedlněný před Reem a Re bere panovníka na nebesa na východní straně nebe (Allen 2005: P 481; Faulkner 1969: 266, § 362). Panovník se spojuje s Nefertemem, lotosovým květem, který je u nosu boha Rea, když se každý den vynořuje z *achetu* (Allen 2005: W 160; Faulkner 1969: 249, § 265). Bůh Hor je tím, který každý den přináší život Reovi (Allen 2005: W 206, T 216, P 346, M 293, N 462; Faulkner 1969: 301, § 449). Panovník vystoupí k východu ve své podobě Re (Allen 2005: W 206, T 216, P 346, M 293, N 462, Nt 259; Faulkner 1969: 301, § 452). Panovník se stává *achem*, blaženým a mocným zesnulým, v *achetu*, kudy prochází Re (Allen 2005: T 146, P 291, M 208, N 353, Nt 37; Faulkner 1969: 357, § 585). Panovník se stává *achem* ve své identitě „*achet*, ze kterého vychází Re“ (Allen 2005: T 196, P 63, M 291, N 465; Faulkner 1969: 364, § 621; Allen 2005: T 199b, P 15b, M 4b, N 42, Nt 21a; Faulkner 1969: 368, § 636). Panovník stojí před Reem, když vychází na východě (Allen 2005: T 225,

¹⁰⁵ Viz Tabulka IV.

¹⁰⁶ Podle Jamese P. Allena se jedná o říkání 8 a 9 (Allen 2005: 398).

¹⁰⁷ Mělo by se jednat o říkání 8, 9, 10 (Ibid). Raymond Faulkner však tato říkání nepřekládá (Faulkner 1969: 2).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

M 286, N 444; Faulkner 1969: 419, § 743). Panovník má vystoupat ke své matce Nutě, která ho dovede na horizont, k místu, kde se nachází Re (Allen 2005: P 4, M 3, N 60; Faulkner 1969: 422, § 756). Panovník nalezne Rea stojícího, jak na něj čeká (Allen 2005: P 4, M 3, N 60; Faulkner 1969: 422, § 757). Panovník září na východě jako Re (Allen 2005: T 217, P 318, M 268, N 416; Faulkner 1969: 467, § 888). Na obou místech, kudy Re prochází, tedy při výstupu na východě a při sestupu na západě, nalezne panovníka (Allen 2005: P 321, M 279, N 431; Faulkner 1969: 470, § 919). Každý bůh se bude radovat ze setkání s panovníkem, jako se radují ze setkání s Reem, když vystupuje na východě oblohy (Allen 2005: T 218, P 322, M 329, N 434; Faulkner 1969: 471, § 923). Panovník bude vycházet na východní straně nebe jako Re (Allen 2005: P 510, M 390; Faulkner 1969: 570, § 1465), bude Rea následovat, bude s ním vycházet na východě a zapadat na západě mezi následovníky Rea (Allen 2005: P 303, M 251, N 71; Faulkner 1969: 603, § 1679).

Panovník se stává jedním ze společníků boha Rea (Allen 2005: W 144, T 151, M 231, N 366; Faulkner 1969: 211, § 132) a vede služebníky Rea (Allen 2005: P 467, M 359, N 547; Faulkner 1969: 519, § 1204). Panovník je v čele následovníků Rea (Allen 2005: W 179, T 188, N 29; Faulkner 1969: 272, § 392) a je mezi následovníky Rea (Allen 2005: P 548, M 372, N 564; Faulkner 1969: 697, § 2175). Panovníkova ruka bude v nebi mezi následovníky Rea (Allen 2005: T 211, P 292, M 283, N 356; Faulkner 1969: 456, § 856). Panovník půjde do západních zemí po cestě následovníků Rea (Allen 2005: P 520; Faulkner 1969: 578, § 1531). Panovník patří k těm, kteří obklopují Rea (Allen 2005: P 527, M 384, N 605; Faulkner 1969: 554, § 1372).

Panovník se dostává na nebesa společně se Šuem a Reem (Allen 2005: T 194; Faulkner 1969: 259, § 313). Panovník přichází s Reem (Allen 2005: W 169, T 193; Faulkner 1969: 258, § 310; Allen 2005: T 194; Faulkner 1969: 259, § 314) a je tím, který je na spodní straně nebe společně s Reem (Allen 2005: P 320; Faulkner 1969: 265, § 357). Poslové Rea přicházejí pro panovníka (Allen 2005: W 147, T 169, P 256, M 185, N 324, Nt 229; Carrier 2009: V 12 (W/F/S e); Faulkner 1969: 214, § 136) a ten je vyzdvihován k Reovi (Allen 2005: W 172, T 186, P 350, N 69; Faulkner 1969: 262, § 336). Pro duši zesnulého panovníka má být uspokojením bůh Re, jenž dlí na obloze (Allen 2005: W 32, T 37, P 84, M 79, N 136, Nt 71; Faulkner 1969: 44, § 34).¹⁰⁸ Panovník bude vládnout lidem a bude je soudit v doméně Rea (Allen 2005: W 163; Faulkner 1969: 252, § 273). Panovník uvidí Rea v okovech, ale má se modlit, aby se jich Re zbavil (Allen 2005: W 165, T 189; Faulkner 1969: 254, § 285). Panovník bude sedět po boku Rea a vystoupá k Reovi na nebesa (Allen 2005: W 207, T 288,

¹⁰⁸ „(...) Content for you shall be the Sun in the sky“ (Allen 2005: 20).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

P 419, M 202, N 346; Faulkner 1969: 302, § 460, § 461). Reovi je představován panovník jako obyvatel Héliopole (Allen 2005: W 212, P 515; Faulkner 1969: 307, § 482). Panovník se nachází v domě Rea a stojí na přídi sluneční bárky (Allen 2005: W 214, T 292, P 343, M 18, N 344; Faulkner 1969: 309, § 490). Panovník bude doprovázet Rea na nebesích (Allen 2005: W 226, P 563, N 28, Nt 10; Faulkner 1969: 321, § 517). Panovník zdraví Rea, toho, který proplouvá nebesy a přeplouvá Nut (Allen 2005: T 19; Faulkner 1969: 334, § 543). Panovník se pevně drží za Reův ocas (Allen 2005: T 19; Faulkner 1969: 334, § 543). Panovník je členkou na čele Rea (Allen 2005: T 20, P 34, M 10, N 5; Faulkner 1969: 335, § 546). Panovník oslovuje Rea, označuje ho za býka byků a největšího z bohů (Allen 2005: T 21, P 33, M 11, N 20; Faulkner 1969: 336, § 547, § 548). Panovníkova hvězda byla vyzvednuta s Reem (Allen 2005: T 278, P 576, M 249, N 386; Faulkner 1969: 402, § 698). Panovník je větší než Červená koruna, která je na (hlavě) Rea (Allen 2005: T 281, P 571, M 253, N 382; Faulkner 1969: 404, § 702). Panovník zdraví Rea v jeho dokonalosti a úplnosti (Allen 2005: T 283, M 297, N 377; Faulkner 1969: 406, § 706). Panovníkova hlava je povznesena Reem (Allen 2005: T 228, P 60, M 24, N 33, Nt 43; Faulkner 1969: 412, § 721). Panovník obklopuje Rea (Allen 2005: T 228, P 60, M 24, N 33, Nt 43; Faulkner 1969: 412, § 732). Panovník se má připravit, dokud Re nepřijde (Allen 2005: T 228, P 60, M 24, N 33, Nt 43; Faulkner 1969: 412, § 733). Panovník jako velký býk přichází na pole Rea (Allen 2005: P 30, M 220, N 4; Faulkner 1969: 436, § 792). Panovník vystoupil na nebesa a našel Rea čekajícího na setkání s ním (Allen 2005: T 298, P 35, M 49, N 401; Faulkner 1969: 439, § 812). Panovník se posadí na Reova ramena a Re nedopustí, aby ho někdo sesadil, protože panovník je starší než on (Allen 2005: T 298, P 35, M 49, N 401; Faulkner 1969: 439, § 813). Panovník převáží Rea po nebesích (Allen 2005: T 217, P 318, M 268, N 416; Faulkner 1969: 467, § 889). Panovník, oproti ostatním, bude znát říkání Rea a Harachteje (Allen 2005: T 211, P 292, M 283, N 356; Faulkner 1969: 456, § 855, § 856). Panovník spatří Rea (Allen 2005: P 321, M 279, N 431; Faulkner 1969: 470, § 915). Také ho ochraňuje (Allen 2005: P 326a, M 262, N 423; Faulkner 1969: 475, § 948; Allen 2005: P 329, M 273, N 428; Faulkner 1969: 478, § 974, § 975; Allen 2005: P 518; Faulkner 1969: 576, § 1517) a uctívá (Allen 2005: P 458, M 337, N 541, Nt 280; Faulkner 1969: 504, § 1087). Podobně Rea ochraňuje Usir (Allen 2005: P 329, M 273, N 428; Faulkner 1969: 478, § 971). Panovník je spojován s Reem (Allen 2005: P 326b, M 263, N 424, Nt 14; Faulkner 1969: 476, § 953, § 955). Panovník přichází k Reovi na své ruce a Reovi je oznamováno, že k němu přišel panovník (Allen 2005: P 337, M 276; Faulkner 1969: 485, § 1029). Panovník bude kontrolovat Reovo Pole obětín (Allen 2005: P 379; Faulkner 1969: 496, § 1066). Panovník vystoupal na Reovo místo (Allen

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

2005: P 357, N 446; Faulkner 1969: 508, § 1107). Geb, s jednou rukou v nebi a druhou na zemi, vede panovníka k Reovi (Allen 2005: P 449, M 360; Faulkner 1969: 510, § 1142). Panovník bude plout po vodní cestě jako Re (Allen 2005: P 452, M 369, N 563; Faulkner 1969: 512, § 1167). Panovník patří ke dvěma obeliskům Rea, jež patří zemi, a k dvěma oslnivým¹⁰⁹ Rea, jež patří nebi (Allen 2005: P 463, M 355, N 543; Faulkner 1969: 515, § 1178). Panovník se dostává na Pole života, na místo ve Studených vodách (Nebeských vodách, *kbhw*), kde odpočívá Re (Allen 2005: P 463, M 355, N 543; Faulkner 1969: 515, § 1180). Panovník obdrží harpunu, jejímž hrotem je blesk Rea (Allen 2005: P 467, M 359, N 547; Faulkner 1969: 519, § 1212). Panovník je krev, která vychází z Rea (Allen 2005: P 482; Faulkner 1969: 533, § 1263). Panovník promlouvá k Reovi (Allen 2005: P 281, M 201, N 342; Faulkner 1969: 537, § 1299). Geb říká o panovníkovi, že je velký jako Re (Allen 2005: P 495; Faulkner 1969: 548, § 1343). Panovník krácel po čtyřech cestách k bohu, jakmile Re zapadl (Allen 2005: P 526, N 577; Faulkner 1969: 553, § 1355). Panovník doputuje do zelených polí, na Reova čistá místa (Allen 2005: P 526, N 577; Faulkner 1969: 553, § 1359). Panovník se objevuje s Reem (Allen 2005: P 504, M 364, N 448; Faulkner 1969: 565, § 1423). Panovník je zástupce Rea (Allen 2005: P 510, M 390; Faulkner 1969: 570, § 1464). Panovník bude převážet Rea na západ (Allen 2005: P 560; Faulkner 1969: 584, § 1574). Panovník se posadí na trůn Rea a bude vládnout bohům, protože panovník je Re, který vychází z Nut, jež dává život Reovi každý den, a panovník bude zrozen každý den jako Re (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Carrier 2009: V 15, 16 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1688). Panovník je přiváděn na čistá místa, jež byla udělána pro Rea (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Carrier 2009: V 21 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1692). Panovník se spojil s Reem a svatyně (Reovy bárky) se otevírá pro panovníka, když Re svítí (Allen 2005: T 294, P 417, M 13, N 31; Faulkner 1969: 627A, § 1773). Panovník postaví Maat před Rea (Allen 2005: T 294, P 417, M 13, N 31; Faulkner 1969: 627A, § 1774). Panovník vede Rea na dvou bářkách Maat v den, kdy končí rok (Allen 2005: T 296, P 418, N 32; Faulkner 1969: 627B, § 1785). Panovníkova matka nebe jej bude denně oživovat jako Rea (Allen 2005: M 182, N 319; Faulkner 1969: 650, § 1835). Panovník má jít k Reovi a má mu povědět, že ruka je vyzvednuta na východě (Allen 2005: P 305, N 357; Faulkner 1969: 659, § 1862). Panovník uslyší Reovu promluvu (Allen 2005: P 305, N 357; Faulkner 1969: 659, § 1863). Panovník se stal *achem* s Horem v jeho podobě „*achet*, ze kterého vychází Re“ (Allen 2005: N 84; Faulkner 1969: 664B, § 1887). Panovník sedí na svém ebenovém trůnu jako Re na čele Devatera (Allen 2005: P 276, M 57, N 335, Nt 250; Faulkner 1969: 665, § 1906). Panovník

¹⁰⁹ Raymond Faulkner však slovo *sšpwj* překládá jako dvě sfingy (Faulkner 1969: 190).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

má na hlavě korunu podobnou Reově koruně, když vychází z *achetu* a je zdraven Harachtejem (Allen 2005: N 412; Faulkner 1969: 677, § 2019). Panovník nastupuje s Reem do jeho velké bárky, na které poplují do *achetu* (Allen 2005: N 512; Faulkner 1969: 682, § 2045). Panovník jako Hor je na čele Rea (Allen 2005: P 427, M 328, N 523; Faulkner 1969: 689, § 2090). Panovník přichází v míru k Reovi (Allen 2005: P 282, M 299, N 524, Nt 245; Faulkner 1969: 690, § 2095). Panovník sedí na trůně Rea (Allen 2005: N 458; Faulkner 1969: 695, § 2158). Panovník je prvorozený jako Re (Allen 2005: P 548, M 372, N 564; Faulkner 1969: 697, § 2169). Panovník nastupuje do bárky jako Re (Allen 2005: P 548, M 372, N 564; Faulkner 1969: 697, § 2172). Panovník má povstat jako posel Rea (Allen 2005: N 594; Faulkner 1969: 700, § 2183). Panovník vyšel z Rea (Allen 2005: P 421, N 13, Nt 6).¹¹⁰ Tvář panovníka se obrací k Reovi (Allen 2005: N 469; Faulkner 1969: 724, § 2248). Panovník má vystoupat ve své identitě Re (Allen 2005: P 509, M 389, N 598; Faulkner 1969: 570, § 1449).

Panovník bude žít jako Re ve své podobě Cheprer, k bohům bude přistupovat jako Re ve své podobě Re a bude mizet ze zraku bohů jako Re ve své podobě Atum (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Carrier 2009: V 23, 24 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1695).

Jako stolník boha Rea je zde uváděn Fetektej. Fetektej společně s Reem se objevují v souvislosti s potravinovými obětinami, v tomto případě zejména s obilím, pivem a chlebem (Allen 2005: W 140; Faulkner 1969: 205, § 120, § 121). Podobné říkání, i když s drobnými obměnami, se objevuje i v dalších souborech Textů pyramid (Allen 2005: T 280, P 570b, M 247, N 381; Faulkner 1969: 206, § 123). Panovníkův chléb je nahoře s Reem (Allen 2005: W 169, T 193; Faulkner 1969: 258, § 310). Re společně s Thovtem jsou vyzýváni, aby s sebou vzali panovníka, a ten má být živ z toho, z čeho žijí oni (Allen 2005: W 143, T 150, M 230, N 365; Faulkner 1969: 210, § 128).¹¹¹ Vodou pro panovníka má být víno jako to Reovo (Allen 2005: W 143, T 150, M 230, N 365; Faulkner 1969: 210, § 130). Šezmetet denně přináší Reovi vzdálené věci (Allen 2005: W 159; Faulkner 1969: 248, § 262). Jako je Reovi dopřáno dosáhnout úsvitu, tak to má být rovněž dopřáno duši zesnulého panovníka. Stejně je to s užíváním všech věcí (Allen 2005: W 38, T 43, P 90, M 85, N 142, Nt 77; Faulkner 1969: 50, § 37).¹¹² Re se posadil, aby pojedl chléb, a stolník Rea přišel, aby ozářil jeho tvář (Allen 2005: P 377; Faulkner 1969: 494, § 1063). Jsou zdraveni bohové, kteří předkládají Reovi pokrm (Allen 2005: P 379; Faulkner 1969: 496, § 1065). Panovník sedící na trůně slunečního svitu bude jíst to, co Re (Allen 2005: P 379; Faulkner 1969: 496, § 1065).

¹¹⁰ James P. Allen uvádí, že se jedná o říkání č. 655 (Allen 2005: 409), avšak Raymond Faulkner takový překlad nemá (Faulkner 1969: 269).

¹¹¹ „Sun and Thoth, take Unis with you, that he may eat of what you eat of (...)“ (Allen 2005: 30).

¹¹² „Sun, your dawning - you in the sky, your dawning - be for this Unis, lord of everything. As everything is for your body, let everything be for Unis's ka, let everything be for his body“ (Allen 2005: 21).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Panovníkovo kadidlo bude sladké jako Re, když vychází v *achetu* (Allen 2005: N 302; Faulkner 1969: 637, § 1803). Panovníkovi bylo dáno Horovo oko¹¹³, jako se Re sám ukazuje (Allen 2005: N 304; Faulkner 1969: 639, § 1808).¹¹⁴ Panovník je denně sytý jako Re (Allen 2005: N 388; Faulkner 1969: 662, § 1877).

Re je také spojován s ochranou panovníkovy duše před různými nebezpečnými tvory a nástrahami (Allen 2005: W 1; Faulkner 1969: 226, § 226). Re má potrestat hada, který chce ublížit panovníkovi (Allen 2005: W 5; Faulkner 1969: 230, § 231). Re se objeví s ureem na hlavě proti hadovi, který vychází ze země (Allen 2005: W 203, N 476, Nt 256; Faulkner 1969: 298, § 442). Re se objevil proti hadovi (Allen 2005: T 260; Faulkner 1969: 385, § 673). Re chrání panovníka a jeho ochrana nemůže být panovníkovi nikdy odňata (Allen 2005: P 511, N 610; Faulkner 1969: 571, § 1470).

Pro Rea a rovněž i pro panovníka, byly vyrobeny dva nebeské rákosové čluny, aby na nich mohl plout do *achetu* (Allen 2005: W 173; Faulkner 1969: 263, § 337; Allen 2005: P 320; Faulkner 1969: 265, § 351) nebo tam, kde je Harachtej (Allen 2005: P 481; Carrier 2009: V fr. 14/1; Faulkner 1969: 266, § 358). Dva nebeské rákosové čluny byly vyrobeny pro Rea Denní bárkou, aby na nich Re mohl plout na místo, kde je Harachtej, tedy do *achetu* (Allen 2005: P 324, M 260, N 421; Faulkner 1969: 473, § 926, § 933). Toto vykonala Denní bárka také pro panovníka, aby mohl plout za Reem (Allen 2005: P 324, M 260, N 421; Faulkner 1969: 473, § 927, § 933). Obdobně byly čluny vyrobeny pro Rea, aby mohl plout k vládci (Horovi) bohů v *achetu*, a pro panovníka, aby mohl plout k Reovi do *achetu* (Allen 2005: T 215, P 332, M 275, N 432; Faulkner 1969: 481, § 1000). Pro Rea byly také vyrobeny rákosové čluny, aby na nich mohl plout k Harachtejovi (Allen 2005: P 461, M 343, N 551; Faulkner 1969: 507, § 1103). Nebeské rákosové čluny byly vyrobeny pro Hora, aby mohl plout k Reovi do *achetu* nebo tam, kde Re pobývá (Allen 2005: P 458, M 337, N 541, Nt 280; Faulkner 1969: 504, § 1084; Allen 2005: P 461, M 343, N 551; Faulkner 1969: 507, § 1103). To samé bylo učiněno pro Toho z *achetu*, Hora Šezmetu, Hora východu (Allen 2005: P 458, M 337, N 541, Nt 280; Faulkner 1969: 504, § 1085) a vládce (Hora) bohů (Allen 2005: P 458, M 337, N 541, Nt 280; Faulkner 1969: 504, § 1086). Pro Rea byly vyrobeny dva rákosové čluny, aby mohl plout do svého *achetu* (Allen 2005: P 467, M 359, N 547; Faulkner 1969: 519, § 1206; Allen 2005: M 365, N 534; Faulkner 1969: 609, § 1705). Čluny byly svázány také pro panovníka, aby mohl plout do *achetu* k Reovi (Allen 2005: P 467, M 359, N 547;

¹¹³ Jako Horovo oko bylo označováno jak slunce, tak i měsíc (Lesko 1991: 93). Horovo oko však bylo spojováno také s královskou mocí, ochranou a se vzkříšením, což souviselo s mýtem pojednávajícím o bojích Hora se Sutechem. Při těchto bojích Hor o své oko přišel, ale to mu následně bylo navraceno (Janák 2005: 88).

¹¹⁴ „(...) I have given you Horus's eye as the Sun shows himself“ (Allen 2005: 262).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Faulkner 1969: 519, § 1206). Dva nebeské rákosové čluny byly vyrobeny pro Rea (Allen 2005: N 527, Nt 277; Faulkner 1969: 691A, § 2126). Panovník má plout na nebeských rákosových člunech k Reovi do *achetu* (Allen 2005: T 215, P 332, M 275, N 432; Faulkner 1969: 481, § 999). Panovník nastupuje na dva nebeské rákosové čluny před Reem, protože nese džbán Reovy studené vody, která očišťuje nilské údolí v přítomnosti Rea, když Re vychází ze svého obzoru (Allen 2005: P 463, M 355, N 543; Faulkner 1969: 515, § 1179).

Panovník se očistí, jako když se objevuje Re a když Velké devatero září (Allen 2005: W 175, T 207, P 59, M 21, N 25, Nt 13; Faulkner 1969: 268, § 370). To, co je na ramenou Rea v *achetu*, očistí maso pro panovníkova *ka* (Allen 2005: W 175, T 207, P 59, M 21, N 25, Nt 13; Faulkner 1969: 268, § 372). Re se očistil v Rákosovém poli (Allen 2005: W 164, T 195; Faulkner 1969: 253, § 275). Panovník se očistil s Reem v Jezeře rákosu (Allen 2005: T 8, P 456, M 341; Faulkner 1969: 323, § 519). Panovník se očistil na hoře, kde se očistil Re (Allen 2005: T 18, P 454, N 452; Faulkner 1969: 333, § 542). Re očišťuje panovníka a chrání ho před špatnostmi (Allen 2005: T 284, P 293, M 209, N 354; Faulkner 1969: 407, § 713). Panovník se očistí a vystoupí k Reovi (Allen 2005: T 228, P 60, M 24, N 33, Nt 43; Faulkner 1969: 412, § 733). Panovník se má očistit pro Rea (Allen 2005: T 226, M 285, N 453; Faulkner 1969: 420, § 750). Panovník se prezentuje Reovi jako očištěný (Allen 2005: T 217, P 318, M 268, N 416; Faulkner 1969: 467, § 889). Panovník se očišťuje v Jezeře rákosu, kde se očišťuje Re (Allen 2005: P 474, M 344, N 556; Faulkner 1969: 526, § 1247). Re se má očistit (Allen 2005: P 473, M 342, N 550; Faulkner 1969: 525, § 1244). Re se očistil v Jezeře rákosu (Allen 2005: P 502, N 613; Faulkner 1969: 564, § 1421). Re se očistil v Rákosovém poli (Allen 2005: P 506, N 586; Faulkner 1969: 567, § 1430). Re poroučí bohyni, aby očistila místo pro panovníka (Allen 2005: P 513, M 362, N 566; Faulkner 1969: 573, § 1481). Panovník se má očistit a Re ho nalezne stojícího se svojí matkou Nutou (Allen 2005: N 412; Carrier 2009: Ip fr. 8/13; Faulkner 1969: 677, § 2028).

Rovněž v těchto textech je panovník považován za syna Rea (Allen 2005: M 1a, M 1b, N 1a, N 1b;¹¹⁵ Allen 2005: T 217, P 318, M 268, N 416; Faulkner 1969: 467, § 893). Panovník má vystoupat po žebříku, který pro něj připravil jeho otec Re (Allen 2005: W 178, T 209, P 531, N 433; Faulkner 1969: 271, § 390). Re říká, že panovník je jeho syn (Allen 2005: T 217, P 318, M 268, N 416; Faulkner 1969: 467, § 886). Panovník je milovaným synem Rea (Allen 2005: P 486; Faulkner 1969: 539, § 1316), byl počat a zplozen pro Rea (Allen 2005: P 486; Faulkner 1969: 539, § 1317) a byl zrozen pro Rea (Allen 2005: P 486; Faulkner 1969: 539, § 1318). Panovníkův otec Re má vzít panovníka s sebou tam, kde se

¹¹⁵ Podle Jamese P. Allena se jedná o říkání 8 a 9 (Allen 2005: 398).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

nachází Nut (Allen 2005: P 513, M 362, N 566; Faulkner 1969: 573, § 1480). Oznamuje se, že přichází Reův milovaný syn (Allen 2005: P 517, N 680; Faulkner 1969: 575, § 1492, § 1493, § 1494, § 1495). Panovník byl zplozen a zrozen pro Rea a panovník je Reovo sémě (Allen 2005: P 518; Faulkner 1969: 576, § 1508). Panovník zdraví svého otce Rea a Re ho prohlašuje Horem (Allen 2005: N 412; Faulkner 1969: 677, § 2028; Allen 2005: N 511; Faulkner 1969: 681, § 2035, § 2036). Panovník oslovuje svého otce Rea a opakuje, co Re řekl (Allen 2005: N 526, Nt 276; Faulkner 1969: 691, § 2120, § 2123).

Reovi bude oznámena přezdívka panovníka (Allen 2005: W 173; Faulkner 1969: 263, § 340; Allen 2005: P 320; Faulkner 1969: 265, § 356). Titul panovníka je od Rea (Allen 2005: W 164, T 195; Faulkner 1969: 253, § 275). Jméno panovníka má být oznámeno jak Reovi, tak i Harachtejovi (Allen 2005: T 187, P 301; Faulkner 1969: 264, § 348). Re nemá být neznalý k panovníkovi (Allen 2005: W 172, T 186, P 350, N 69; Faulkner 1969: 262, § 328). Re bude vyžadovat panovníka (Allen 2005: T 187, P 301; Faulkner 1969: 264, § 345). Re svázal žebřík před Usirem (Allen 2005: W 210, P 438, M 323, N 515, Nt 273; Faulkner 1969: 305, § 472). Re je vyzýván, aby vzal panovníkovu ruku (Allen 2005: W 210, P 438, M 323, N 515, Nt 273; Faulkner 1969: 305, § 473) a aby podal ruce nebo ruku panovníkovi (Allen 2005: T 10, P 559; Faulkner 1969: 325, § 531; Allen 2005: P 511, N 610; Faulkner 1969: 571, § 1471). Re uchopil panovníkovu ruku (Allen 2005: P 38, M 16, N 9; Faulkner 1969: 442, § 819; Allen 2005: P 495; Faulkner 1969: 548, § 1347; Allen 2005: P 500, N 612; Faulkner 1969: 562, § 1405) a podává mu svoji ruku (Allen 2005: P 330, M 274, N 429; Faulkner 1969: 479, § 990; Allen 2005: P 338, N 548; Faulkner 1969: 486, § 1044, § 1045; Allen 2005: N 458).¹¹⁶ Re uchopil ruku panovníka a *bau* Héliopole ji přijali (Allen 2005: P 480, M 331, N 565; Carrier 2009: V 9 (W/F/W); Faulkner 1969: 532, § 1262). Re je vyzýván, aby pohlédl na panovníka a poznal ho (Allen 2005: W 216, P 537, N 578; Faulkner 1969: 311, § 495). Převozník Větrného kanálu má sdělit panovníkovo jméno Reovi a má panovníka ohlásit u Rea (Allen 2005: T 181, P 514, M 373, N 567, Nt 37; Faulkner 1969: 359, § 597). Re je oslovován, aby doporučil panovníka Mahafovi, „Tomu, jenž hledí za sebe“ (Allen 2005: T 181, P 514, M 373, N 567, Nt 37; Faulkner 1969: 359, § 599). Re má převézt panovníka na druhou stranu (Allen 2005: T 185, P 315, M 296, N 471; Faulkner 1969: 363, § 607). Re se svými rameny opírá o panovníka (Allen 2005: T 228, P 60, M 24, N 33, Nt 43; Faulkner 1969: 412, § 730) a Re se o panovníka opírá v *achetu* (Allen 2005: T 228, P 60, M 24, N 33, Nt 43; Faulkner 1969: 412, § 732). Re říká, že panovník se stane *achem* (Allen

¹¹⁶ James P. Allen uvádí, že se jedná o říkání č. 695B (Allen 2005: 409), avšak Raymond Faulkner takový překlad nemá (Faulkner 1969: 303).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

2005: P 31, M 45, N 2; Faulkner 1969: 437, § 795). Nejpřednější z *achů*, tedy panovník, vychází z úst Rea (Allen 2005: P 31, M 45, N 2; Faulkner 1969: 437, § 800). Re přivolává panovníka ze zenitu (?) (Allen 2005: P 31, M 45, N 2; Faulkner 1969: 437, § 804; Allen 2005: P 334, M 269, N 415; Faulkner 1969: 483, § 1016; Allen 2005: M 375, N 589; Faulkner 1969: 610, § 1719). Re učiní navěky panovníka pánem života a moci (Allen 2005: P 326a, M 262, N 423; Faulkner 1969: 475, § 950). Re má odstranit písaře ze své bárky a na jeho místo povolat panovníka (Allen 2005: P 326b, M 263, N 424, Nt 14; Faulkner 1969: 476, § 955). Re nachází panovníka na březích nebe (Allen 2005: P 453, M 370, N 573; Faulkner 1969: 513, § 1169). Re má panovníka ustanovit na místo vznešených před Dvě devatera (Allen 2005: P 500, N 612; Faulkner 1969: 562, § 1405). Reovi je oznamováno, že k němu přišel panovník (Allen 2005: P 508, M 388, N 597; Faulkner 1969: 569, § 1442). Sám Re je v panovníkovi a je vyzýván, aby v panovníkovi žil (Allen 2005: P 510, M 390; Faulkner 1969: 570, § 1461). Re bere panovníka na nebesa (Allen 2005: P 511, N 610; Faulkner 1969: 571, § 1469). Re je dotazován, zda mohou lidé být po boku panovníka na zemi, když se Re objevuje na východě, na jižní straně nebe a uprostřed nebe (Allen 2005: P 517, N 680; Faulkner 1969: 575, § 1496, § 1497, § 1498). Re vyzdvihl hlavu Usira, a tedy i panovníka (Allen 2005: P 518; Faulkner 1969: 576, § 1500, § 1503). Panovník je ohlašován Reovi (Allen 2005: P 520; Faulkner 1969: 578, § 1532). Reovi bylo oznámeno, že přišel panovník (Allen 2005: P 521, N 606; Faulkner 1969: 579, § 1541; Allen 2005: P 548, M 372, N 564; Faulkner 1969: 697, § 2174). Re má pohlédnout, že přišel panovník (Allen 2005: P 305, N 357; Faulkner 1969: 659, § 1864). Bohové chválí Rea a panovníka (Allen 2005: P 521, N 606; Faulkner 1969: 579, § 1542). Re se má otočit a zhlédnout panovníka (Allen 2005: P 525, M 395; Faulkner 1969: 583, § 1568). Z úst Rea vychází privilegium pro panovníka (Allen 2005: M 375, N 589; Faulkner 1969: 610, § 1720). Reovi bude oznámeno, že panovník vstal ve dvou svatyních *achetu*, a Šu a Tefnut, dva velcí bohové z Héliopole, dali panovníka na Rákosové pole (Allen 2005: P 304, M 257, N 406; Faulkner 1969: 673, § 1991). Re volá panovníka (Allen 2005: N 412; Carrier 2009: Ip fr. 8/11; Faulkner 1969: 677, § 2025). Reovi je oznamováno, že panovník odstraní křivdy pro Pána Osmera (Allen 2005: P 424, M 54, N 16, Nt 7; Faulkner 1969: 740, § 2270).

Sia, „Myšlenka“, je v pravé ruce Rea (Allen 2005: W 161; Faulkner 1969: 250, § 267, § 268).¹¹⁷ Také se objeví zvolání k těm, kteří jsou před Reem (Allen 2005: W 162; Faulkner 1969: 251, § 269). Re je oslovován (Allen 2005: W 140; Faulkner 1969: 205, § 122; Allen 2005: T 282, P 574, N 383; Faulkner 1969: 405, § 703; Allen 2005: T 217, P 318, M 268,

¹¹⁷ James P. Allen to překládá tak, že je západně od slunečního boha (Allen 2005: 42).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

N 416; Faulkner 1969: 467, § 886). Dva nejpřednější *bau z bau* Héliopole poklekli před Reem (Allen 2005: W 207, T 288, P 419, M 202, N 346; Faulkner 1969: 302, § 460). Re vládne Dvěma devaterům (Allen 2005: W 212, P 515; Faulkner 1969: 307, § 483). Na krku Rea se nachází milovaný syn Hora, jenž má černý předek (Allen 2005: T 11, P 51, N 81; Faulkner 1969: 326, § 534). Velké *ka* je označováno za představeného Reovy síně (Allen 2005: T 158, M 238, N 373; Faulkner 1969: 345, § 560; Allen 2005: T 163, P 570a, M 242, N 380; Faulkner 1969: 349, § 566). Re vychází z Horových a Sutechových pahorků (Allen 2005: T 181, P 514, M 373, N 567, Nt 37; Faulkner 1969: 359, § 598). Re je vítán v míru¹¹⁸ (Allen 2005: T 228, P 60, M 24, N 33, Nt 43; Faulkner 1969: 412, § 726). Bohyně Eset má předat ruku svého (syna) Hora Reovi (Allen 2005: T 223; Faulkner 1969: 417, § 741). Nebe bylo očištěno pro Rea (Allen 2005: P 326b, M 263, N 424, Nt 14; Faulkner 1969: 476, § 951). Re je vyzýváán, aby oplodnil Nutu semenem *acha*, který je v ní (Allen 2005: P 330, M 274, N 429; Faulkner 1969: 479, § 990). Re je vyslyšen v místě (...) ¹¹⁹ na Reově místě (Allen 2005: P 337, M 276; Faulkner 1969: 485, § 1027). Bohové kanálu Kenzet učiní vedení pro Rea (Allen 2005: P 449, M 360; Faulkner 1969: 510, § 1142). Re, býk Devatera, má poslouchat (Allen 2005: P 472; Faulkner 1969: 524, § 1238). Bohové se radují při potkávání Rea, když vychází na východě (Allen 2005: P 473, M 342, N 550; Faulkner 1969: 525, § 1246). Re se opírá o ruku Šua (Allen 2005: P 504, M 364, N 448; Faulkner 1969: 565, § 1425). Za syny boha Rea jsou označovány dvě opice (Allen 2005: P 508, M 388, N 597; Faulkner 1969: 569, § 1437). Jako posel Rea je zmiňován Seksen, „Ničící je“ (Allen 2005: P 508, M 388, N 597; Faulkner 1969: 569, § 1440). Re má vyslyšet řeč k němu pronesenou (Allen 2005: P 510, M 390; Faulkner 1969: 570, § 1461). Vyjadřuje se přání, aby se Re probudil v míru (Allen 2005: P 518; Sethe 1935: 576, § 1518). Re má na čele *urea* (Allen 2005: P 525, M 395; Faulkner 1969: 583, § 1568). Jméno Rea je pevný v *achetu* (Allen 2005: P 582, M 226, N 360; Faulkner 1969: 601, § 1669). Re nebude vyzařovat z *achetu* (Allen 2005: P 551, M 386, N 608; Faulkner 1969: 613, § 1739).¹²⁰ Reova dcera je na jeho stehnech (Allen 2005: N 513; Faulkner 1969: 683, § 2048). Re bude každý den šťastný (Allen 2005: P 583, M 330, N 514; Faulkner 1969: 684, § 2062). Bohové zdraví Rea, když vychází z *achetu* (Allen 2005: N 521; Faulkner 1969: 687, § 2077). Re se stane vysokým (Allen 2005: M 294, N 470; Faulkner 1969: 725, § 2251). Objevuje se odkaz na ty, které Re zavrhl (Allen 2005: T 217, P 318, M 268, N 416; Faulkner 1969: 467, § 892).

¹¹⁸ Podle Raymonda Faulknera zde ale Re vítá panovníka (Faulkner 1969: 135).

¹¹⁹ Originální text je v tomto místě poškozen (viz Sethe 1908–1922: 76).

¹²⁰ „(...) the Sun will (not) shine forth from the Akhet (...)“ (Allen 2005: 193).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Kněz *wab* (?) Rea vyzývá dveřníka Studených vod, aby dovolil panovníkovi přijít, protože je očištěn (Allen 2005: P 449, M 360; Faulkner 1969: 510, § 1141).¹²¹ Re nařizuje, aby na trůn zesnulého panovníka nastoupil jeho syn (Allen 2005: P 4, M 3, N 60; Faulkner 1969: 422, § 760) a dává panovníkovi to, co mu náleží (Allen 2005: P 4, M 3, N 60; Faulkner 1969: 422, § 762). Duše zesnulého panovníka je vyzývána, aby následovala své slunce, resp. Rea (Allen 2005: W 147, T 169, P 256, M 185, N 324, Nt 229; Faulkner 1969: 214, § 137).

Je zdraven býk Rea se čtyřmi rohy, jež představují čtyři světové strany (Allen 2005: W 209, T 290, P 440, M 325, N 517; Carrier 2009: V 6 (W/F/E n); Faulkner 1969: 304, § 470). Zmiňuje se *ureus* vycházející z Rea (Allen 2005: P 459, M 339, N 447, Nt 265; Faulkner 1969: 505, § 1091) a též kobra, která vyšla z Rea (Allen 2005: N 513; Faulkner 1969: 683, § 2047). Posádka přepravující Rea převáží Rea *achetem* (Allen 2005: T 284, P 293, M 209, N 354; Faulkner 1969: 407, § 711).

Panovník je ztotožňován s **Venegem**, synem Rea, s tím, kdo drží nebesa, vede zemi a soudí bohy (Allen 2005: P 326b, M 263, N 424, Nt 14; Faulkner 1969: 476, § 952). Veneg je též považován za průvodce Rea (Allen 2005: T 185, P 315, M 296, N 471; Faulkner 1969: 363, § 607). Panovník má procházet nebem jako Re-Harachtej (Allen 2005: P 340, M 282, N 438; Faulkner 1969: 488, § 1049).

V jednom říkání se také vyskytuje výzva, aby duše zesnulého panovníka šla za svým sluncem; v tomto případě slovo *r^c* by nemělo označovat boha, ale samotné slunce (Allen 2005: W 147, T 169, P 256, M 185, N 324, Nt 229; Faulkner 1969: 214, § 137).

Reovo oko je zmiňováno v souvislosti s přísunem potravin (Allen 2005: W 141; Faulkner 1969: 207, § 124).¹²² Samotný panovník je také označován jako Reovo oko (Allen 2005: T 278, P 576, M 249, N 386; Faulkner 1969: 402, § 698) a má vystoupat na nebesa jako Reovo oko (Allen 2005: P 471, M 350, N 557; Faulkner 1969: 523, § 1231). Panovník má rovněž pozvednout Reovo oko (Allen 2005: P 555, M 377, N 591; Faulkner 1969: 612, § 1734). Jako Reovo oko má projít kanálem bohů (Allen 2005: N 67; Faulkner 1969: 717, § 2225).

Mnohá říkání Textů pyramid referují také o tzv. **slunečních lidech**¹²³. Staří Egypťané je označovali jako *hnmmt*: . Slovo *hnmmt* je překládáno jako „sluneční lidé“ zejména na základě determinativu, jenž představuje slunce a z něj vycházející paprsky. Dodnes není zcela zřejmé, o jaké lidi se jednalo. Toto označení se totiž velmi často objevuje

¹²¹ James P. Allen překládá toto říkání následovně: „(...) says the cleaner of the Sun“ (Allen 2005: 153).

¹²² „A meal for me, you in the Sun's eye!“ (Allen 2005: 29).

¹²³ Faulkner je nazývá „the sun-folk“ (Faulkner 1969: 41 an.), James P. Allen používá překlad „the populace“ (Allen 2005: 31 an.).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

ve společnosti dvou dalších slov: *p^t* a *rhjt*. Význam slov *p^t* a *rhjt* je také předmětem sporů, ale zdá se, že se jedná o označení elity (*p^t*) a „obecného lidu“, resp. lidu poddaného egyptskému panovníkovi (*rhjt*) (Janák *in print*). Předpokládá se tedy, že výraz *ḥnmmt* rovněž označuje nějakou skupinu lidí, s největší pravděpodobností vyvolenou skupinu lidí doprovázející panovníka tam, kam jiní nemohou, tedy do zástvěti (Ibid). Kromě toho jsou rovněž dávání do souvislosti s některými bohy, jako například Reem, Horem, Sutechem, Minem a zvláštní vazbu mají k Atumovi (Serrano 1999: 363).

Nyní bude pozornost zaměřena na to, jaké informace o *ḥnmmt* přináší Texty pyramid.¹²⁴ V jednom říkání tato skupina lidí volá k panovníkovi (Allen 2005: W 147, T 169, P 256, M 185, N 324, Nt 229; Faulkner 1969: 214, § 139), přivolává ho (Allen 2005: P 313a, M 256a, N 405a; Faulkner 1969: 463, § 876), vzdává mu hold (Allen 2005: P 524, N 611; Faulkner 1969: 582, § 1565) a bude k němu promlouvat (Allen 2005: N 27; Faulkner 1969: 625, § 1766). *Ḥnmmt* přišli k panovníkovi (Allen 2005: P 552, M 371, N 456; Faulkner 1969: 694, § 2147; Allen 2005: N 564; Faulkner 1969: 700, § 2187) a budou ho ochraňovat (Allen 2005: P 524, N 611; Faulkner: 582, § 1567). Dosvědčí také, že panovník vidí v Noční bárce kobru a v Denní bárce *urea* (Allen 2005: W 172, T 186, P 350, N 69; Faulkner 1969: 262, § 336).

Za vůdce *ḥnmmt* je označována Velká záplava (Allen 2005: T 157, M 237, N 372; Faulkner 1969: 344, § 559; Allen 2005: T 162, P 569, M 241, N 379; Faulkner 1969: 348, § 565).

Panovník volá, že dosáhl nebes a že ho vidí *ḥnmmt* (Allen 2005: W 172, T 186, P 350, N 69; Sethe 1935: 262, § 335)¹²⁵. Panovník k nim pozvedne své ruce (Allen 2005: P 462, M 332, N 441; Faulkner 1969: 509, § 1126), poslouchá jejich řeč (Allen 2005: P 453, M 370, N 573; Faulkner 1969: 513, § 1168), zvětšuje nad nimi svoji moc (Allen 2005: P 14, M 374, N 568; Faulkner 1969: 535, § 1288) a dává jim rozkazy (Allen 2005: P 304, M 257, N 406; Faulkner 1969: 673, § 1993). Panovník dosedá na trůn Rea a vede *ḥnmmt* (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Carrier 2009: V 13, 24 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1686) a ti mu budou dáni (Allen 2005: P 28, N 68; Faulkner 1969: 719, § 2235).

V Textech pyramid se vyskytují mnohé zmínky o **bárkách**, jež používá sluneční bůh, ať už se jedná o Denní a Noční bárku, nebo jmenovitě o Reovu bárku. Noční bárce je oznamováno, že k ní někdo přišel (Allen 2005: W 149, T 171, P 258, M 187, N 326, Nt 231; Faulkner 1969: 216, § 150). Panovník vstupuje na palubu Noční bárky (Allen 2005:

¹²⁴Výzkumem toho, kdo to byli *ḥnmmt*, se zabýval také španělský egyptolog Jose M. Serrano, jenž rovněž vyhledával doklady pro tuto skupinu lidí v Textech pyramid (Serrano 1999).

¹²⁵Faulkner uvádí překlad v poznámce pod čarou (Faulkner 1969: 72, pozn. 12).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

W 216, P 537, N 578; Faulkner 1969: 311, § 497) a má přijmout náklad v Noční bárce (Allen 2005: P 453, M 370, N 573; Faulkner 1969: 513, § 1172).

Vycházejícímu je přikázáno dát oděvy do Denní bárky¹²⁶ (Allen 2005: T 231, P 586; Faulkner 1969: 376, § 661). Denní bárka volá panovníka (Allen 2005: P 326a, M 262, N 423; Faulkner 1969: 475, § 950). Panovník je označován za syna Denní bárky (Allen 2005: P 466, M 358, N 546; Faulkner 1969: 518, § 1194). Pilíř *džed* na Denní bárce¹²⁷ byl odstraněn pro pána (Allen 2005: P 480, M 331, N 565; Faulkner 1969: 532, § 1255).

Panovníkovi je přislíbeno, že bude zapadat s Nebthetou a Noční bárkou a že bude vycházet s Esetou a Denní bárkou (Allen 2005: W 155, T 177, P 264, M 193, N 332, Nt 237; Faulkner 1969: 222, § 210). Panovník poznává kobru v Noční bárce a *urea* v Denní bárce; v obou bárkách se také plaví (Allen 2005: W 172, T 186, P 350, N 69; Faulkner 1969: 262, § 335). Dveře Denní a Noční bárky nemají být otevřeny pro Sutecha (Allen 2005: W 212, P 515; Faulkner 1969: 307, § 485). Denní a Noční bárka jsou ty, které převážejí panovníka (Allen 2005: T 286; Faulkner 1969: 409, § 717). Panovník patří Noční a Denní bárce (Allen 2005: P 486; Faulkner 1969: 539, § 1313). Když panovník jde spát do Noční bárky, probouzí se v Denní bárce (Allen 2005: P 513, M 362, N 566; Faulkner 1969: 573, § 1479). Denní a Noční bárka jsou zmíněny v říkání 670 v souvislosti se sbíráním jednotlivých částí rozřezaného Usirova těla (Allen 2005: P 53, M 53, N 348; Faulkner 1969: 670, § 1982).

Panovník nastoupí do Reovy bárky (Allen 2005: T 218, P 322, M 329, N 434; Faulkner 1969: 471, § 922; Allen 2005: P 495; Faulkner 1969: 548, § 1345; Allen 2005: M 365, N 534; Faulkner 1969: 609, § 1709), má obsadit své místo v bárce (Allen 2005: P 453, M 370, N 573; Faulkner 1969: 513, § 1171) a přijmout své čisté místo na přídi Reovy bárky (Allen 2005: T 284, P 293, M 209, N 354; Faulkner 1969: 407, § 710), sedí s těmi, kteří veslují v bárce boha Rea (Allen 2005: W 163; Faulkner 1969: 252, § 274). Bude v ní také veslovat a porážet nepřátele (Allen 2005: W 174, T 208, P 344, M 17, N 343; Faulkner 1969: 267, § 367, § 368). Dosedne na prázdný trůn v Reově bárce (Allen 2005: W 174, T 208, P 344, M 17, N 343; Faulkner 1969: 267, § 366). Panovník našel své místo na zádi zlaté Reovy bárky volné (Allen 2005: T 181, P 514, M 373, N 567, Nt 37; Faulkner 1969: 359, § 602). Pro Reovu bárku je vytvořen břeh v mokřinách na nebi (Allen 2005: T 283, M 297, N 377; Faulkner 1969: 406, § 709). Panovník nastupuje na bárku Rea, kterou řídí bohové (Allen 2005: P 473, M 342, N 550; Faulkner 1969: 525, § 1246). Panovník sestupuje k Reově bárce jako Re, ve které Re proplouvá *achetem* (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Carrier

¹²⁶ James P. Allen uvádí do Noční bárky (Allen 2005: 88), avšak v originále je *m^cndt* (Sethe 1908–1922: 364).

¹²⁷ James P. Allen uvádí Noční bárku (Allen 2005: 164). V originále je však opět *m^cndt* (Sethe 1908–1922: 210).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

2009: V 14 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1687). Jsou zdraveni dva sokolové na přídí Reovy bárky, kteří přeplavují Rea k východu (Allen 2005: P 567, M 20, N 24, Nt 2; Faulkner 1969: 624, § 1759). Ti, kteří mají přístup do sluneční bárky, jsou vyzýváni, aby poskytli panovníkovi pokrm (Allen 2005: W 141; Faulkner 1969: 207, § 124).

Kromě slunečního boha Rea a dalších bohů se slunečními aspekty se Texty pyramid zmiňují o **slunečním svitu**, resp. světle¹²⁸. Objevuje odkaz na býka slunečního svitu (Allen 2005: T 217, P 318, M 268, N 416; Faulkner 1969: 467, § 889). Uprostřed slunečního svitu se má nacházet „Ten záhadných forem“ (Allen 2005: P 376, M 320, N 473, Nt 253; Faulkner 1969: 493, § 1061).

Panovník má vystoupat za slunečním svitem (Allen 2005: T 227, P 341, M 287, N 463; Faulkner 1969: 421, § 751). Pásky slunečního svitu jsou ponechány panovníkovi (Allen 2005: T 211, P 292, M 283, N 356; Faulkner 1969: 456, § 852) a jsou také volně rozprostřeny (Allen 2005: P 457, M 335, N 539, Nt 272a; Faulkner 1969: 503, § 1078).¹²⁹ Dlouhý krok panovníka bude rozšiřovat sluneční světlo (Allen 2005: P 306, M 252, N 358; Faulkner 1969: 604, § 1680). Panovník se dostává na pole slunečního světla (Allen 2005: T 296, P 418, N 32; Faulkner 1969: 627B, § 1781). Tvář panovníka byla rozdělena slunečním světlem (Allen 2005: N 304; Faulkner 1969: 639, § 1807). Panovník nosí čelenku slunečního světla (Allen 2005: N 458)¹³⁰. Panovník je býk se slunečním světlem (Allen 2005: W 224; Faulkner 1969: 319, § 513). Nebesa posilní sluneční světlo pro panovníka (Allen 2005: P 471, M 350, N 557; Faulkner 1969: 523, § 1231).

Panovník se má posadit na ramena pána slunečního svitu (Allen 2005: P 376, M 320, N 473, Nt 253; Faulkner 1969: 493, § 1059). Panovníkovy oči jsou ty pána slunečního světla (Allen 2005: T 296, P 418, N 32; Faulkner 1969: 627B, § 1778).

Sluneční světlo je *ureem* na hlavě Rea (Allen 2005: P 357, N 446; Faulkner 1969: 508, § 1108).

V textech se objevuje pták v egyptštině zvaný *psdt*. James P. Allen to překládá jako „Sunshine-bird“ (Allen 2005: W 165, T 189), zatímco Raymond Faulkner „*psdt*-pelican“ (Faulkner 1969: 254, § 278).

Z dalších bohů se slunečními aspekty zde často vystupuje héliopolský bůh-stvořitel **Atum** (viz kapitola 2.2.). K Atumovi jsou připodobňovány jednotlivé části těla panovníka (Allen 2005: W 146, T 168, P 255, M 184, N 323, Nt 228; Carrier 2009: V 12 (W/F/S e);

¹²⁸ V egyptštině toto slovo zní jako *ibhw*,

¹²⁹ „(...) the sunlight's stretches have been loosed by this sole one who is stable every day“ (Allen 2005: 155).

¹³⁰ James P. Allen uvádí, že by se mělo jednat o říkání č. 695A (Allen 2005: 391).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Faulkner 1969: 213, § 135). Všechno maso panovníka je jako Atumovo (Allen 2005: P 281, M 201, N 342; Faulkner 1969: 537, § 1298; Allen 2005: P 282, M 299, N 524, Nt 245; Faulkner 1969: 690, § 2098). Oči a uši panovníka jsou ztotožněny s Atumovými dvojčaty (Allen 2005: W 148, T 170, P 257, M 186, N 325, Nt 230; Carrier 2009: V 18, 19, 20 (W/F/S e); Faulkner 1969: 215, § 147, § 148, § 149). V souvislosti s ochranou panovníkovy mumie je zmiňován nehet boha Atuma (Allen 2005: W 4; Faulkner 1969: 229, § 229). Panovníkovy nohy budou polity čistou vodou, která existuje s Atumem (Allen 2005: N 519; Faulkner 1969: 685, § 2065).

Atum je, podobně jako Re, označován za otce panovníka (Allen 2005: W 148, T 170, P 257, M 186, N 325, Nt 230; Carrier 2009: V 15 (W/F/S e); Faulkner 1969: 215, § 140; Allen 2005: W 155, T 177, P 264, M 193, N 332, Nt 237; Faulkner 1969: 222, § 207) a panovník je označen za syna Atuma (Allen 2005: P 528, M 392, N 562; Faulkner 1969: 555, § 1376; Allen 2005: P 424, M 54, N 16, Nt 7; Faulkner 1969: 737, § 2267). Atum má svého syna vyzvednout a obejmout ho (Allen 2005: W 148, T 170, P 257, M 186, N 325, Nt 230; Faulkner 1969: 215, § 140; Allen 2005: W 155, T 177, P 264, M 193, N 332, Nt 237; Faulkner 1969: 222, § 212). Panovník se stává *achem*, blaženým a mocným zesnulým, v rukou svého otce Atuma (Allen 2005: W 149, T 171, P 258, M 187, N 326, Nt 231; Carrier 2009: V 22 (W/F/S e); Faulkner 1969: 216, § 151). Panovník se také očišťuje v rukou svého otce Atuma (Allen 2005: W 155, T 177, P 264, M 193, N 332, Nt 237; Faulkner 1969: 222, § 211). Panovník se stává dědicem Atuma (Allen 2005: W 176, P 503, M 363; Faulkner 1969: 269, § 380). Atum, označovaný za otce panovníka, vezme ruku svého syna (Allen 2005: W 167, T 191; Faulkner 1969: 256, § 301; Allen 2005: T 299, P 331, N 430; Faulkner 1969: 480, § 997) a přivede ho k bohům (Allen 2005: W 167, T 191; Faulkner 1969: 256, § 301). Panovník má moc v *achetu* jako jeho otec Atum (Allen 2005: W 180a, T 275a; Faulkner 1969: 273, § 395) a vystupuje na nebe jako jeho otec Atum (Allen 2005: T 299, P 331, N 430; Faulkner 1969: 480, § 992). Panovník byl obdařen životem od svého otce Atuma (Allen 2005: P 511, N 610; Faulkner 1969: 571, § 1466). Panovník žije z dávek svého otce Atuma (Allen 2005: P 509, M 389, N 598; Faulkner 1969: 570, § 1451). Je oslovován Velký Atuma a syn Velkého Atuma (Allen 2005: P 425, Nt 8; Faulkner 1969: 586A, § 1583). Bárky se mají sjednotit pro Atumova syna a Atumův syn nebude opuštěný (Allen 2005: M 393; Faulkner 1969: 615, § 1742). Za nejstaršího syna Atuma je označován Šu (Allen 2005: N 310; Faulkner 1969: 642, § 1818) a panovník je s ním ztotožňován (Allen 2005: P 209, N 400; Faulkner 1969: 660, § 1870). Panovník samotný je také označován za nejstaršího syna Atuma (Allen 2005: P 209, N 400; Faulkner 1969: 660, § 1871), kterého Atum vykašlal ze svých úst (Allen

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

2005: P 209, N 400; Faulkner 1969: 660, § 1872). Panovník je jedním z Atumových dětí (Allen 2005: P 583, M 330, N 514; Faulkner 1969: 684, § 2057). Panovník obdrží korunu od svého otce Atuma (Allen 2005: P 552, M 371, N 456; Faulkner 1969: 694, § 2146).

Atum, označovaný za otce bohů, je spokojený (Allen 2005: P 519; Faulkner 1969: 577, § 1521). Je uváděno, že Atum je ten, který je spokojen se svými roky (Allen 2005: W 158; Faulkner 1969: 247, § 258). Atum je oslovován, že má svůj chléb (Allen 2005: W 206, T 216, P 346, M 293, N 462, Nt 259; Faulkner 1969: 301, § 447). Atum se nachází v temnotě (Allen 2005: T 184; Faulkner 1969: 361, § 604). Bohové *achetu* jsou dotazováni, zda si přejí, aby Atum žil (Allen 2005: T 212, P 316, M 281, N 437; Faulkner 1969: 465, § 879). Jsou zmíněni bohové, kteří následují Atuma (Allen 2005: P 453, M 370, N 573; Faulkner 1969: 513, § 1173). Prsty Atuma spočívají na rozích dlouhorohého býka (Allen 2005: P 485; Faulkner 1969: 538, § 1302). Atum si má poslechnout řeč, která je k němu pronášena (Allen 2005: P 509, M 389, N 598; Faulkner 1969: 570, § 1447). Atum je pozvedáván Sutechem (Allen 2005: W 158; Faulkner 1969: 247, § 261) a je zdraven (Allen 2005: P 565, M 255, N 404; Faulkner 1969: 587, § 1587). Nikdo se nemá otáčet zády k Atumovi (Allen 2005: M 225, N 359; Faulkner 1969: 600, § 1656). Velké devatero z Héliopole je označováno za Atumovy děti (Allen 2005: M 225, N 359; Faulkner 1969: 600, § 1655). Bohové se pro Atuma shromáždili v Héliopoli (Allen 2005: P 581, M 224, N 361; Faulkner 1969: 599, § 1647). Atum byl dán Usirovi (Allen 2005: P 53, M 53, N 348; Faulkner 1969: 670, § 1982). Atum, otec bohů, rozkazuje (Allen 2005: P 552, M 371, N 456)¹³¹. Atum povolal Thovta na nebesa (Allen 2005: N 469; Faulkner 1969: 724, § 2248). Za syna Atuma je označován také Hor (Allen 2005: P 299, M 284, N 435; Faulkner 1969: 461, § 874; Allen 2005: T 212, P 316, M 281, N 437; Faulkner 1969: 465, § 881).

Panovník má přenechat svoji očistu Atumovi v Héliopoli (Allen 2005: W 155, T 177, P 264, M 193, N 332, Nt 237; Faulkner 1969: 222, § 207). Panovník má ve svých ústech toho, koho Atum pokousal (Allen 2005: W 190, P 387, M 304, N 486, Nt 259; Faulkner 1969: 284, § 425). Pokud bude panovník prokletý, bude prokletý také Atum, stejně tak když bude zasažen panovník, bude zasažen také Atum, a pokud panovník bude sveden ze své cesty, pak bude sveden také Atum (Allen 2005: W 215, T 293, P 335, M 264, N 525; Faulkner 1969: 310, § 492). Panovník mívá Nutu jako Atum (Allen 2005: T 7, P 451, M 334, N 540; Faulkner 1969: 322, § 518). Panovník je označován za Šua, jenž vystoupil z Atuma (Allen 2005: T 182, N 407; Faulkner 1969: 360, § 603). Panovník sedí na trůně po boku Atuma (Allen 2005:

¹³¹ Podle Jamese P. Allena je tento výrok součástí říkání 694 (Allen 2005: 384). Raymond Faulkner to však ve svém překladu nemá (Faulkner 1969: 303).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

P 472; Faulkner 1969: 524, § 1241). Panovník přebírá majetek Atuma (Allen 2005: T 296, P 418, N 32; Faulkner 1969: 627B, § 1778). Panovník vstoupí do Atumovy široké síně (Allen 2005: P 53, M 53, N 348; Faulkner 1969: 670, § 1984). Panovník má být vyzdvižen k Atumovi (Allen 2005: P 435, M 327, N 522, Nt 12; Faulkner 1969: 688, § 2081). Panovník je ztotožňován s poslem Atuma (Allen 2005: P 436, N 460; Faulkner 1969: 696, § 2163, § 2165).

Atum oznamuje panovníkovi, že mu byly dány nebe a země (Allen 2005: W 211, M 398, N 592; Faulkner 1969: 306, § 479). Atum dal panovníkovi města a zemi (Allen 2005: P 327, M 271, N 425; Faulkner 1969: 477, § 961; Allen 2005: T 299, P 331, N 430; Faulkner 1969: 480, § 993). Nun doporučil panovníka Atumovi (Allen 2005: T 183, N 408; Faulkner 1969: 362, § 605). Atum slibuje panovníkovi odstranění všeho zla, které je proti němu (Allen 2005: P 45, M 31, N 40, Nt 19b; Faulkner 1969: 451, § 840; Allen 2005: P 46, P 547a, M 44a, N 57, Nt 34a; Faulkner 1969: 452, § 843). Atum diskutuje s Gebem o tom, co je určeno pro panovníka (Allen 2005: P 325, M 261, N 422, Nt 11; Faulkner 1969: 474, § 942). Atum postaví panovníka do čela moudrých bohů (Allen 2005: T 299, P 331, N 430; Faulkner 1969: 480, § 997). Atum dává panovníkovi Gebovu oběť (Allen 2005: P 483; Faulkner 1969: 534, § 1277) a vyzdvihuje hlavu panovníka (Allen 2005: P 495; Faulkner 1969: 548, § 1347). Atum pomáhá panovníkovi (Allen 2005: P 512, M 391; Faulkner 1969: 572, § 1473), spojil pro něj krajinu (Allen 2005: P 512, M 391; Faulkner 1969: 572, § 1475) a povolává ho na nebesa (Allen 2005: P 472; Faulkner 1969: 524, § 1238). Atum říká panovníkovi, dědici Geba, že jemu všechno náleží (Allen 2005: P 516, N 579; Faulkner 1969: 574, § 1489). Atum vítá panovníka (Allen 2005: P 519; Faulkner 1969: 577, § 1525). Atum předal panovníkovi svoje dědictví, shromážděné Devatero a mezi nimi sebe samého (Allen 2005: P 62, M 52, N 322, Nt 227; Faulkner 1969: 592, § 1617). Panovník je ztotožňován s Gebem a jako takového ho Atum ustanovuje do čela Devatera (Allen 2005: P 581, M 224, N 361; Faulkner 1969: 599, § 1645). Atum hovoří o panovníkovi (Allen 2005: P 581, M 224, N 361; Faulkner 1969: 599, § 1646). Atum má rozprostřít ruce kolem panovníka a má ho zahrnout ochranou (Allen 2005: M 225, N 359; Faulkner 1969: 600, § 1653, § 1654). Atum učinil to, co slíbil vykonat pro panovníka (Allen 2005: P 435, M 327, N 522, Nt 12; Faulkner 1969: 688, § 2082). Atum je vyzýván, aby poskytl panovníkovi pokrm (Allen 2005: T 160, M 240, N 376; Faulkner 1969: 208, § 124). Býci Atuma mají posílit panovníka (Allen 2005: T 279, P 577, M 250, N 387; Faulkner 1969: 403, § 701).

Eset a Nebethet vidí svého bratra Usira v den svátku Atuma (Allen 2005: N 411, Nt 248; Faulkner 1969: 676, § 2009).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

V jednom případě je též doložena synkretická forma bohů Atuma a Cheprera. Atum-Cheprer se stává vysokým a vyrůstá jako *benben* ve Svatyni *benu* v Héliopoli (Allen 2005: M 225, N 359; Faulkner 1969: 600, § 1652).

Kromě toho, že se zde božstva Re a Atum vyskytují samostatně, objevuje se také jejich synkretická podoba **Re-Atum**. Také tento bůh je spojován se znovuzrozením. Je to patrné v jednom říkání, kdy panovník přichází k bohu Re-Atumovi a má s ním putovat oblohou a vycházet na horizontu (Allen 2005: W 150, T 172, P 259, M 188, N 327, Nt 232; Carrier 2009: V 22, 23, 25, 27, 33, 36 (W/F/S e); Faulkner 1969: 217, § 152, § 154, § 156, § 158, § 160).

Panovník usedá na trůn Re-Atuma (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Carrier 2009: V 13 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1686). Pro panovníka bude učiněna stejná promluva, jako byla učiněna pro Re-Atuma (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Carrier 2009: V 24 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1694). Re-Atum nedá panovníka Usirovi ani Horovi (Allen 2005: W 148, T 170, P 257, M 186, N 325, Nt 230; Carrier 2009: V 17 (W/F/S e); Faulkner 1969: 215, § 145).

Již bylo uvedeno, že s kultem slunce a jeho koloběhem je spojen též bůh Chepri nebo **Cheprer** (viz kapitola 2.2).¹³² Cheprer byl považován za ranní podobu slunce a to je také reflektováno v Textech pyramid.¹³³ Panovník je vyzvednut k Cheprerovi, když vzniká na východní straně nebe (Allen 2005: P 435, M 327, N 522, Nt 12; Faulkner 1969: 688, § 2079). Panovník putuje po cestách tohoto boha (Allen 2005: W 168, T 192; Faulkner 1969: 257, § 305; Allen 2005: W 174, T 208, P 344, M 17, N 343; Faulkner 1969: 267, § 366), má se postavit na zem, která vychází z Atuma a Cheprera (Allen 2005: W 155, T 177, P 264, M 193, N 332, Nt 237; Faulkner 1969: 222, § 199). Prochází západem jako Cheprer (Allen 2005: T 217, P 318, M 268, N 416; Faulkner 1969: 467, § 888). Panovník má přijít do své existence ve své identitě jako Cheprer (Allen 2005: P 565, M 255, N 404; Faulkner 1969: 587, § 1587) a žít v životě Cheprera (Allen 2005: P 296, M 206, N 352, Nt 36; Faulkner 1969: 593, § 1633) a žít, jako žije Cheprer (Allen 2005: P 575b, M 248, N 385; Faulkner 1969: 401, § 697; Allen 2005: P 282, M 299, N 524, Nt 245; Faulkner 1969: 690, § 2107). Panovník vystoupal (na nebesa) na křídlech Cheprera (Allen 2005: P 567, M 20, N 24, Nt 2; Faulkner 1969: 624, § 1757). Panovník se nedostane do bezvědomí v obou časech Cheprera (Allen 2005: P 435, M 327, N 522, Nt 12; Faulkner 1969: 688, § 2083). Panovník se oblékne na poli Cheprera a nalezne tam Rea (Allen 2005: P 321, M 279, N 431; Faulkner 1969: 470, § 918).

¹³² Výskytem Chepriho v Textech pyramid se zabývala Martina Minas-Nerpel (Minas-Nerpel 2006: 10–69).

¹³³ Není jednoduché rozlišit, kdy je míněn bůh Cheprer a kdy brouk skarab. Podle Minas-Nerpel by mělo slovo Cheprer, pokud označuje boha, mít determinativ sokola na standartě (Minas-Nerpel 2006: 63).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Panovník má vztah k Cheprerovi (Allen 2005: N 388; Faulkner 1969: 662, § 1874), je jeho syn (Allen 2005: P 467, M 359, N 547; Faulkner 1969: 519, § 1210).

Několikrát je zmiňováno, že Cheprer žije (Allen 2005: T 159, P 239, N 374; Faulkner 1969: 346, § 561; Allen 2005: T 166, P 575a, M 245, N 384; Faulkner 1969: 353, § 570). Cheprer je zdraven (Allen 2005: P 565, M 255, N 404; Faulkner 1969: 587, § 1587), má vyslechnout řeč, která je k němu pronášena (Allen 2005: P 509, M 389, N 598; Faulkner 1969: 570, § 1445). Pro Cheprera je určena přední noha býka (Allen 2005: P 522; Faulkner 1969: 580, § 1546).

Rovněž bůh Hor má jisté slunečními aspekty a s těmito aspekty vystupuje v Textech pyramid jako Harachtej¹³⁴ nebo Hor východu (viz kapitola 2.2). Bůh **Harachtej** je zde označován jako Pán *achetu* (Allen 2005: M 1b)¹³⁵. Dveře Studených vod byly otevřeny pro Harachteje (Allen 2005: T 10, P 559; Faulkner 1969: 325, § 526). Dveře nebe byly otevřeny pro Harachteje (Allen 2005: P 501, M 340, N 549; Faulkner 1969: 563, § 1411). Harachtej se objeví a očistí se (Allen 2005: P 501, M 340, N 549; Faulkner 1969: 563, § 1415). Je vyjádřeno přání, aby se probudil v míru (Allen 2005: P 513, M 362, N 566; Faulkner 1969: 573, § 1478).

Panovník získává od své matky Nuty moc jako Harachtej (Allen 2005: T 3; Faulkner 1969: 6, § 4). Pro Harachteje, a také pro panovníka, byly vyrobeny dva nebeské rákosové čluny, aby na nich mohli plout tam, kde je Re (Allen 2005: W 173; Faulkner 1969: 263, § 337). Panovník má plout na dvou rákosových člunech do *achetu* za Harachtejem (Allen 2005: T 187, P 301; Faulkner 1969: 264, § 342). Kanály *duatu* se otevřou, aby se panovník mohl přepravit do *achetu* k Harachtejovi (Allen 2005: P 481; Faulkner 1969: 266, § 359). Dva nebeské rákosové čluny byly vyrobeny pro Harachteje Noční bárkou, aby na nich Harachtej mohl plout na místo, kde je Re, tedy do *achetu* (Allen 2005: P 324, M 260, N 421; Faulkner 1969: 473, § 926, § 932). To samé bylo učiněno Noční bárkou pro panovníka, aby mohl plout za Harachtejem (Allen 2005: P 324, M 260, N 421; Faulkner 1969: 473, § 927, § 933). Panovník byl zrozen jako Harachtej (Allen 2005: P 324, M 260, N 421; Faulkner 1969: 473, § 928, § 934). Panovník uctívá Harachteje (Allen 2005: P 458, M 337, N 541, Nt 280; Faulkner 1969: 504, § 1087). Panovník bude vládnout jako bůh a vyslyší případy Harachteje (Allen 2005: P 529, N 574; Faulkner 1969: 556, § 1384). Panovník má rozptýlit nebeskou rouškou tmy pro Harachteje (Allen 2005: P 509, M 389, N 598; Faulkner 1969: 570, § 1449).

¹³⁴ Již bylo uvedeno, že nahlížení Harachteje jako podoby boha Hora není zcela bezproblémové, neboť jméno Harachtej by mohlo být epitetem s významem Vládce obzoru (viz kapitola 2.2). Pro analýzu dokladů slunečního kultu v Textech pyramid není tato problematika tak zásadní, proto zde nyní nebude řešena.

¹³⁵ Podle Jamese P. Allena by se mělo jednat o říkání 9 (Allen 2005: 398).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Panovník bude oživen a bude se podobat obdobím Harachteje (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Carrier 2009: V 23 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1693).

Dveře Studených vod byly otevřeny pro **Hora východu** (*Hr i3btj*)¹³⁶ (Allen 2005: T 10, P 559; Faulkner 1969: 325, § 527; Allen 2005: P 330, M 274, N 429; Faulkner 1969: 479, § 982). Dveře nebe byly otevřeny pro Hora východu (Allen 2005: P 501, M 340, N 549; Faulkner 1969: 563, § 1410). Panovník uctívá Hora východu (Allen 2005: P 458, M 337, N 541, Nt 280; Faulkner 1969: 504, § 1087). Hor východu se objeví a očistí se (Allen 2005: P 501, M 340, N 549; Faulkner 1969: 563, § 1414). Je vyjádřeno přání, aby se Hor východu probudil v míru (Allen 2005: P 513, M 362, N 566; Faulkner 1969: 573, § 1478).

Je zde také možné nalézt mnoho dokladů pro různé podoby **Devatera**, resp. Devater (viz kapitola 2.3). Je zmiňováno Velké Devatero nebo pouze Devatero v Domě úředníků v Héliopoli (Allen 2005: N 100; Faulkner 1969: 21, § 14; Allen 2005: W 134, T 140, P 191, N 307, Nt 222; Carrier 2009: V 26 (W/F/W); Faulkner 1969: 223, § 215). Několik říkání vyjmenovává jednotlivé bohy Devatera, resp. Velkého devatera (Allen 2005: W 152, T 174, P 261, M 190, N 329, Nt 234; Carrier 2009: Ip fr. 5/2; Faulkner 1969: 219, § 167–§ 176; Allen 2005: P 519; Faulkner 1969: 577, § 1521; Allen 2005: M 225, N 359; Faulkner 1969: 600, § 1655; Allen 2005: P 582, M 226, N 360; Faulkner 1969: 601, § 1660–§ 1669).¹³⁷

Kromě Velkého devatera se v Textech pyramid setkáme také s Malým devaterem (Allen 2005: W 152, T 174, P 261, M 190, N 329, Nt 234; Faulkner 1969: 219, § 178). Panovník vládne svým Sedmi devaterům (Allen 2005: W 223; Faulkner 1969: 318, § 511). Je přivoláváno velkých deset Héliopole a Starší devatero (Allen 2005: P 50, M 43, N 56, Nt 33; Faulkner 1969: 455, § 848, § 849). Starší devatero třese s panovníkem (Allen 2005: P 334, M 269, N 415; Faulkner 1969: 483, § 1012). Starší devatero na čele *bau* Héliopole říká, že panovník má přijmout Gebovo dědictví (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Faulkner 1969: 606, § 1689) v přítomnosti Devatera v Héliopoli (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Carrier 2009: V 17 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1689). Panovník bude ustanoven do čela všech Devater jako Re (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Faulkner 1969: 606, § 1694).

Panovník má zaopatřit Devatero (Allen 2005: W 155, T 177, P 264, M 193, N 332, Nt 237; Faulkner 1969: 222, § 202) a je označován za ptáče Devatera (Allen 2005: W 151, T 173, P 260, M 189, N 328, Nt 233; Faulkner 1969: 218, § 162).¹³⁸ Devatero zrodilo

¹³⁶ Hor východu má těsnou spojitost s východním horizontem (Goebis 2008: 39). Kromě této formy Hora v Textech pyramid vystupuje rovněž Hor *duatu* (například Allen 2005: P 279, Nt 243; Faulkner 1969: 667A, § 1948), jenž je považován za hvězdu jitřenku a je spojován se vzkříšením panovníka a rovněž s jeho výstupem na nebesa (Janák 2005: 83).

¹³⁷ Tato říkání nejsou zohledňována v Tabulce IV.

¹³⁸ „This Unis has come, the Ennead's fledgling. (...)” (Allen 2005: 34).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

panovníka (Allen 2005: W 158; Faulkner 1969: 247, § 258) a panovník se vynořuje ze stehů Devatera (Allen 2005: W 159; Faulkner 1969: 248, § 262). Panovník je ztotožňován s býkem Devatera (Allen 2005: T 257; Faulkner 1969: 318, § 512; Allen 2005: T 286; Faulkner 1969: 409, § 717), bude kontrolovat a ovládat Devatero (Allen 2005: W 224; Faulkner 1969: 319, § 513; Allen 2005: P 62, M 52, N 322, Nt 227; Faulkner 1969: 592, § 1621), dostává se do jejich čela (Allen 2005: P 330, M 274, N 429; Faulkner 1969: 479, § 991). Panovník vystoupal do Horního domu, na čelo Devatera (Allen 2005: P 424, M 54, N 16, Nt 7; Faulkner 1969: 737, § 2267), bude stát v jeho čele jako dědic Geba (Allen 2005: P 28, N 68; Faulkner 1969: 719, § 2236). Panovník má stanout na čele Devatera v Héliopoli (Allen 2005: N 67; Faulkner 1969: 717, § 2226). Devatero předalo panovníkovi jeho dědictví a panovník má moc nad Devaterem (Allen 2005: N 306; Faulkner 1969: 641, § 1815).

Panovník přichází k Devateru patřícímu do nebe (Allen 2005: P 357, N 446; Faulkner 1969: 508, § 1116) a k Devateru patřícímu na zem (Allen 2005: P 357, N 446; Faulkner 1969: 508, § 1117). Panovník sestupuje do bárky bohů, která přepravuje Devatero (Allen 2005: P 476, M 346, N 553; Faulkner 1969: 528, § 1250). Panovník je na zemi a soudí v čele Devatera (Allen 2005: P 62, M 52, N 322, Nt 227; Faulkner 1969: 592, § 1619). Panovník bude ozařovat své místo v Devateru, bude veslovat a uchopí kormidlo jako jeden z Devatera (Allen 2005: N 526, Nt 276; Faulkner 1969: 691, § 2125).

Devatero si dává ruku k ústům, mlčí před tím, kdo bude vládnout božským otcům (Allen 2005: W 157, T 180, P 266, M 195, N 334, Nt 239; Faulkner 1969: 246, § 254).¹³⁹ V jiném říkadle Devatero naopak promlouvá (Allen 2005: W 165, T 189; Faulkner 1969: 254, § 278). Devatero říká, že přišel ten, jenž zná své místo (Allen 2005: P 453, M 370, N 573; Faulkner 1969: 513, § 1170). Devatero vyslechlo panovníkův případ (Allen 2005: P 483; Faulkner 1969: 534, § 1279), ochraňuje panovníka (Allen 2005: P 296, M 206, N 352, Nt 36; Faulkner 1969: 593, § 1628). Devatero si přálo, aby panovník přišel s Horovým okem (Allen 2005: N 469; Faulkner 1969: 724, § 2246). Devatero poručilo, aby se panovník posadil ke svému velkému chlebu (Allen 2005: P 279, M 199, N 340, Nt 243; Faulkner 1969: 667A, § 1947). Devateru je dáváno na zřetel, že Hor je ve slunečním světle (Allen 2005: W 168, T 192; Faulkner 1969: 257, § 304).

Často je také uváděno, že bůh Geb stojí v čele svého Devatera (Allen 2005: W 157, T 180, P 266, M 195, N 334, Nt 239; Faulkner 1969: 246, § 255; Allen 2005: M 182, N 319; Faulkner 1969: 650, § 1834; Allen 2005: P 305, N 357; Faulkner 1969: 659, § 1868).

¹³⁹ „(...) the Ennead having put their arm to their mouth” (Allen 2005: 41).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Panovník se objevuje jako Geb na čele Devatera (Allen 2005: P 282, M 299, N 524, Nt 245; Faulkner 1969: 690, § 2103).

Atumova Dvě devatera slouží panovníkovi (Allen 2005: W 168, T 192; Faulkner 1969: 257, § 304). Dvě devatera před panovníkem zatřásla strachem (Allen 2005: T 12, P 52, M 23, N 78; Faulkner 1969: 327, § 536; Allen 2005: P 480, M 331, N 565; Carrier 2009: V 7 (W/F/W); Faulkner 1969: 532, § 1259; Allen 2005: M 375, N 589; Faulkner 1969: 610, § 1710). Dvě devatera vyzvedla hlavu panovníka (Allen 2005: P 38, M 16, N 9; Faulkner 1969: 442, § 819). Dvě devatera podporují panovníka (Allen 2005: P 338, N 548; Faulkner 1969: 486, § 1044, § 1045). Dvě devatera naleznou panovníka soudícího a ustanovují ho mezi sebe (Allen 2005: P 462, M 332, N 441; Faulkner 1969: 509, § 1127). Dvě devatera jsou vyzývána, aby vzala panovníka s sebou na Pole odpočinku (Allen 2005: P 467, M 359, N 547; Faulkner 1969: 519, § 1203). Dvě devatera byla odříznuta (Allen 2005: P 467, M 359, N 547; Faulkner 1969: 519, § 1204). Dvě devatera se mají radovat (Allen 2005: P 472; Faulkner 1969: 524, § 1234). Dvě devatera pozvedla hlavu panovníka na čelo Obou svatyní *bau* Héliopole (Allen 2005: P 480, M 331, N 565; Carrier 2009: V 9 (W/F/W); Faulkner 1969: 532, § 1262). Dvě devatera říkají panovníkovi, že mu všechno náleží (Allen 2005: P 516, N 579; Faulkner 1969: 574, § 1489). Dvě devatera oznamují, že přišel *ach* jako svůj *ach* (Allen 2005: P 303, M 251, N 71; Faulkner 1969: 603, § 1676).¹⁴⁰ Dvě devatera se radují a říkají, že k nim panovník přišel jako bratr (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Carrier 2009: V 25, 26 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1696), jako jeden z nich (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; V 26 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1697), jako nejstarší syn svého otce a prvorozený syn své matky (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Carrier 2009: V 27 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1698). Dvěma devaterům bude přinesena dobrá zpráva o panovníkovi (Allen 2005: M 365, N 534; Faulkner 1969: 609, § 1708).

Dvě devatera brání Sutecha a před panovníka staví zachránce (Allen 2005: P 337, M 276; Faulkner 1969: 485, § 1032).¹⁴¹ Oznamují, že přišel ten, jemuž jeho bratr Sutech způsobil bolest a že budou panovníka před Sutechem chránit (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Carrier 2009: V 29, 30, 31, 35, 37 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1699). Dvě devatera byla vytvořena pro Usira (Allen 2005: P 53, M 53, N 348; Faulkner 1969: 670, § 1983). Hor a Thovt mají postavit Usira před Dvě devatera (Allen 2005: P 327, M 271, N 425; Faulkner 1969: 477, § 956).

¹⁴⁰ Raymond Faulkner zvolil překlad: „Here comes the ibis as his spirit“ (Faulkner 1969: 249).

¹⁴¹ „The Dual Ennead was the one who argued for Seth against him, (...) and the Dual Ennead put the savior before him“ (Allen 2005: 133).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Dvě devatera vzdají panovníkovi hold (Allen 2005: P 304, M 257, N 406; Faulkner 1969: 673, § 1993). Dvě devatera se posadila (Allen 2005: P 282, M 299, N 524, Nt 245; Carrier 2009: V fr. 13/4; Faulkner 1969: 690, § 2094). Býk Dvou devater zmizí (Allen 2005: P 282, M 299, N 524, Nt 245; Faulkner 1969: 690, § 2105) a má poslouchat (Allen 2005: N 469; Faulkner 1969: 724, § 2248). Geb sděluje panovníkovi, že ho Dvě devatera budou poslouchat (Allen 2005: P 552, M 371, N 456; Faulkner 1969: 694, § 2145).

Dvě devatera se objevují také ve spojitosti s potravinovými obětinami (Allen 2005: W 140; Faulkner 1969: 205, § 121) a s očistou panovníka, resp. jeho duše (Allen 2005: W 143, T 150, M 230, N 365; Faulkner 1969: 210, § 127). Dvě devatera očišťují pro panovníka nehynoucí Velký vůz (Allen 2005: W 207, T 288, P 419, M 202, N 346; Faulkner 1969: 302, § 458).¹⁴² Dvě devatera dodávají vodu Reovi a stolník Rea přichází uspokojit Dvě devatera (Allen 2005: P 377; Faulkner 1969: 494, § 1063).

Panovník získává korunu od Dvou devater (Allen 2005: W 175, T 207, P 59, M 21, N 25, Nt 13; Faulkner 1969: 268, § 371; Allen 2005: P 581, M 224, N 361; Faulkner 1969: 599, § 1651) a získal ji před Dvěma devatery (Allen 2005: P 546, M 378, N 596; Faulkner 1969: 701, § 2197). Panovník je ten, před kterým se Dvě devatera třesou strachy (Allen 2005: T 13, P 348, M 277; Faulkner 1969: 328, § 537; Allen 2005: T 14; Faulkner 1969: 329, § 538). Pot panovníka je potem Dvou devater (Allen 2005: T 228, P 60, M 24, N 33, Nt 43; Faulkner 1969: 412, § 730). Panovník je v čele Dvou devater (Allen 2005: P 319a, M 267, N 413, Nt 42; Carrier 2009: V 14 (W/F/S w); Faulkner 1969: 468, § 902) a bude sedět na přídi bárky Dvou Devater (Allen 2005: P 319b, M 322, N 509; Faulkner 1969: 469, § 906). Panovník vychází mezi stehny Dvou devater (Allen 2005: P 458, M 337, N 541, Nt 280; Faulkner 1969: 504, § 1087; Allen 2005: P 421, N 13, Nt 6; Faulkner 1969: 655, § 1842).¹⁴³ Panovník najde Dvě devatera a ta mu podají ruku (Allen 2005: P 459, M 339, N 447, Nt 265; Faulkner 1969: 505, § 1093). Rty panovníka jsou Dvě devatera (Allen 2005: P 460, M 338, N 571; Faulkner 1969: 506, § 1100). Panovník sestoupil do Studených vod (Nebeských vod) se Dvěma devatery a je hrnčífem Dvou devater (Allen 2005: P 466, M 358, N 546; Faulkner 1969: 518, § 1196). Panovník se má v míru připojit ke Dvěma devaterům (Allen 2005: P 495; Faulkner 1969: 548, § 1343). Panovník přišel do Pe jako jeden ze Dvou devater (Allen 2005: P 528, M 392, N 562; Faulkner 1969: 555, § 1373). Panovník žehná ústy Dvou devater (Allen 2005: P 509, M 389, N 598; Faulkner 1969: 570, § 1449). Panovníkova páteř je ta Dvou devater (Allen 2005: P 486; Faulkner 1969: 539, § 1312). Panovník se dostává do čela Dvou

¹⁴² „(...) for whom the Dual Ennead have cleaned the imperishable Striker“ (Allen 2005: 56).

¹⁴³ Faulkner to překládá poněkud jinak: „The King [...] the thighs of the gods are firm (...)“ (Faulkner 1969: 269).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

devater (Allen 2005: P 524, N 611; Faulkner 1969: 582, § 1562). Panovník sedí na přídi bárky Dvou devater (Allen 2005: P 560; Faulkner 1969: 584, § 1573), bude sedět na velkém trůnu po boku Dvou devater (Allen 2005: M 365, N 534; Faulkner 1969: 609, § 1707), bude soudit po boku Dvou devater (Allen 2005: M 375, N 589; Faulkner 1969: 610, § 1714; Allen 2005: M 399, N 588; Faulkner 1969: 619, § 1750) a má přijmout privilegium, které mu udělila Dvě devatera (Allen 2005: N 412; Faulkner 1969: 677, § 2020). Panovník má přijít v míru ke Dvěma devaterům (Allen 2005: P 548, M 372, N 564; Faulkner 1969: 697, § 2170). Panovník nalezne Dvě devatera sedící (Allen 2005: P 278, M 198, N 339, Nt 242; Faulkner 1969: 666B, § 1933).

Velké devatero ochraňuje panovníka (Allen 2005: T 198, P 6, M 7, N 19; Faulkner 1969: 366, § 626). Velké devatero poskytlo panovníkovi svůj trůn, aby mohl předsedat Devateru jako Geb (Allen 2005: P 319a, M 267, N 413, Nt 42; Carrier 2009: V 2, 3 (W/F/S w); Faulkner 1969: 468, § 894). Je vzýváno Velké devatero z Héliopole a paní Héliopole (Allen 2005: P 378; Faulkner 1969: 495, § 1064). Velké devatero z Héliopole má učinit pevným jméno panovníka, jako činí pevným jméno Atuma, nejpřednějšího z Velkého devatera (Allen 2005: P 582, M 226, N 360; Faulkner 1969: 601, § 1660). Velké devatero, které je na čele *bau* Héliopole, říká, že panovník má přijmout Gebovo dědictví v přítomnosti Devatera v Héliopoli (Allen 2005: P 447, M 336, N 572; Carrier 2009: V 17 (W/F/W); Faulkner 1969: 606, § 1689).

Panovník provádí rozsudky před Velkým devaterem v Héliopoli (Allen 2005: P 10, M 14, N 3, Nt 41; Faulkner 1969: 424, § 770). Panovník získal velkou korunu od Velkého devatera v Héliopoli (Allen 2005: P 47, P 547b, M 44b, N 58, Nt 34b; Faulkner 1969: 453, § 845). Panovník získal své tělo před Velkým devaterem (Allen 2005: P 453, M 370, N 573; Faulkner 1969: 513, § 1174). Panovník má stanout na čele Velkého devatera (Allen 2005: P 476, M 346, N 553; Faulkner 1969: 528, § 1251).

Hlavní kultovní centrum slunečního boha **Héliopolis** (viz kapitola 6.1) je v Textech pyramid zmiňováno poměrně často a v mnoha souvislostech. Panovník má převzít svoji moc v Héliopoli (Allen 2005: W 158; Faulkner 1969: 247, § 260). Ukončuje neshody v Héliopoli (Allen 2005: W 170; Faulkner 1969: 260, § 318). Panovník bude třetím v Héliopoli (Allen 2005: P 481; Faulkner 1969: 266, § 363).¹⁴⁴ Matka a otec panovníka jsou obyvateli Héliopole a sám panovník byl zrozen v Héliopoli (Allen 2005: W 212, P 515; Faulkner 1969: 307, § 482; Allen 2005: P 518; Faulkner 1969: 576, § 1507; Allen 2005: P 338, N 548; Faulkner 1969: 486, § 1041). Panovník bude sedět na zameteném místě v Héliopoli (Allen 2005:

¹⁴⁴ „(...) for this Pepi, for he is to be your third in Heliopolis“ (Allen 2005: 166).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

W 221; Faulkner 1969: 316, § 506)¹⁴⁵ a bude v popředí Héliopole (Allen 2005: T 228, P 60, M 24, N 33, Nt 43; Faulkner 1969: 412, § 728, § 729).¹⁴⁶ Panovníkovi jako obyvateli Héliopole byla otevřena velká jeskyně (Allen 2005: P 32, N 8; Faulkner 1969: 438, § 810).

Panovník se stane *ba* jako *bau* Héliopole¹⁴⁷ (Allen 2005: P 319a, M 267, N 413, Nt 42; Carrier 2009: V 3, 18 (W/F/S w); Faulkner 1969: 468, § 904). Panovník byl odkojen mlékem dvou černých krav, které kojily *bau* Héliopole (Allen 2005: T 10, P 559; Faulkner 1969: 325, § 531). Panovníkovy oči jsou velká bohyně na čele *bau* Héliopole (Allen 2005: P 486; Faulkner 1969: 539, § 1305) a jeho prsty na nohou jsou ty patřící *bau* Héliopole (Allen 2005: P 486; Faulkner 1969: 539, § 1315). *Bau* Héliopole pokládají schodiště pro panovníka, aby se mohl spojit s těmi, kdo jsou na nebesích (Allen 2005: P 459, M 339, N 447; Faulkner 1969: 505, § 1090). *Bau* Héliopole říkají, že na panovníka se přenesl status prvorozeného (Allen 2005: P 14, M 374, N 568; Faulkner 1969: 535, § 1289). *Bau* Héliopole vyzývají, aby bylo panovníkovi dovoleno přijít (Allen 2005: P 517, N 680; Faulkner 1969: 575, § 1495). Panovník je ztotožňován s hadem *hpjw*, který žije na srdcích bohů, kteří jsou z Héliopole (Allen 2005: T 232, P 587; Faulkner 1969: 377, § 662).

Panovník přijde k večernímu a rannímu pokrmu v Héliopoli (Allen 2005: P 329, M 273, N 428; Faulkner 1969: 478, § 978).¹⁴⁸ Panovník společně s dvěma velkými bohy Héliopole byl obdarován zemí a nebesy (Allen 2005: P 333, M 270, N 417; Faulkner 1969: 482, § 1010). Panovník sní březí krávu jako ti z Héliopole (Allen 2005: P 376, M 320, N 473, Nt 253; Faulkner 1969: 493, § 1062). Panovník může předpovídat pro boha Merefá v Héliopoli (Allen 2005: P 407, M 316, N 499, Nt 265; Faulkner 1969: 502A, § 1074). Panovník našel Horovo oko v Héliopoli (Allen 2005: P 472; Faulkner 1969: 524, § 1242). Panovník viděl v Héliopoli bohy přijímat Horovo oko (Allen 2005: N 469; Faulkner 1969: 724, § 2250).

Panovník je před domy velkých v Héliopoli (Allen 2005: P 14, M 374, N 568; Faulkner 1969: 535, § 1288). Panovník má velkou moc u velkého tribunálu v Héliopoli (Allen 2005: P 486; Faulkner 1969: 539, § 1319). Panovník má učinit to, co učinil Usir v Domě úředníků v Héliopoli (Allen 2005: T 197, P 5, M 6, N 61; Faulkner 1969: 365, § 622). Panovník sedí na svém kovovém trůnu jako velký v Héliopoli (Allen 2005: M 375, N 589; Faulkner 1969: 610, § 1721). Panovník se má spojit s bohy Héliopole (Allen 2005: M 396,

¹⁴⁵ „Unis will sit with his back to the swept area in Heliopolis“ (Allen 2005: 60).

¹⁴⁶ „(...) as Parter at the fore of Heliopolis“ (Allen 2005: 87).

¹⁴⁷ Plurál *bau* označuje skupinu bohů a také projevy jejich moci (Janák 2009: 234). *Bau* Héliopole tedy patrně představují skupinu místních božstev z Héliopole, kteří mají úzkou vazbu k panovníkovi, přičemž mají panovníkovi pomáhat ve výstupu na nebesa a oslavovat ho (Ibid: 236).

¹⁴⁸ „(...) he will not cross to the evening meal in Heliopolis, he will not cross to the morning meal in Heliopolis“ (Allen 2005: 280).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

N 587; Faulkner 1969: 617, § 1744). Panovník přišel z Héliopole (Allen 2005: P 282, M 299, N 524, Nt 245; Faulkner 1969: 690, § 2097).

Velká uprostřed Héliopole podává panovníkovi ruce (Allen 2005: T 228, P 60, M 24, N 33, Nt 43; Faulkner 1969: 412, § 729)¹⁴⁹ a pokládá je okolo panovníka (Allen 2005: P 310, M 259, N 410, Nt 247; Faulkner 1969: 675, § 2002). Sutechovo srdce bude bratrsky nakloněno panovníkovi jako velkému z Héliopole (Allen 2005: P 31, M 45, N 2; Faulkner 1969: 437, § 801). Bohové Héliopole se třesou před panovníkem (Allen 2005: P 357, N 446; Faulkner 1969: 508, § 1110). Pro panovníka bylo zapáleno kadidlo v Héliopoli (Allen 2005: P 532, M 366, N 535; Faulkner 1969: 558, § 1390). Bohyně Nechbet brání panovníka uvnitř Domu úředníků v Héliopoli (Allen 2005: P 509, M 389, N 598; Faulkner 1969: 570, § 1451). Šu a Tefnut, dva velcí bohové z Héliopole, dali panovníka na Rákosové pole (Allen 2005: P 53, M 53, N 348; Faulkner 1969: 670, § 1985). Šu a Tefnut vedou panovníka, když vychází z Héliopole (Allen 2005: P 282, M 299, N 524, Nt 245; Faulkner 1969: 690, § 2099).

Objevují se zde také čtyři *achu* Héliopole (Allen 2005: W 208, T 291, P 428, M 326, N 518; Carrier 2009: V 10 (W/F/E n); Faulkner 1969: 303, § 467) a paní z Héliopole (Allen 2005: W 155, T 177, P 264, M 193, N 332, Nt 237; Faulkner 1969: 222, § 208). Hor je označován za velkého Héliopole (Allen 2005: T 276, M 246, N 375; Faulkner 1969: 400, § 695). Bohové zakročí proti Sutechovi v Domě úředníků v Héliopoli (Allen 2005: P 327, M 271, N 425; Faulkner 1969: 477, § 957). Hor poznal své oko v Domě úředníků v Héliopoli (Allen 2005: M 50, N 394; Faulkner 1969: 591, § 1614) a jeho oko, které je v Héliopoli, je zdravé (Allen 2005: N 513; Faulkner 1969: 683, § 2050).

Šu je označován za pána Horního Mensetu v Héliopoli (Allen 2005: P 582, M 226, N 360; Faulkner 1969: 601, § 1661) a Tefnut je označována za paní Dolního Mensetu v Héliopoli (Allen 2005: P 582, M 226, N 360; Faulkner 1969: 601, § 1662). Jméno Nut je pevné v domě *Šenit* v Héliopoli (Allen 2005: P 582, M 226, N 360; Faulkner 1969: 601, § 1664). Šakal nilského údolí přišel k Anupovi jako *Hepiu* v čele Héliopole (Allen 2005: P 310, M 259, N 410, Nt 247; Faulkner 1969: 675, § 2002). *Bau* Héliopole jsou považovány za nejpřednější v Héliopoli (Allen 2005: N 469; Faulkner 1969: 724, § 2248).

V textech je také zmínka o býkovi s velkou tvář, který přišel z Héliopole (Allen 2005: W 212, P 515; Faulkner 1969: 307, § 486). A panovník je ztotožňován s býkem z Héliopole (Allen 2005: T 285, P 372; Faulkner 1969: 408, § 716).

Severně od Héliopole se nachází město bohyně Iusaas (Allen 2005: M 359, N 547; Faulkner 1969: 519, § 1210).

¹⁴⁹ „The Great Lass in the midst of Heliopolis has given her arms to you“ (Allen 2005: 87).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Výše byla sledována různá božstva se slunečními aspekty, jež se vyskytují v jednotlivých říkáních Textů pyramid. Předchozí text se snažil ukázat, u kterých panovníků se jednotlivá říkání vážící se ke slunečnímu kultu vyskytují nebo nevyskytují. Největší počet takovýchto říkání je samozřejmě možné nalézt v nejrozsáhlejších souborech Textů pyramid, tedy u Pepiho I. a Pepiho II. Zajímavé také jistě je, že u Venise se nevyskytují říkání zmiňující bohy Venega a Re-Harachteje. U panovníka Tetiho je Veneg zmíněn v jednom případě a v textech ostatních panovníků jej nalezneme dvakrát. V Textech pyramid Pepiho I. a jeho nástupců se pak objevuje i zmínka o Re-Harachtejovi. U Venise a Tetiho jsou také více zmiňovány Denní a Noční bárka než Reova bárka, s níž se zde setkáváme málo. U těchto dvou panovníků je rovněž málo zmiňován Cheprer. Obecně lze tedy říci, že počet říkání se sluneční tematikou značně narůstá v textech Pepiho I.

Na základě předešlého textu je zřejmé, že sluneční teologie hrála v Textech pyramid důležitou roli. Vyskytuje se v nich několik bohů se slunečními aspekty nebo bohové, kteří jsou nějakým způsobem se slunečním kultem spojeni. Ve většině příkladů se zmiňovaná říkání váží k panovníkovi, ale sluneční božstva zde vystupují také samostatně. Hlavní funkce těchto bohů pak spočívala v tom, že zesnulému panovníkovi zaručovali ochranu, znovuzrození a věčný život po jejich boku.

6 Archeologické a stavební doklady

Kromě písemných a epigrafických pramenů existuje ze Staré říše celá řada archeologických a stavebních dokladů pro sluneční kult. Z naprosté většiny se zde jedná o památky královské, jejichž vznik inicioval panovník. Kromě staveb existovala až dvě města považovaná za centrum slunečního kultu.

6.1 Héliopolis

Héliopolis je řecké toponymum označující lokalitu, kterou staří Egypťané nazývali Iunu (*Iwnw*,).¹⁵⁰ Jak napovídá řecké označení města, Héliopolis byla hlavním centrem slunečního kultu. Nacházel se zde největší chrám postavený pro slunečního boha. Původní egyptský název naproti tomu odkazuje na poněkud něco jiného. V kořeni tohoto toponyma je možné rozpoznat staroegyptské slovo *iwn*, což je označení pilíře (viz kapitola 2.4). Výraz *iwnw* je plurálová forma a může se tedy přeložit jako „pilíře“; označení města pak mohlo znamenat „Město pilířů“. Héliopolis byla tedy významným náboženským střediskem.¹⁵¹ Kromě toho měla rovněž administrativní účel, stala se totiž metropolí třináctého dolnoegyptského kraje, rozprostírajícího se v jihovýchodní části nilské delty (Helck 1977: sl. 398). Samo město se rozprostíralo na východním břehu Nilu přibližně v těch místech, kde se dnes nacházejí káhirská předměstí Ain Šams, el-Matarija a Tell el-Hisn¹⁵², tedy v severovýchodní části soudobého egyptského hlavního města. Tyto městské čtvrtě, zvláště to platí pro el-Matariju, jsou rušnými a poměrně hustě osídlenými místy. Svě domovy zde obydli lidé středních a nižších vrstev. Zbytky kdysi velkolepého města se dnes nacházejí přibližně patnáct až dvacet metrů pod úrovní moderní zástavby (Dobrowolska, Dobrowolski 2006: 15). Provádění archeologických výzkumů v těchto místech je tedy značně obtížné, proto také starověká Héliopolis není příliš prozkoumaná.¹⁵³

¹⁵⁰ Z pozdějších dob existují doklady o dalších cizojazyčných názvech pro toto město. Klínové písmo ho zapisovalo jako *Ana*, v Bibli se vyskytuje jako *On* a v koptštině znělo ωN (Kákosy 1977: sl. 1111). V Ptolemaiovské a Římské době se setkáme ještě s označením *Pt nt Kmt*, „Nebe Egypta“ (Ibid).

¹⁵¹ Náboženskou důležitost města podtrhují označení, kterými byla Héliopolis v průběhu staletí označována: „svatyně všech bohů“ nebo „rodné místo všech bohů“. Héliopolis byla považována za místo, kde byl stvořen svět, a tím pádem za střed vesmíru. Měly se zde také odehrávat boje mezi Horem a Sutechem. Věřilo se, že se zde nachází vstup do podsvětí; ve velkém chrámu se dokonce měla nacházet hrobka Usira, kde se Re spojoval s bohem zesnulých (Bickel 2010: 28).

¹⁵² Na Tell el-Hisnu stojí dnešní dominanta města, obelisk Senusreta I.

¹⁵³ Na možnostech vědeckého výzkumu starověkého města se také podepsalo to, že mnohé památky, jako například obelisky, sochy atd., byly odsud odváženy do Alexandrie nebo do jiných měst už za vlády ptolemaiovské dynastie. Ve středověku pak byly mnohé héliopolské stavby rozebrány na stavební materiál, jenž se použil při budování Káhiry (Bruwier 2010: 25).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Héliopolis byla nejen důležitým náboženským a administrativním centrem, ale také se stala střediskem vzdělanosti¹⁵⁴ a patrně také astronomických pozorování¹⁵⁵. K tomuto ještě přistupoval ekonomický význam města.¹⁵⁶ Jednak se nacházelo v místech, kudy proudil obchod mezi Egyptem a Asií, ale také se v jeho blízkém okolí ve směru jihovýchodním nachází Gebel el-Ahmar, tedy Červená hora. Egyptané ji nazývali *Dw dšr*. Hora získala své jméno proto, že je tvořena křemencem, který má načervenalou barvu. Načervenalý křemenec Egyptané nazývali *inr n bišt* (Verner 2006: 181) a spojovali jej se slunečním kultem. Žily křemence totiž mohou být různě zbarveny. Objevuje se například ve zlatavé, bílé i načervenalé barvě. V této barevné rozmanitosti Egyptané viděli odstíny nebe zalitého slunečním svitem nebo také zbarvení slunce v různých fázích jeho denního cyklu. Načervenalý křemenec byl velmi ceněn. Soudí se tak podle toho, že se používal pro sochy nejvyšší kvality; podobně jako se pro výrobu vznešených předmětů používalo zlato, což byla surovina, kterou starověcí obyvatelé nilského údolí spojovali mimo jiné rovněž se slunečním kultem. Načervenalá barva také připomínala barvu těla, proto se křemenec používal pro výrobu soch.

Město samo neleželo přímo na březích Nilu. S Nilem však bylo spojeno kanálem, který se ve starověku nazýval *Itj*, „Říční kanál“, a který protékal přibližně stejnými místy jako kanál Chalig, vyschlý v roce 1899. Vedl tedy okolo Gebel el-Achmaru, míjel Héliopolí a následně se vléval do Pelusijského ramene Nilu. Kanál umožňoval rychlé spojení mezi Héliopolí a Memfidou (Bickel 2010: 26).

Přestože je Héliopolis velmi málo archeologicky prozkoumaná, i to málo dostupných informací přináší zprávy o kontinuálním osídlení místa od Predynastické doby¹⁵⁷ až po Ptolemaiovskou dobu. Je také možné utvořit si jistou představu o tom, jak mohlo město

¹⁵⁴ Předpokládá se, že v Héliopolí musel existovat velký chrámový archiv (Bruwier 2010: 24). Povědomí o Héliopolí jako centru vzdělanosti si udrželi i Řekové. Hérodotos píše: „Héliopolští prý jsou z Egyptanů nejmoudřejší“ (Dějiny II, kap. 3). Tradují se také zprávy, že například Hékataios z Miletu, Platón nebo Pythagoras měli navštívit Héliopolí, kde se chvíli vzdělávali (Bruwier 2010: 24).

¹⁵⁵ Na tento fakt poukazuje titul velekněze v Héliopolí používaný od Střední říše. Titul tehdy zněl *wr-mšw*, „Nejvyšší z pozorujících“. Ve Staré říši však byla používána jiná podoba titulu, totiž *mš-wr* (viz kapitola 5.7.1.1).

¹⁵⁶ Héliopolis se však nikdy nestala ani královskou rezidencí, ani hlavním městem staroegyptského státu.

¹⁵⁷ V 50. letech minulého století se Fernandu Debonovi a Étienneu Driotonovi podařilo v prostoru severozápadně od Gebel el-Achmaru odhalit predynastické pohřebiště (Debono, Mortensen 1988: 7). Debono pohřebiště datuje do období Nakada II. Prozkoumáno bylo celkem 63 hrobů, majících oválný nebo kruhový půdorys, jejich rozměry se liší hrob od hrobu. Některé byly rovněž vyztužené rákosem nebo dřevem a obsahovaly milodary. V hrobech byla mimo jiné přítomna také keramika. Je tedy patrné, že i zde lidé věřili, že pro spokojený posmrtný život je nutné zemřelého zabezpečit materiálními požitky, hlavně nápoji a potravinami (Ibid: 38). Nalezeny zde byly také pohřby domestikovaných zvířat, hlavně koz a psů (Ibid: 39), díky čemuž můžeme usuzovat, že tato zvířata hrála důležitou roli, snad náboženskou nebo ekonomickou, pro společenství lidí, které tuto oblast obývalo. Zajímavým jevem v tomto případě je skutečnost, že příbytky mrtvých sice nalezeny byly, avšak příbytky živých se nalézt prozatím nepodařilo. Debono předpokládá, že se pravěké sídliště mohlo nacházet ne více než 500 m severozápadně od pohřebiště (Ibid: 50).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

vypadat ve 2. tisíciletí př. n. l. a v dobách mladších, zatímco o jeho podobě v Archaické době a Staré říši se můžeme jen dohadovat, protože Héliopolis 3. tisíciletí př. n. l. není v podstatě prozkoumaná. V mladších obdobích, a snad rovněž i ve Staré říši, se město rozprostíralo okolo Tell el-Hisnu. Východně od Říčního kanálu stál chrám, po obou stranách kanálu vznikalo město. Nekropole byly situovány východně od města (Bickel 2010: 26). Je zřejmé, že město bylo během staletí rozšiřováno, avšak základní topografie města mohla být velice podobná i ve Staré říši.

Je velice pravděpodobné, že již počátkem Staré říše existovala v Héliopoli nějaká kultovní stavba.¹⁵⁸ Tomuto tvrzení napovídá objev vápencových fragmentů s reliéfy pocházející ze svatyně panovníka Necericheta. Fragmenty Necerichetova *naa* objevil Ernesto Schiaparelli při svém výzkumu Héliopole mezi lety 1903–1906 (Bussmann 2010: 101). Celkem dvanáct zlomků kamenného *naa* bylo nalezeno na Tell el-Hisnu při výzkumu ohradní zdi, která obklopovala posvátný okrsek. Publikoval je nejdříve Raymond Weill (Weill 1911: 9–26), William Stevenson Smith se je pak pokusil pospojovat (Smith 1946: 132–137). Dva ze zlomků nesou panovníkovo Horovo jméno, na dalším bloku je možné vidět zobrazení sedícího panovníka, u jehož nohou sedí tři ženy. Jména prvních dvou jsou čitelná; první se jmenovala Intkaes a byla patrně dcerou Necericheta, druhá měla jméno Hetephernebtj a byla nositelkou titulu *m33-Hr*, jednalo se tedy patrně o královnu. Jméno třetí dívky je bohužel velmi poničeno, proto jeho rekonstrukce není možná (Stadelmann 2011: 328). Další fragmenty mohou představovat výjevy z Necerichetova svátku *sed* a/nebo uctívání héliopolského Devatera. Pokud by skutečně šlo o zobrazení Devatera, podle Hermanna Keese by se jednalo o jeho nejstarší zobrazení (Kees 1961: 155). V současnosti jsou tyto zlomky uloženy v Egyptském muzeu v Turíně.

Dle názorů některých badatelů mohl v Héliopoli vybudovat svatyni také panovník Radžedef (Haase 1999: 143). Na počátku 3. tisíciletí př. n. l. se zde snad již mohl nacházet *hwt bnb*, ve kterém byl uchováván a uctíván kámen *benben*. Tento fetiš měl totiž vliv na podobu obelisků (viz kapitola 6.6). Z dalšího průběhu 3. tisíciletí př. n. l. pocházejí doklady o existenci několika obelisků v Héliopoli.¹⁵⁹ Důležitost tohoto města by také mohla podporovat orientace pyramid (viz kapitola 6.3).¹⁶⁰

¹⁵⁸ Dá se předpokládat, že nějaká kultovní stavba zde mohla stát ještě dříve. Bohužel to za současného stavu výzkumu nelze dokázat.

¹⁵⁹ Prvním archeologicky doloženým obeliskem v Héliopoli je obelisk panovníka Tetiho (Martin 1977: 42). O přepravě dvou obelisků do Héliopole se ve své autobiografii zmiňuje Sabni, úředník z doby vlády Pepiho II. (Edel 2008: 816–817, Tafel LV; viz kapitola 6.6).

¹⁶⁰ Podle některých badatelů mohl héliopolský chrám posloužit jako vzor pro sluneční chrámy 5. dynastie (Kaiser 1956: 111; Wildung 1969: 143; Ricke 1965: 1), což by také posilovalo význam města. S touto tezí však

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Z doby Staré říše se zachovalo velmi málo archeologického materiálu. Jedná se o fragmenty Necerichetovy svatyně, jak již bylo zmíněno, dále o zbytky ohradní zdi ze sušených cihel¹⁶¹, obelisk a dveřní překlad z doby vlády Tetiho¹⁶² a obětní stůl Pepiho II.¹⁶³ Kromě královského obelisku zde byly objeveny čtyři další obelisky nekrálovských osob.¹⁶⁴ Ze staroříšské Héliopole by také mohly pocházet dva reliéfy objevené v Bubastidě¹⁶⁵ a bazaltová sfinga se jménem Pepiho I. (Bussmann 2010: 101). Podle Arnolda může být héliopolské provenience sedmnáct palmiformních sloupů nalezených ve středověkých stavbách v Káhiře (Ibid: 102). Z Héliopole by také mohla pocházet jaspisová sfinga se jménem Merenrea (Ibid: 103). Soudí tak dle králova epiteta, které zní *mrj b3w Twnw*, „milovaný *bau* Héliopole“. Během vykopávek severně od el-Mataríje byla nalezena hliněná tabulka s kartuší Pepiho I., která by také mohla pocházet z Héliopole (Ibid).

Kromě výše zmíněných pramenů se podařilo nalézt hrobky héliopolských velekněží z 6. dynastie. V lednu 1916 informoval jeden obyvatel el-Mataríje A. Agopian egyptskou správu památek o tom, že ve své zahradě narazil na zeď popsanou hieroglyfy. Na místo byl poslán Georges Daressy, jenž zjistil, že se jedná o část hrobky héliopolského velekněze ze Staré říše (Daressy 1916). Postupně se mu podařilo odkrýt celkem čtyři hrobky héliopolských velekněží vystavěné paralelně ve dvou řadách kolem předpokládané východní ohradní zdi chrámu. K výzkumu těchto hrobek byl přizván i Alessandro Barsanti. V hrobkách se podařilo nalézt kartuši Pepiho, díky čemuž je možné datovat je do 6. dynastie. U všech čtyř hrobek jsou známa jména jejich majitelů: severovýchodní vlastnil Meru, severozápadní Sebeki, jihovýchodní Sebeki, řečený Bi, a majitelem poslední, jihozápadní, hrobky byl Chuenher, řečený Chui (Ibid: 194). Hrobky mají velmi podobnou strukturu. U severní strany se rozprostíral dvůr ohraničený zdmi ze sušených cihel, z tohoto dvora se na jihu vstupovalo do zastřešené obdélné pohřební komory se sarkofágem (Barsanti 1916: 213–220). Na stěnách

zásadně nesouhlasí Susanne Voss, neboť je přesvědčená, že sluneční kult v Héliopoli na přelomu 4. a 5. dynastie ještě nebyl ustanoven (viz níže).

¹⁶¹ Tuto strukturu vykopal Ernesto Schiaparelli. V roce 1915 toto místo přezkoumával William Matthew Flinders Petrie a Ernest Mackay (Petrie, Mackay 1915: 1–4). Datace stavby zůstává nejasná; podle Rickeho vznikla v Predynastické době (Ricke 1935: 107–111). Stephen Quirke se oproti tomu domnívá, že pochází z počátku 12. dynastie (Quirke 2001: 85–88), zatímco podle Michela Bauda je třeba hledat její původ v 26. dynastii (Baud 2002: 200). Dietrich Raue ji datuje do sajské doby, resp. až do 30. dynastie (Raue 1999: 81–83).

¹⁶² Obelisk nalezl v roce 1972 Matávija Balbúš, avšak nepublikoval ho. Poprvé se o tomto objevu zmínil Leclant (Bussmann 2010:102). O obelisku a dveřním překladu se zmiňují také Karl Martin (Martin 1977: 42–43) a Labib Habachi a (Habachi 1984: 42). Oba zmiňované objekty pochází z doby vlády Tetiho (Ibid).

¹⁶³ CG 18556. Jedná se pouze o spodní část obětního stolu z travertinu. Tento artefakt publikoval Friedrich Wilhelm von Bissing (Bussmann 2010: 102).

¹⁶⁴ Jeden obelisk nese jméno hodnostáře Nehorihho, další dva obelisky patří písaři Šešimu a majitelem posledního obelisku byl Ceci. Všechny čtyři obelisky pocházejí z 6. dynastie (Porter, Moss 1934: 62).

¹⁶⁵ Reliéfy nalezl Naville (Bussmann 2010: 102). Objevuje se na nich jméno Pepiho I. zapsané v kartuši, Pepi je zde označen jako syn Atuma. Na základě tohoto epiteta se Ludwig D. Morenz domnívá, že pocházejí z Héliopole (Morenz 2002: 61–64).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

hrobek se dochovalo poměrně velké množství textů zaznamenávající tituly zesnulých, obětní formule a seznamy obětí (Daressy 1916: 195–212).

Zastavme se ještě na chvíli u problematiky původního héliopolského božstva, protože v této věci nepanuje mezi badateli jednota. Otázkou je, zda byl sluneční kult v Héliopoli původní, nebo jestli se sem dostal někdy později. Původním héliopolským božstvem měl být bůh Atum (Barta 1984: sl. 157). Dle názoru Winfrieda Barty měl kult slunečního boha začít pronikat do Héliopole ve 4. dynastii (Ibid: sl. 165). Ludwig D. Morenz se naopak snažil prokázat, že sluneční božstvo bylo zachyceno na fragmentech Necerichetovy svatyně, a tedy by v Héliopoli sluneční kult existoval již na počátku 3. dynastie. Na jednom zlomku je totiž zobrazeno sedící božstvo, u něž je dochován zbytek jména v podobě hieroglyfické značky pro *b*. Morenz byl přesvědčen, že se jedná o zbytek božského jména *Nbw* (Morenz 2002: 154). Jedná se však o vyobrazení boha Geba (například Smith 1946: 134), proto se Morenzova teorie nezdá být opodstatněná. Zato Rudolf Anthes byl přesvědčen, že sluneční kult v Héliopoli existoval odpradáвна (Anthes 1971: 55). Podobně Muhamed I. Mursi se domnívá, že sluneční kult zde byl uctíván po celou dobu existence staroegyptské civilizace (Mursi 1972: 9). Teorie Anthese a Mursiho se zdají být nejpravděpodobnější. Sluneční kult zde skutečně mohl existovat v podstatě již od počátků, avšak nemuselo se nutně jednat o boha Rea, jehož kult se na toto místo mohl dostat o něco později. Nejstarší doklad spojení boha Rea s tímto městem je spatřován v Textech pyramid (Allen 2005: W 212, P 515; Faulkner 1969: 307, § 482–§ 483). Je však nutné mít na paměti, že na konci 5. dynastie byly Texty pyramid písemně fixovány, avšak původ těchto textů může sahát dále do minulosti (viz kapitola 5.8). Archeologickými prameny je Re doložen v Héliopoli až v 6. dynastii.¹⁶⁶

Velkým zastáncem pozdního ustanovení slunečního kultu v Héliopoli je německá badatelka Susanne Voss. Domnívá se, že místem původního slunečního kultu ve 3. a 4. dynastii byl pyramidový komplex panovníka. Héliopoli tedy nepovažuje za původní kultovní centrum slunečního kultu, nýbrž za místo kultu Devatera. Sluneční kult se tam podle ní dostal až ke konci 5. dynastie (Voss 2010: 228). Jak jsem se ale výše snažila ukázat, Héliopolis byla centrem slunečního kultu již od počátku, protože i jiní bohové kromě Rea měli sluneční aspekty, jako například Atum. Úzkou spojitost se slunečním kultem nají také *bau* Héliopole (viz kapitola 5.8). Voss navíc přehlíží několik důležitých fenoménů, které mohou vést k tomu, že v Héliopoli byl sluneční bůh uctíván již velmi dlouho. Nevysvětluje orientaci gízských a abúsírských pyramid, které, jak se někteří badatelé domnívají, směřují

¹⁶⁶ Nejstarším archeologickým dokladem spojení kultu slunečního boha Rea a Héliopole je obelisk panovníka Tetiho (Voss 2004: 168; viz kapitola 6.6).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

právě k Héliopoli. Dále opomíjí vysvětlit, co vedlo Radžedefa k tomu, aby si postavil hrobku v Abú Rawáši, protože i v tomto případě se soudí, že to mohlo být kvůli blízkosti Héliopole a kvůli pohledovému propojení s tímto městem (viz kapitola 6.3). Neřeší ani otázku, kde by se tedy nacházelo původní centrum slunečního kultu.

6.2 Sachebu

Jedna z povídek na papyru Westcar¹⁶⁷, který je pojmenován podle anglického cestovatele a sběratele starožitností Henryho Westcara,¹⁶⁸ se zmiňuje o dalším důležitém centru slunečního kultu. V povídce Chufu a divotvorci předpovídá mudrc Džedi narození tří budoucích egyptských králů. Po spojení s bohem Reem je porodí žena jménem Rudžžedet, manželka kněze Reova kultu ve městě zvaném Sachebu (*S3hbw*,)¹⁶⁹.

Těchto pár zmínek o Sachebu vyvolalo v egyptologických kruzích diskusi, kde by se toto město mohlo nacházet. Heinrich Brugsch se domníval, že Sachebu leželo někde v Dolním Egyptě (Sauneron 1950: 67). Max Müller ztotožnil toto místo s Létopolí (Ibid). Walter Wreszinski zasazoval město do devátého dolnoegyptského nomu s hlavním centrem Busiris (Ibid). Podle Jacquese de Rougé a E. A. Wallis Budge leželo v sajském kraji (Ibid). Daressy vyslovil domněnku, že se mohlo rozprostírat na hranicích Libyjské pouště mezi Memfidou a jižní částí západní Deltu (Ibid). K problematice lokalizování města Sachebu se vyjádřil též Adolf Erman, podle kterého se nacházelo někde v okolí Memfidy a Héliopole (Ibid). Lokalizací města se soustavně zabýval Serge Sauneron, který nashromáždil dostupné prameny zmiňující toto místo. Zmínky pocházejí ze Střední říše až po Ptolemaiovskou dobu (Ibid). V podobné práci pokračovala rovněž Janine Monnet, která nasbírala dalších pět dokladů (Monnet 1954). Tyto prameny také pocházejí z pozdějších dob, z Nové říše až Římské doby. Následujícího roku publikoval Sauneron další prameny, v nichž jsou zmínky

¹⁶⁷ P. Berlin 3033. Celkem jsou zde čtyři povídky. Papyrus byl sepsán až v hyksóské době. Oproti tomu se však zdá, že původ povídek sahá do doby Střední říše (Simpson 2003: 13).

¹⁶⁸ Ve starší české egyptologické literatuře se setkáme s označením papyrus paní Westcarové (například Lexa 1923: 164; Žába 1968: 86). Bylo tomu tak proto, že německý egyptolog Karl Richard Lepsius před svou smrtí uvedl, že tento papyrus obdržel během své návštěvy Anglie v roce 1838 od paní Mary Westcarové. Později se ale zjistilo, že od ní ho obdržet nemohl, neboť ta již nějakou dobu žila v Itálii, a tudíž jedinou osobou, od které mohl zmiňovaný papyrus získat, byl bratranec paní Westcarové-Turbervillové Henry Westcar (Žába 1968: 86).

¹⁶⁹ Odkaz na něj nalezneme na řádcích 9.9, 9.10, 9.17, 9.22. pohádky Chufu a divotvorci. V hieroglyfickém přepisu byl papyrus vydán německým egyptologem Adolfem Ermanem jako *Die Märchen des Papyrus Westcar* v Berlíně v roce 1890 (Erman 1890). Anglický překlad pochází od Williama K. Simpsona z roku 2003, uveřejněný v antologii *The Literature of Ancient Egypt* (Simpson 2003: 13–24). Nejnovější překlad a analýzu textu provedla Verena M. Lepper: *Untersuchungen zu pWestcar: Eine philologische und literaturwissenschaftliche (Neu)Analyse* (Lepper 2008). Do češtiny byl papyrus přeložen již Františkem Lexou (Lexa 1923: 164–181; Idem 1947: 92–106). Další český překlad vydal Břetislav Vachala v publikaci *Pověsti a legendy faraónského Egypta* (Vachala 1994: 10–19).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

o Sachebu (Sauneron 1955). Další zmínku o Sachebu prozkoumal Jean Yoyotte (Yoyotte 1959).

Již ve svém prvním článku z roku 1950 Sauneron vyjádřil domněnku, že Sachebu se nacházelo v létopolském nomu poblíž kanálu ve starověku nazývaného kanál Dvou ryb. V tomto případě vycházel z textu na papyru Westcar, jenž jméno tohoto kanálu uvádí.¹⁷⁰ Dle jeho názoru se mohlo město nacházet v místech dnešního Zat el-Komu, což je malá vesnice ležící západně od Rosettského ramene Nilu mezi Ausímem, starověkou Létopolí, a Komem Abu el-Bilo (Sauneron 1950: 71). Pokud se zde Sachebu skutečně nacházelo, leželo by tedy přibližně naproti Héliopoli. Ztotožnění Zat el-Komu se Sachebu dokazuje Georges Goyon ve svém článku „Est-ce enfin Sakhebou?“, jenž vyšel ve sborníku *Hommages à Serge Sauneron* (Goyon 1979: 43–50). Tato interpretace je dnes v egyptologických kruzích vesměs přijímána. Avšak německý egyptolog Rainer Stadelmann vyslovil domněnku, že na základě zmínek v papyru Westcar by se Sachebu mohlo nacházet jižněji, v prostoru dnešního Abúsíru (Stadelmann 2000: 530, pozn. 7), což by ostatně podle něj vysvětlovalo, proč zde Veserkaf nechal zbudovat sluneční chrám (viz kapitola 6.5.1).

Dle informací, které přinášejí prameny, bylo Sachebu zasvěceno slunečnímu božstvu Reovi, resp. Hor-Reovi (Brunner 1984: sl. 323). Tento bůh byl zobrazován jako muž se sokolí hlavou a slunečním diskem. Zdá se pravděpodobné, že kult byl napojen na kněze z Memfidy (Ibid). Někteří badatelé se rovněž domnívají, že Sachebu bylo původním centrem slunečního kultu ještě před 5. dynastií. V době 5. dynastie měl být kult boha Rea přesunut do Héliopole, kde tento bůh zastínil kult Atuma (Haase 1999: 143), avšak zdá se, že tato hypotéza není pravděpodobná (viz kapitola 6.1).

Přestože prameny zmiňující Sachebu pocházejí až z pozdějších dob než z té, která je sledována,¹⁷¹ dá se podle některých badatelů předpokládat, že na tomto místě existovala důležitá svatyně slunečního boha již v době Staré říše (Sauneron 1950: 71). Jak bylo výše nastíněno, současné znalosti o Sachebu jsou zatím omezeny pouze na několik předmětů, které město zmiňují, a na předpokládanou polohu místa. Nové poznatky o tomto enigmatickém městě by mohl přinést detailní archeologický výzkum Zat el-Komu, kde, jak se badatelé většinou domnívají, Sachebu leželo.

¹⁷⁰ P. Westcar, 9.18. Pozornost badatelů přitahuje čtení tohoto jména v egyptštině. Pierre Montet navrhol čtení *Rmwj* (Edel 1990: 31), Elmar Edel (Ibid: 33) se naproti tomu domnívá, že správné čtení je *ʿ3dwj*.

¹⁷¹ Hellmut Brunner však ve svém příspěvku o Sachebu do *Lexikonu der Ägyptologie* uvádí, že prameny zmiňující toto město pocházejí již z doby Staré říše. Bohužel však v tomto tvrzení nebyl konkrétní (Brunner 1984: sl. 323).

6.3 Solární symbolika pyramidových komplexů

Významná vodítka ke slunečnímu kultu je možné vypořádat také v architektuře, resp. symbolice hrobek panovníků Staré říše, v jejich pyramidových komplexech. Patrně zde se nejvíce projevuje chápání slunečního boha jako garanta neustálé obnovy, znovuzrození a věčného života, přičemž ve sledované době jsou tyto představy vyhrazeny pro posmrtný život vládců země na Nilu, případně jejich manželek.

Staroegyptské pyramidy se těší velkému zájmu badatelů. Vzniklo velké množství odborných, ale i méně fundovaných prací o těchto impozantních stavbách.¹⁷² Některé práce se věnují pyramidám souhrnně, to znamená, že se snaží představit všechny tyto stavby na území Egypta. Mezi takové práce patří pět základních přehledových děl. Velkou autoritou v oblasti výzkumu pyramid zůstává britský egyptolog Iowerth Eiddon Stephen Edwards, jenž v 60. letech minulého století připravil soubornou práci o staroegyptských pyramidách (Edwards 1961). V 60. a 70. letech postupně vycházely svazky několikačlenné studie věnované architektuře pyramidových komplexů Staré říše, jejímiž autory jsou Vito G. Maragioglio a Celeste A. Rinaldi (Maragioglio, Rinaldi 1963–1977). Publikaci o staroegyptských pyramidách sepsal také Rainer Stadelmann. První vydání jeho knihy *Die ägyptischen Pyramiden* vyšlo v roce 1985; druhé přepracované a rozšířené vydání pak vyšlo v roce 1991 (Stadelmann 1985; Idem 1991). Další přehled s názvem *The Complete Pyramids* pochází od amerického archeologa Marka Lehnera (Lehner 1997). Pyramidám se dlouhodobě věnuje také český egyptolog Miroslav Verner. Jeho první souborná práce o pyramidách vyšla v roce 1992 pod názvem *Pyramidy. Tajemství minulosti*, v roce 2008 bylo pod jednoduchým názvem *Pyramidy* publikováno druhé přepracované vydání (Verner 2008a). Dále se badatelé zaměřují i na dílčí problémy spojené s pyramidovými komplexy¹⁷³ nebo na samostatné lokality, kde se pyramidy nacházejí (například Stadelmann 1990; Verner 2002; Valloggia 2011). Jedním z těchto dílčích problémů je (sluneční) symbolika pyramidových komplexů (Verner 2006: 172–184; Nuzzolo 2007a).¹⁷⁴

¹⁷² Nutno podotknout, že zde uvedený přehled literatury vztahující se k pyramidám není vyčerpávající, protože takové literatury je obrovské množství. Zmíněna zde budou jen ta nejdůležitější díla k probíranému tématu.

¹⁷³ Velké diskuze se například vedou ohledně důvodů vedoucích k budování takovýchto monumentálních hrobek nebo ohledně větracích šachet v pyramidě panovníka Chufua a tak podobně.

¹⁷⁴ Důležité je rovněž studium astronomických metod používaných k orientaci stran pyramid ke světovým stranám. Touto problematikou se zabývá zejména slovenský egyptolog Dušan Magdolen (Magdolen 1997; Idem 2000a; Idem 2000b; Idem 2008b). K zaměřování staveb se používaly jak astrální, tak i solární metody (Magdolen 2000b: 492). Uvažuje se o tom, že v době 5. dynastie, kdy z určitého hlediska došlo k dalšímu vzestupu slunečního kultu, se mohlo upustit od zaměřování na základě astrálních metod a mohly být používány solární metody, protože pyramidy panovníků 5. dynastie nejsou tak přesně orientovány jako pyramidy jejich předchůdců v Gíze (Idem 1997: 58). Tato problematika však dosud není spolehlivě objasněna.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Vliv slunečního kultu, resp. héliopolské kosmogonie, je možné spatřovat jak v orientaci pyramidových komplexů, tak i v jejich nejvýraznějším komponentu, tedy pyramidě. Pyramida měla patrně symbolizovat počáteční pahorek (Krejčí, Magdolen 2006: 104), jenž je, jak již bylo zmíněno, úzce spojen se slunečním kultem (viz kapitola 2.3 a 2.4). Pravá pyramida, zejména její nejvrchnější část zvaná pyramidion¹⁷⁵, byla považována za symbol slunečního boha Rea (Lehner 1997: 34). Pyramidion bývalo obloženo kovovými pláty, aby tak mohlo pohltit první ranní sluneční paprsky (Koch 1993: 138). Předpokládá se, že pyramida mohla představovat jakýsi kamenný model pro nemateriální sluneční paprsky (Ibid: 35).

Solární symbolika patrně mohla ovlivnit podobu již samotné nejstarší Stupňovité pyramidy, i když o tom se neustále vedou diskuse. Pyramida byla vybudována panovníkem Necerichetem poblíž tehdejšího hlavního města, na nekropoli v Sakkáře. Necerichetův komplex je orientován severojižně, a proto zde zřejmě vliv slunečního kultu nepůsobil tak silně. Samotná hrobka byla budována v několika stavebních etapách, přičemž se předpokládají jisté změny v pojetí hrobky z praktických a náboženských hledisek. Francouzský egyptolog Jean-Philipp Lauer, který dlouhou dobu vedl vykopávky v pyramidovém komplexu panovníka Necericheta, předpokládal, že k přestavbě na pyramidu došlo kvůli tomu, aby královskou hrobku bylo možné vidět z nilského údolí, a zároveň pyramida měla představovat obrovské schodiště, po němž měla duše zesnulého panovníka vystoupat ke slunečnímu bohu (Lauer 1961: 5). Tato představa je doložena v Textech pyramid (Allen 2005: W 174, T 208, P 344, M 17, N 343; Faulkner 1969: 267, § 365). Podle Miroslava Venera byla koncepce Stupňovité pyramidy původně ovlivněna astrálními představami, které postupně začaly ustupovat představám solárním, což se projevilo také ve změněné podobě pyramidy (Verner 2006: 183). Český astronom Ladislav Křivský přišel s teorií, že stavba pyramidy mohla být ovlivněna vycházejícím sluncem, které za určitých fyzikálních podmínek může připomínat stupňovitou pyramidu (Křivský 1986). Projevilo by se zde tedy chápání slunečního boha jako garanta znovuzrození. Se slunečním kultem spojují Stupňovitou pyramidu také jiní badatelé, a to zejména na základě faktu, že Imhotep, předpokládaný architekt této pyramidy, byl mimo jiné nositelem titulu *m3-wr*, což byl titul héliopolského velekněze (Lauer 1962: 172; Mursi 1972: 15). Již však bylo zmíněno, že titul *m3-wr* v době 3. dynastie ještě s největší pravděpodobností nebyl spojen s touto funkcí (viz kapitola 5.7.1.1), proto na základě tohoto tvrzení se nemůže dokazovat ovlivnění stavby

¹⁷⁵ Pyramidion bylo nazýváno *bnbnt*, což vyjadřuje úzké spojení s héliopolským posvátným kamenem *benben*, a je vlastně samo o sobě miniaturní pyramidou (Lehner 1997: 34).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Stupňovité pyramidy slunečním kultem. Objevil se rovněž názor, že pyramida představovala kompromis mezi dolnoegyptským a hornoegyptským pojetím hrobky. Mělo zde totiž dojít k propojení představ posmrtné pevnosti, prvotního pahorku a místa setkávání s bohy (Bárta 1999: 177). Podle Michaela Haaseho je možné, že zde byla vyjádřena touha spojit se s bohy (Haase 1999: 31). V současnosti se jako nejpravděpodobnější jeví teorie, že v případě Stupňovité pyramidy došlo k propojení představ o počátečním pahorku s myšlenkou monumentálního schodiště, po němž měla duše vystoupat do nebe (Verner 2001b: 88).

V pyramidovém komplexu Necericheta se nachází ještě jedna poměrně záhadná stavba, o níž se někteří badatelé domnívají, že mohla sloužit slunečnímu kultu. Tato struktura, resp. její zbytky se nacházejí v nejsevernější části komplexu, přímo v severojižní ose Stupňovité pyramidy. Struktura má podobu vyvýšené platformy přístupné rampou. Její rozměry jsou 15 krát 15 m a měla být původně obložena vápencovými deskami. Přibližně uprostřed plošiny je zratelná relativně mělká prohlubeň. Zdá se však, že tato stavba nebyla nikdy dokončena (Lauer 1936: 185). V egyptologických kruzích existuje několik názorů ohledně významu této plošiny. Německý egyptolog Hartwig Altenmüller se domníval, že se zde nacházelo nejstarší kultovní místo, na němž byl uctíván sluneční bůh a jež mělo podobu vyvýšené platformy s obeliskem, který měl napodobovat posvátný kámen *benben* v Héliopoli (Altenmüller 1972: 10–12). Podle něj byla existence takovéto kultovní stavby pro boha Rea důvodem, proč do blízkosti severní části pyramidového komplexu Necericheta situoval panovník Veserkaf svůj pyramidový komplex (Ibid). Podobně platformu interpretuje i Jürgen Brinks a zároveň dodává, že severní část u všech pyramidových komplexů byla určena pro kult slunce (Brinks 1979: 109). Brinks také přišel s tezí, že rovněž panovník Sechemchet zamýšlel vytvořit na severu svého pyramidového komplexu kultovní místo pro uctívání slunce (Ibid: 114). Výše nastíněné teze však zpochybňuje Rainer Stadelmann. Je totiž přesvědčen, že se spíše jednalo o dvůr se sklady pro obětiny, což se jeví jako nejpravděpodobnější (Stadelmann 1983: 378).

Velké diskuse se vedou rovněž ohledně významu spojení *Skt-R^c*. Název *Skt-R^c* se objevuje v nápisu na jednom fragmentu nádoby nalezeném v podzemních galeriích Stupňovité pyramidy. Na zlomku se dochoval kurzivní inkoustový nápis: *in(w) hr nswt Skt-R^c Ti-n(i)-hnm* (Goedicke 1957: 152; Papazian 2008: 72). Určením toho, čeho se vlastně názav *Skt-R^c* týká, se zabývali například Hans Goedicke (Goedicke 1957), Peter Kaplony (Kaplony 1963 I), Jochem Kahl (Kahl 1994) nebo také Hratch Papazian (Papazian 2008). Z tohoto přepisu vyplývá, že by se mohlo jednat o něco, co bylo spojováno se sluncem, resp. se slunečním bohem Reem. Hans Goedicke vyslovil domněnku, že se jednalo o sluneční chrám,

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

jenž existoval již v době 3. dynastie. V determinativu za spojením *Skt-R^c* spatřoval podstavec, ke kterému vedou dvě rampy, samotný staroegyptský výraz překládal jako „Zánik slunce“ (Goedicke 1957: 153). Dataci stavby do 3. dynastie podporuje podle Goedickeho vlastní jméno *Tj-n-hnm*, které je v nápise také uvedeno. Osoba s tímto jménem je doložena právě pro 3. dynastii (Goedicke 1957: 152; Kaplony 1963 I: 406–411). S Goedickeho názorem, že se jedná o název slunečního chrámu, souhlasilo mnoho dalších badatelů (například Stadelmann 1984: sl. 1094; Arnold 1994: 241; Saied 2005: 289). Raineru Stadelmannovi determinativ podstavce s rampami připomínal tzv. Vysoký písek v Héliopoli (Stadelmann 1983: 375).

Několik dalších egyptologů však s tímto názorem naprosto nesouhlasí. Peter Kaplony dospěl k závěru, že by se mohlo jednat o název svátku. Podle něj se dá svátek „Zánik slunce/Rea“ doložit už pro druhou polovinu 2. dynastie (Kaplony 1963 I: 408). Jiří Janák, Hana Vymazalová a Filip Coppens si také myslí, že se jednalo o svátek spojený s noční cestou slunečního boha. Upozorňují také na svátek doložený z abúsírských papyrů, jehož jméno mělo podobný význam jako *Skt-R^c* (Janák, Vymazalová, Coppens 2011: 438). Podle papyrů měl být Neferirkareově slunečním chrámu slaven svátek *grḥ n R^c*, „Reova noc“ (Posener-Kriéger 1976: 116–118; viz také kapitola 5.3.1). Zajímavá je též interpretace Hratche Papaziana, jenž analyzoval nádobu s nápisem *Skt-R^c* v souvislosti se svým studiem nadací pro *ka* (Papazian 2008: 61–80). Na základě tohoto rozboru dospěl k názoru, že se nejedná o *Skt-R^c*, „Reův zánik“, protože se mu zdá, že je to dosti pejorativní označení. Místo toho navrhuje čtení *(m)sk(t).t-R^c*, „noční bárka Rea“, protože *m* se prý v tomto případě často nevypisovalo. Dle jeho názoru se tak mělo označovat místo spojené s královským kultem (Ibid: 72). Pokud by se skutečně mělo jednat o označení Reovy bárky, patrně bychom čekali, že nějaká bárka bude vyobrazena jako součást determinativu.

Jean-Phillip Lauer a také Jochem Kahl nesouhlasí s výše uvedeným přepisem. Upozorňují na to, že v podzemí Stupňovité pyramidy se podařilo nalézt několik dalších nádob, na kterých byl obdobný nápis (viz Obrázek 11 a Obrázek 12). Na základě těchto nápisů, které výslovně zmiňují (svátek) *sed*, přepisuje Lauer nápis na nádobě jako *sk hrw ḥb-sd*, „je to den svátku *sed*“, čímž by nápis získal zcela nový význam (Lacau, Lauer 1965: 3–8). Také Kahl nahlíží na determinativ jako na logografické psaní pro *ḥb-sd* (Kahl 1994: 82). Dle těchto názorů se tedy nemůže jednat o název slunečního chrámu 3. dynastie, pro který ostatně neexistuje žádný ani archeologický, ani filologický doklad. Zdá se tedy, že tato interpretace je patrně nejpravděpodobnější.

Výstavba Stupňovité pyramidy a celého Necerichetova komplexu představovala skutečně zlom ve vývoji architektury na počátku Staré říše. Tvar stupňovité pyramidy přejali

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

pro své hrobky i další panovníci 3. dynastie. U těchto vládců však nenalzáme žádné, byť i nepřímé doklady slunečního kultu, resp. kultu slunečního boha Rea. Vzhledem k tomu, že 3. dynastii stále ještě není dobře neznáma a že k této době neexistuje mnoho pramenů, nemusí to tedy nutně znamenat, že by panovníci po smrti Necericheta slunečního boha neuctívali. Mohli jej uctívat v jiných formách, které však zůstávají nepoznány. To už se však pohybujeme více v rovině spekulací.

Jasnější vyjádření vztahu panovníků ke slunečnímu božstvu je možné vysledovat až na začátku následující dynastie. To se projevilo zejména v podobě a orientaci královské hrobky. Panovník Snofru, první vládce 4. dynastie, si začal svůj první hrobový komplex stavět v Médúmu ve Fajjúmské oáze. Hrobka byla zpočátku budována jako stupňovitá pyramida, avšak ta byla nakonec přeměněna na pyramidu pravou, tedy s hladkými stěnami (Verner 2008a: 120). James Henry Breasted vyslovil domněnku, že pravá pyramida měla napodobovat fetiš *benben*, a tím pádem měla mít sama o sobě sluneční význam (Breasted 1912: 71). Iowert E. S. Edwards se dokonce domnívá, že podoba kamene *benben* a tvar pyramidy souvisely s pozorováním oblohy, protože někdy je na obloze možné spatřit sluneční paprsky vytvářející podobu pyramidy (Edwards 1991: 282). Oporu pro toto tvrzení nachází v jednom z říkadel Textů pyramid (Allen 2005: P 471, M 350, N 557; Faulkner 1969: 523, § 1231). Pravá pyramida mohla představovat zkamenělé sluneční paprsky. Snad se zde projevuje představa toho, že po hrobce ve tvaru jehlanu lépe „sklouznu“ sluneční paprsky, a poskytnou tak pyramidě svou energii, což jistě bylo důležité v rámci představ o znovuzrození duše zesnulého panovníka. Úzkou vazbu ke slunečnímu kultu měla rovněž nejvyšší část pyramidy, pyramidion.

Kromě toho, že Snofruova médúmská pyramida byla přeměněna ze stupňovité na pravou, došlo také k přemístění zádušního chrámu, jenž se u pyramid 3. dynastie nacházel ze severní strany pyramidy. V tomto případě je zádušní chrám situován u východního úpatí pyramidy, což by také mohlo upozorňovat na rostoucí význam představ ovlivněných slunečním kultem v královské pohřební architektuře (Verner 2008a: 122). Vchod do pyramidy však zůstal ze severní strany a též pohřební komora je orientována severojižně (Ibid). Patrně se zde propojovalo více náboženských koncepcí, neboť vchod ze severní strany souvisel s představou, že se duše zesnulého panovníka spojí s cirkumpolárními, nikdy nezapadajícími hvězdami, a v případě celkové orientace pyramidového komplexu jsou pak vyzdvihovány představy spojené se znovuzrozením po boku slunečního boha. Obě tyto představy jsou doloženy z pozdějších dob, v Textech pyramid (Allen 2005: W 176, P 503, M 363; Faulkner

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

1969: 269, § 380; dále viz kapitola 5.8). Tedy patrně už zde stojí bok po boku zdánlivě různé náboženské představy, které se však staří Egyptané neostýchali propojovat.

Nepopíratelné solární konotace médúmské pyramidy vedly některé badatele k domněnce, že tuto pyramidu nepovažují za královskou hrobku, nýbrž za sluneční chrám a vlastně za předchůdce slunečních chrámů 5. dynastie (Wildung 1969: 137–138, 144; Stadelmann 1984: sl. 1094, pozn. 3)¹⁷⁶. V současné době je velkým příznivcem této teorie, jak sdělil v osobním rozhovoru, původem bulharský egyptolog Vassil Dobrev. Zdá se však, že pro tuto teorii neexistuje dostatek dokladů. Na stavbu médúmského pyramidového komplexu měly nepochybně silný vliv solární představy, avšak jistě byl zamýšlen jako místo pro uložení pohřbu panovníka Snofrua, i když zde zřejmě nikdy pohřben nebyl (Verner 2008a: 121).

První pyramida, která již od počátku byla projektována jako pravá pyramida, je tzv. Lomená pyramida v Dahšúru, jejímž stavitelem byl též Snofru (Verner 2008a: 129). Rovněž zde zůstal vchod do vnitřních prostor pyramidy ze severu,¹⁷⁷ obětní kaple se pak rozprostírá u východního úpatí pyramidy (Ibid: 133). Další panovníci 4. dynastie a také jejich následníci z 5. a 6. dynastie se v podstatě přidrželi koncepce, se kterou započal Snofru; většinou se dodržuje celková východozápadní orientace komplexu, tedy podle dráhy slunce, se zádušním chrámem u východní stěny pyramidy. Vchod do vnitřních prostor zůstává ze severu.¹⁷⁸

Zajímavé vlivy slunečního kultu je možné pozorovat u pyramid dvou Snofruových nástupců. V případě pyramidy panovníka Chufua v Gíze je evidentní významné ovlivnění slunečním kultem jak na podobu hrobky, tak i na uspořádání jejích vnitřních prostor. Pohřební komora se nachází v tělese pyramidy, přibližně 43 m nad zemí (Verner 2008a: 151). Je možné, že panovník chtěl mít pohřební komoru v tělese pyramidy, aby i duše panovníka, podobně jako sama jeho pyramida, byly zahaleny do slunečních paprsků, a tím pádem aby bylo panovníkovi zajištěno znovuzrození. Chufu pojmenoval svůj pyramidový komplex *Achet Chufu*, „Chufuův obzor“ (Goedicke 1995: 39), což také jistým způsobem navádí na sluneční

¹⁷⁶ Rainer Stadelmann dnes již tento názor nezastává. Stavbu považuje také za hrobku (Stadelmann 1991: 81).

¹⁷⁷ V pyramidě se nachází ještě jeden vedlejší systém komor přístupný od západu (Verner 2008a: 132).

¹⁷⁸ Je však možné nalézt několik výjimek. U pyramidového komplexu panovníka Radžedefa v Abú Rawáší ústila vzestupná cesta do zádušního chrámu ze severu, avšak v tomto případě to bylo ovlivněno podobou terénu (Valloggia 2011 I: 88). Co do podoby hrobky se celkově vymyká hrobka panovníka Šepseskafa. Šepseskafova hrobka nemá tvar pyramidy, ale spíše obrovského sarkofágu (Verner 2008a: 194; podrobněji viz níže). Ani pyramidový komplex Veserkafa nedodržuje základní rozložení pyramidového komplexu. V tomto případě to však bylo dáno výběrem místa; Veserkafův pyramidový komplex se totiž nachází u severovýchodního nároží pyramidového komplexu Necericheta (Stadelmann 1991: 159; podrobněji viz níže). Jisté vychýlení lze také shledat u panovníka Raneferefa, jehož hrobka nemá tvar pyramidy, ale měla spíše podobu počátečního pahorku. Důvod bezesporu spočívá v tom, že Raneferef zemřel neočekávaně, a proto bylo nutné jeho hrobku co nejrychleji dokončit (Verner 2008a: 237). Odklon od slunečního chrámu tedy rozhodně není možné předpokládat.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

kult, protože na horizontu, tedy v *achetu*, se rodilo a zapadlo slunce, resp. sluneční bůh. Proč však ostatní panovníci Staré říše ve jménech pyramidových komplexů nereflktují vztah ke slunečnímu kultu, zůstává otázkou (viz Tabulka VII). Se slunečním kultem by také mohly podle Waltera B. Emeryho a Selima Hassana souviset lodě objevené u Chufuovy pyramidy (Verner 2008a: 157). O významu těchto lodí se ale neustále vedou spory.

Pochybnosti o účelu stavby se objevily, podobně jako u pyramidy v Médúmu, také v případě stavby v Abú Rawáši. Podle většinového názoru se jedná o pyramidový komplex Chufuova nástupce Radžedefa (například Verner 2008a: 162; Valloggia 2011 I: 2 an). Někteří badatelé však zastávají názor, že se ani zde nejedná o hrobku, ale o sluneční chrám. Velkým zastáncem této teorie je opět Vassil Dobrev. Přestože nemůžeme popřít, že Radžedef byl velkým podporovatelem slunečního kultu, jistě se v Abú Rawáši nejedná o sluneční chrám, protože Radžedefův komplex vykazuje mnohé znaky pyramidového, tedy pohřebního komplexu.¹⁷⁹ Má sice neobvyklý plán, avšak to si jistě vyžádal tvar skalního masivu, na němž komplex stojí (Valloggia 2011 I: 88). Pro Radžedefa bylo zřejmě velmi důležité vybudovat svoji hrobku na tomto místě. Ze všech pyramidových komplexů se nachází nejbližší centru slunečního kultu Héliopoli (Verner 2008a: 163) a je rovněž nejvýše položenou pyramidou ze všech pyramid Staré říše, což podle některých názorů může být kvůli tomu, aby panovníkova duše byla co možná nejbližší svému nebeskému otci Reovi (Bárta 2005: 184). Je známo, Radžedef sluneční kult velmi podporoval. Jednak zahrnul do svého osobního jména jméno boha Rea, a jednak zavedl nový titul do královské titulatury. Jedná se o titul *z3-R^c*, „syn Reův“, kterým Radžedef jasně vyjadřuje svůj vztah ke slunečnímu bohu: začíná vystupovat jako syn slunečního boha Rea (viz kapitola 4). Navíc se v jeho komplexu před východní stranou pyramidy podařilo Émilu Chassinatovi objevit jámu ve tvaru lodí a v ní množství fragmentů soch z křemence (Valloggia 2011 I: 58), což byl kámen spojovaný se slunečním bohem (viz kapitola 6.1). Mezi těmito fragmenty byla nalezena pravděpodobně nejstarší sfinga (Valloggia 2011 II: 6–7).¹⁸⁰ Podle Müllera se zde podařilo nalézt zbytky palmiformních sloupů. Tento typ sloupů měl dle jeho názoru během 5. dynastie nahradit pod vlivem solárních představ hladké pilíře (Müller 1964: 133). Je evidentní, že Radžedef měl obrovský podíl na jasné panovnické podpoře slunečního kultu. Přesto jeho stavba v Abú Rawáši s největší pravděpodobností nebyla slunečním chrámem, ale jednalo o královskou hrobku (Valloggia 2011).

¹⁷⁹ Od roku 1995 působila v Abú Rawáši švýcarsko-francouzská expedice, která zde podnikla celkem třináct výkopových sezón, a její pečlivé výzkumy kromě jiného prokázaly, že se jedná o pyramidový komplex (Valloggia 2011 I: 13–21).

¹⁸⁰ Podle Rainera Stadelmanna je však nejstarší sfingou Velká sfinga v Gíze, kterou podle něj nechal vybudovat panovník Chufu (Stadelmann 2003: 468).

Celému spektru panovníků 4. dynastie se na první pohled vymyká panovník Šepseskaf. Ten nejenže do svého jména nezahrnul jméno slunečního boha, ale ani si nepostavil hrobku ve tvaru pyramidy. Jeho hrobka nazývaná Mastabat Faraún se nachází v jižní Sakkáře a její tvar připomíná obří sarkofág, orientovaný severojižním směrem (Verner 2008a: 195). Zádušní chrám však zůstal před východní stranou hrobky. Na základě tohoto je někdy Šepseskaf považován za panovníka, který nepodporoval sluneční kult, a tedy ani jeho kněžstvo. Miroslav Verner se však domnívá, že se mohlo jednat pouze o provizorní stavbu, podobně jako později u Raneferefa, jehož hrobový komplex na abúsírské nekropoli také nemá podobu pyramidy, ale spíše stylizovaného počátečního pahorku (Verner 2006: 173). Hrobka totiž musela být kvůli brzké smrti Raneferefa dostavována narychlo (Verner 2008a: 237). Systém komor v Šepseskafově hrobce je navíc velice obdobný jako v pyramidách. Mnohem větší záhadou je jméno tohoto panovníka. Opět Miroslav Verner se domnívá, že Šepseskaf pocházel z vedlejší větve rodiny panovníka Menkaurea, což mělo vyjadřovat právě jeho jméno (Verner 2008b: 48–49). Avšak je také možné usuzovat na to, že Šepseskaf pouze kladl důraz na jiné aspekty královského úřadu, na královské *ka*, protože královské *ka* bylo *ka* boha Hora, tedy tím mohl chrám zdůraznit, že právě on je Horovým vtělením a tedy legitimním panovníkem.

Šepseskafův nástupce a první panovník 5. dynastie Veserkaf také nepřijal do svého jména jméno Rea, i když je zřejmé, že byl velkým podporovatelem slunečního kultu. Nechal si postavit hrobku ve tvaru pyramidy a vybudoval také první sluneční chrám (viz kapitola 6.5). Jeho pyramidový komplex sice není, jak jsme již zmiňovali, orientován podle koloběhu slunce, ale v jeho plánu došlo k mnohým modifikacím, které si vyžádaly praktické důvody. Veserkaf totiž chtěl umístit svůj pyramidový komplex do těsné blízkosti hrobky panovníka Necericheta, k jejímu severovýchodnímu rohu mezi ohradní zeď komplexu a tzv. Suchý příkop, a proto jeho stavitelé museli provést řadu úprav (Stadelmann 1991: 159). Jeho nástupci pak ale dodržovali klasickou orientaci pyramidového komplexu.

Na konci 5. a během 6. dynastie se objevují v rámci královské pohřební architektury další dva doklady svědčící o slunečním kultu. V prvním případě se jedná o Texty pyramid, nacházející se na stěnách vnitřních komor pyramidy, ve kterých je po boku jiných náboženských koncepcí také mnoho odkazů na sluneční kult (viz kapitola 5.8). Další zajímavou demonstrací vztahu panovníka ke slunečnímu bohu představuje scéna na křemencovém pilíři v otevřeném dvoře zádušního chrámu Pepiho II., na kterém je král vypočten v objetí Re-Harachteje (Verner 2008a: 285). Podle Matthiase Rochholze by tento

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

motiv mohl odkazovat na solární aspekt otevřeného dvora (Rochholz 1994: 261). Mohlo by to však také dokazovat stále silný vliv Reova kultu v této době.

Kromě celkové orientace pyramidového komplexu a vlastní podoby pyramidy by mohlo na sluneční kult poukazovat rozmístění gízských a abúsírských pyramid.¹⁸¹ Hans Goedicke si povšiml, že spojnice jihovýchodních rohů tří gízských pyramid směřuje do Héliopole¹⁸² (Goedicke 1995: 35).¹⁸³ Podobná situace je patrná i u pyramid v Abúsíru, přičemž zde k Héliopoli směřují severozápadní rohy pyramid (Verner 2008a: 236). Podle Jaromíra Krejčího však mohly tyto spojnice vzniknout až druhotně, přičemž rohy již existujících pyramid mohly být důležitými zaměřovacími body pro ostatní pyramidy (Krejčí 2000: 477, pozn. 46).

Na topografii menfidské nekropole a oblasti Héliopole zaměřil svoji pozornost britský badatel David Jeffreys (Jeffreys 1998). Výsledky Jeffreysova výzkumu potvrdily Goedickeho závěr, přičemž se podařilo prokázat, že z Gízy bylo skutečně možné dohlédnout do Héliopole, protože ve starověku nebyla oblast tak zastavěna a ani znečištěna (Ibid: 65). Podle Jeffreysa existovalo vizuální spojení také mezi Héliopolí a slunečními chrámy (Ibid: 66). Geodetický výzkum provedený Českým egyptologickým ústavem však ukázal, že nejjihnějším místem s možností vizuálního spojení s Héliopolí byl Abú Ghuráb a že z Veserkafova slunečního chrámu, jenž se nachází v blízkosti pyramid v Abúsíru, nemohlo přímé vizuální spojení s Héliopolí existovat, neboť tomu brání pahorek, na kterém dnes stojí káhirská Citadela, a rovněž zakřivení zemského povrchu (Brůna 2008: 65).

Kromě spojnice s Héliopolí má Gíza ještě další poměrně zajímavé solární konotace. Hans Goedicke je dokonce přesvědčen, že gízská planina byla již v době 2. dynastie spojena se slunečním kultem (Goedicke 1995: 42). Pro tuto teorii však chybí přesvědčivé důkazy. Je však zřejmé, že poměrně zřetelný solární charakter získala Gíza ve 4. dynastii. Kromě tří pyramid panovníků a menších pyramid jejich královen se zde nachází rovněž Sfinga a tzv. chrám Sfingy, kterým někteří badatelé přisuzují solární aspekty (viz kapitola 2.1 a 6.4). Chrám Sfingy a Sfinga samotná nejsou podle výsledků geodetického měření amerického badatele Marka Lehnera na gízské nekropoli umístěny náhodně. Výzkum odhalil, že v době 4. dynastie při jarní a podzimní rovnodennosti procházelo slunce osou chrámu Sfingy

¹⁸¹ David Jeffreys se domnívá, že i volba místa pro stavbu pyramidového komplexu byla podmíněna tím, jestli určitý panovník podporoval sluneční kult, nebo ne. Například tvrdí, že ani Snofru, ani Šepseskaf, kteří si postavili své komplexy daleko od Héliopole, nepodporovali sluneční kult (Jeffreys 1998: 67). Jak však víme, alespoň v případě Snofrua to pravda není, protože si vybudoval právě pyramidy a celková orientace jeho komplexu byla východozápadní, tedy podle koloběhu slunce.

¹⁸² Této spojnice si měl již v 19. století povšimnout arménský inženýr Joseph Hekekyan (Jeffreys 1998: 65).

¹⁸³ Spojení pyramid s Héliopolí nepřímou dokládá, že v Héliopoli muselo minimálně již v době 4. dynastie existovat kultovní místo určené k uctívání slunečního boha. K této diskusi viz kapitola 6.1.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

a zapadalo nad vrcholem Rachefovy pyramidy. Při letním slunovratu byl ze středu tohoto chrámu pozorovatelný západ slunce mezi Chufuovou a Rachefovou pyramidou, což mohlo připomínat hieroglyfickou značku pro horizont, *3ht*: (Lehner 1997: 129–130). Na žádné jiné královské nekropoli toto zjištěno nebylo. Zdá se tedy, že panovníci 4. dynastie byli velkými podporovateli slunečního kultu a svůj hluboký vztah ke slunečnímu bohu vyjádřili v rámci přímého spojení se svými pyramidovými komplexy. Panovníci následující dynastie pak jako by výraz své přízně bohu Reovi předefinovali a vystavěli mu speciální chrámy (viz kapitola 6.5).

Pyramidový komplex jako takový tedy s největší pravděpodobností jednak vyjadřoval víru v to, že duše zesnulého panovníka se spojí se svým otcem Reem, a že jí tak bude umožněn věčný život, a jednak mohl demonstrovat moc panovníka a slunečního boha.

6.4 Chrám Sfingy

Pohřebišti v Gíze dominují tři monumentální pyramidy panovníků 4. dynastie a Velká sfinga, jež bývá považována za strážce gízské nekropole. Kromě těchto nejvýraznějších prvků se zde nachází mnoho menších hrobek, pyramid královen a mastab, a rovněž několik chrámů. Byly vybudovány jednak standardní údolní a zádušní chrámy příslušející k pyramidám vládců, jednak jeden chrám zajímavý svou polohou, plánem a možným zasvěcením. Tento chrám leží několik metrů severně od údolního chrámu panovníka Rachefa a východně od Sfingy, to znamená před jejími předními končetinami. Poměrně dlouho zůstával skryt pod nánosy písku. Ve 20. letech minulého století během výkopové sezóny 1925–1926 jej při archeologickém výzkumu odkryl francouzský egyptolog Émile Baraize (Verner 2008a: 182).¹⁸⁴ Od té doby přitahuje pozornost badatelů,¹⁸⁵ kteří jej kvůli jeho poloze v těsné blízkosti Velké sfingy nazývají chrámem Sfingy. Stavba však v minulosti byla poměrně dost poničena, a proto je dnes velmi obtížné postihnout její přesnou architektonickou podobu a také její účel.

Přestože badatelé v pojmenování chrám se Sfingou spojili, samotná stavba a Sfinga nejsou přímo stavebně propojeny, jsou od sebe vzdáleny cca 8,5 m. Navíc chrám a Sfinga neleží v jedné ose; osa chrámu je posunuta o 7,35 m k jihu (Goedicke 1995: 44; viz Plánek VI). Společně s Rachefovým údolním chrámem byl chrám Sfingy postaven na terase, která je

¹⁸⁴ Výzkumy Baraize bohužel nebyly publikovány.

¹⁸⁵ Dalšími archeology, kteří se chrámem Sfingy detailněji zabývali, jsou Selim Hassan (Hassan 1953) a Herbert Ricke (Ricke 1970). V dnešní době je mu věnována pozornost zejména v souvislosti s výzkumem stavebních aktivit panovníka Rachefa. Tomuto fenoménu se věnuje Mark Lehner (Lehner 2002).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

položena o 2,3 m níže než terasa, na níž se nachází Sfinga (Lehner 1991: 135). Podle některých badatelů chrám Sfingy vznikl ve dvou stavebních etapách, přičemž ve druhé stavební etapě měl být dvůr chrámu rozšířen k jihu a severu (Ricke 1970: 16). Chrám Sfingy byl vybudován z velkých bloků místního vápence, jež starověcí dělníci vytěžili v prostoru okolo Sfingy. Západní stěna chrámu je do výšky 2,62 m vytesána z přírodní skály (Lehner 1991: 135). Vnitřní stěny chrámu pak byly obloženy červenou žulou a podlaha chrámu byla vydlážděna bloky egyptského alabastru (Hassan 1953: 25).

Stavba má relativně neobvyklý plán. Je východozápadně orientována, přístupná byla z východní strany dvěma vchody, jedním v jižní části, druhým pak v severní polovině. Hned za vstupem jsou místnosti obdélníkového tvaru¹⁸⁶ a krátká široká pasáž vybíhající k západu. Hlavní prostor chrámu představuje otevřený dvůr, který je orientován severojižně. Okolo dvora obíhá dvacet čtyři pilířů,¹⁸⁷ před nimiž jsou viditelné čtvercové prohlubně, do kterých snad byly vsazeny sochy panovníka. Prostor mezi pilíři a venkovními zdmi byl zastřešen (Wilkinson 2007: 118). Ve východní a západní stěně se nachází po jedné nise, do níž mohly být usazeny buď nepravé dveře, popřípadě stéla, nebo socha boha. Snad se mohlo jednat o svatyně vycházejícího a zapadajícího slunce.¹⁸⁸ V západní části chrámu se nacházejí dva identické soubory místností, jeden v severní, druhý v jižní části. Nutno upozornit na fakt, že všechny důležité komponenty chrámu jsou zdvojené – vstup do chrámu tvoří dva vchody, po stranách dvora se nacházejí dvě niky a v západní části nalezneme zmíněné dva soubory komor. Podle Selima Hassana toto zdvojování odkazuje na panovníkovu dvojistou roli jako krále Horního a Dolního Egypta (Hassan 1953: 25).

Zdá se však, že chrám Sfingy nebyl nikdy dokončen. Jistě není bez zajímavosti, že v pramenech ze Staré říše nejsou doloženi žádní kněží tohoto chrámu. Předpokládá se, že tomu tak bylo právě proto, že chrám nebyl dostavěn (Ricke 1970: 32). Známe pouze staroegyptské jméno chrámu, které znělo *Sipt*, což bychom mohli přeložit jako „Vyvolená“ (Hassan 1953: 25).

S největší pravděpodobností nechal chrám Sfingy zbudovat panovník 4. dynastie Rachef, stavitel druhé pyramidy v Gíze.¹⁸⁹ Vzhledem k tomu, že respektuje Rachefov údolní chrám, je evidentní, že chrám Sfingy začal vznikat poté, co již byl údolní chrám rozestavěný.

¹⁸⁶ Tyto prostory se, hlavně ve starší literatuře, vykládají jako místo pro vrátného (například Hassan 1953: 25).

¹⁸⁷ Podle Rickeho počet pilířů odpovídá počtu denních a nočních hodin (Ricke 1970: 36).

¹⁸⁸ Uvažuje se také o tom, že tyto dvě niky mohou zastupovat bohyni Nut, která ráno rodí a večer polyká slunce (Ricke 1970: 37).

¹⁸⁹ Italský egyptolog Massimiliano Nuzzolo se však domnívá, že chrám Sfingy vybuvoval už Radzedef pro svého zbožštěného otce Chufua, který zde byl uctíván jako Ra-Harachtej (Nuzzolo 2007a: 1405).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Rovněž se zdá, že byl stavěn společně se Sfingou¹⁹⁰ (Lehner 2002: 14). Tomuto tvrzení by odpovídalo druhotné odstranění severní části ohradní zdi Rachefova údolního chrámu. Nápadná je také architektonická podobnost Rachefova zádušního chrámu a chrámu Sfingy, zejména v případě otevřeného dvora. Můžeme soudit, že oba chrámy byly navrženy přibližně ve stejné době a stejnými architekty.

Od doby, kdy se podařilo chrám objevit, se vedly spory o to, jakému božstvu byl zasvěcen, jaká byla jeho funkce. Ze Staré říše nejsou dochovány žádné písemné prameny, které by pomohly tuto situaci osvětlit. Herbert Ricke se domníval, že by se mohlo jednat o sluneční chrám. Dle jeho názoru byl chrám zasvěcen slunečnímu bohu Haremachetovi¹⁹¹, s nímž byla ztotožňována Sfinga. Ricke předpokládal, že Sfinga byla s Haremachetem spojována již od Staré říše (Ricke 1970: 35). Spolehlivé doklady k tomuto pojetí však pocházejí až z Nové říše.¹⁹²

Na zasvěcení a funkci chrámu se však objevily i jiné názory. Dieter Arnold se například domnívá, že jak u chrámu Sfingy, tak i u Sfingy došlo k propojení kultu slunce a kultu panovníka (Arnold 1992: 201). Rovněž další badatelé, například Rudolf Anthes, spojují chrám Sfingy se slunečním kultem (Anthes 1971: 53). Anthes však popírá, že by samotná Sfinga byla spojována s bohem Haremachetem už ve Staré říši (Ibid: 50). Některé indicie napovídají, že v chrámu Sfingy mohly existovat ještě kaple zasvěcené místním kultům bohyní Hathory, Paní sykomory a Neity, Severně od zdi.¹⁹³

Výsledky geodetického měření Marka Lehnera na gízské nekropoli mohou podporovat Rickeho názor, že se jedná o chrám spojený se slunečním kultem (viz kapitola 6.3). Tím pádem by šlo o předchůdce slunečních chrámů budovaných v následující dynastii (viz kapitola 6.5). Těžko se však dá s jistotou rozhodnout vzhledem k absenci jakýchkoli písemných pramenů.

¹⁹⁰ Objevily se však také jiné názory ohledně „budovatele“ Sfingy. Rainer Stadelmann se domnívá, že pochází již z Chufuovy doby (Stadelmann 2003: 469). Podle Vassila Dobreva ji nechal vybudovat Radžedef.

¹⁹¹ Jméno Haremachet v překladu znamená „Hor na obzoru“. Pořečtělá forma tohoto jména zní Harmachis (Janák 2005: 78).

¹⁹² Fakt, že Sfinga byla v době Nové říše uctívána jako Haremachet, dokazuje například tzv. Mentuherova stéla, kterou objevil Selim Hassan v Gíze. Dnes se stéla nachází ve sbírkách Egyptského muzea v Káhiře (JE 72273).

¹⁹³ Několik kněžských titulů vztahujících se k těmto kultům objevil Ricke v několika hrobkách v Gíze (Ricke 1970: 38 an).

6.5 Sluneční chrámy 5. dynastie¹⁹⁴

Sluneční chrámy 5. dynastie jsou fenoménem velice zajímavým a v mnoha ohledech stále také ne zcela objasněným. Již bylo výše zmíněno několik teorií, které předpokládají existenci starších slunečních chrámů nebo alespoň jejich předchůdců (viz kapitola 6.3 a 6.4). Ze staroegyptských písemných pramenů máme zprávy o tom, že během 5. dynastie bylo vybudováno celkem šest takových chrámů. Doposud se však podařilo nalézt pouze dva, Veserkafův (viz kapitola 6.5.1) a Niuserreův (viz kapitola 6.5.5).¹⁹⁵ V předchozích kapitolách již byly uvedeny písemné a epigrafické prameny referující o slunečních chrámech. Byly probrány abúsírské papyrové archivy (viz kapitola 5.3) a také otisky pečeti (viz kapitola 5.6). Zmínky o některých slunečních chrámech je možné nalézt také na Palermské desce (viz kapitola 5.2). Sluneční chrámy jsou též zmiňovány v hrobkách mnoha hodnostářů a v neposlední řadě je třeba zmínit ještě expediční nápis Džedkarea Isesiho na Sinaji (Černý 1955: 61; viz kapitola 6.5.1). Zajímavé informace přinášejí rovněž fragmenty výzdoby ze slunečních chrámů. Písemné prameny nejčastěji zmiňují sluneční chrám panovníka Neferirkarea, který se nazýval Setibre. Jak už bylo nastíněno, tento sluneční chrám se doposud nepodařilo objevit. Dalšími slunečními chrámy, které se také dost často objevují v pramenech, jsou Nechenre a Šezepibre, tedy chrámy vybudované panovníky Veserkafem a Niuserrem. Tři ostatní sluneční chrámy vystupují v pramenech poměrně zřídka, a to patrně kvůli tomu, že nebyly dokončeny nebo kult v nich probíhal pouze kratší dobu (Kaiser 1956: Abb. I; Nuzzolo 2007b: 241–246).

Je nutné podotknout, že tyto chrámy byly se slunečním bohem Reem spojeny hlavně na základě svých staroegyptských pojmenování (Winter 1957: 232). Společně s bohem Reem zde byla uctívána i jiná božstva, například Hathor nebo Re-Harachtej, a dokonce také samotný panovník, neboť Re a Hathor byli chápáni jako jeho rodiče. Re, Hathor a panovník vytvářeli tedy v podstatě triádu. Na uctívání této triády poukazují mnohé tituly a pečeti (Martin 1977: 25). Je evidentní, že kult bohyně Hathory hrál ve slunečních chrámech velmi významnou roli,

¹⁹⁴ Účelem této kapitoly není představit detailní architektonickou podobu slunečních chrámů, neboť tomuto fenoménu je v literatuře věnována velká pozornost (viz níže). Přesto se však jistému nástínu architektonické podoby nevyhneme. Spíše ale bude pozornost zaměřena na problematické otázky spojené se slunečními chrámy a zejména na otázky spojené s rolí slunečního boha v těchto objektech.

¹⁹⁵ V listopadu roku 2010 egyptští archeologové začali odkrývat jistou strukturu nacházející se mezi slunečním chrámem Veserkafa v Abúsíru a Niuserrea v Abú Ghurábu. Je velmi pravděpodobné, že se také jedná o sluneční chrám, avšak doposud není nic jisté.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

přičemž nebyl méně důležitý než kult Rea (Vymazalová 2011: 299). Hathor byla jeho pravým okem, které mělo magickou ochrannou moc nad bohy, a pomáhala zachovávat světový řád.¹⁹⁶

Sluneční chrámy se již od svého objevu těší velkému zájmu badatelů. Jako první byl v letech 1898 až 1901 odkryt sluneční chrám Niuserre v Abú Ghurábu. Vykopávky zde vedla německá archeologická expedice, již zorganizoval Friedrich Wilhelm von Bissing a vedl Ludwig Borchardt (Bissing 1905). Výsledky výzkumů byly publikovány čtyři roky po skončení vykopávek. Vyšly pod záštitou Friedricha W. von Bissinga. V prvním díle, jehož autorem je Ludwig Borchardt, je pozornost soustředěna na stavbu samotnou (Bissing 1905). Druhý a třetí díl sestavený Hermannem Keesem představuje reliéfy s vypočtením svátku *sed*, tzv. *kleine a grosse Festdarstellung* (Bissing 1923; Idem 1928). Reliéfy ze Síně ročních dob zpracoval nejdříve v 60. letech 20. století Elmar Edel (Edel 1961; Idem 1963), v 70. letech se pak společně s Edelem podílel na studiu reliéfů Steffen Wenig (Edel, Wenig 1974).

Druhý sluneční chrám, který se podařilo objevit, zkoumala v 50. letech minulého století švýcarsko-německá expedice pod vedením Herberta Rickeho. Jednalo se o vůbec první chrám svého druhu, vybudovaný panovníkem Veskafem. Herbert Ricke publikoval výsledky expedice v roce 1965, přičemž se soustředil na architekturu (Ricke 1965). Další dílo věnované tomuto slunečnímu chrámu vyšlo o čtyři roky později a byly v něm publikovány drobnější nálezy (Ricke 1969). Pečetě pocházející ze slunečních chrámů zkoumal velký znalec těchto pramenů, švýcarský egyptolog Peter Kaplony (Kaplony 1977). Německý badatel Werner Kaiser analyzoval tituly spojené se slunečními chrámy a také determinativy vyskytující se u názvů slunečních chrámů (Kaiser 1956).

V poslední době vytvořila soubornou syntézu o slunečních chrámech Susanne Voss (Voss 2004). Slunečními chrámy, a zejména tituly¹⁹⁷ spojenými se slunečními chrámy, se zabývá Massimiliano Nuzzolo (Nuzzolo 2007a; Idem 2007b; Idem 2010). Rovněž v našich zemích má studium slunečních chrámů sice nedlouhou, zato však velice silnou tradici. Systematicky se jim věnuje Miroslav Verner (například Verner 2003; Idem 2005), Jaromír Krejčí (Krejčí, Magdolen 2006), Jiří Janák (Janák, Vymazalová, Coppens 2011). Neméně zajímavé téma představuje výzkum ekonomické propojenosti slunečních chrámů s pyramidovými komplexy panovníků, čemuž se věnuje Hana Vymazalová (Vymazalová 2003; Idem 2011).

Pokud je známo, všechny sluneční chrámy byly vybudovány na memfidské nekropoli. Dle některých egyptologů mohl při výběru místa pro sluneční chrám hrát výraznou roli

¹⁹⁶ Roli bohyně Hathory v rámci Reova kultu představila Alison Roberts (Vymazalová 2011: 299, pozn. 50).

¹⁹⁷ Další práce pojednávající o titulech ve slunečních chrámech byly zmíněny výše (viz kapitola 5.7.1.2).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

vizuální kontakt s Héliopolí jako s hlavním centrem slunečního kultu (Kaiser 1956: 114). Naopak podle jiných názorů mohlo být důležité, aby sluneční chamy byly vidět z Memfidy, tedy hlavního města (Bárta 2005: 186).

Na základě toho, že se nacházejí na západním břehu Nilu, je někteří badatelé spojují s představami o posmrtném životě a považují je za chrám zapadajícího slunce (Goedicke 1995: 46) nebo za zádušní chrám, resp. „hrobku“ vybudovanou pro slunečního boha a zároveň za božský chrám (Stadelmann 2000: 542). Objevily se však i jiné názory, které o slunečních chrámech hovoří jako o „královských pomnicích“, protože prý kromě názvu neexistuje žádné explicitní vyjádření toho, že by chrám byl zasvěcen Reovi (Winter 1957: 232). Nejednalo se však ani o hrobku, ani o skutečný chrám. Jak již bylo uvedeno, výrazně se zde projevuje propojení kultu panovníka s kultem slunečního boha. Podle německého badatele Karla Martina sluneční chrám představuje královskou svatyni, jež byla vybudována pro božskou podstatu panovníka (Martin 1977: 23). Matthias Rochholz se domnívá, že ve slunečním chrámu měla být s pomocí Rea obnovována moc panovníka (Rochholz 1994: 280). Massimiliano Nuzzolo navrhuje jiný význam slunečního chrámu. Dle jeho názoru měla nově triumfující héliopolská teologie usmiřovat dva aspekty královského kultu, pohřební a solární, přičemž král jako osoba byl smrtelný, čímž se později spojoval s Usirem. Naproti tomu královský úřad byl božský a neměnný a v této souvislosti hrál důležitou roli bůh Re (Nuzzolo 2007b: 238). Podobný názor jako Rochholz zastávají Jiří Janák, Hana Vymazalová a Filip Coppens, kteří sluneční chrám považují obdobně za místo, kde se pravidelně obnovoval život, moc a autorita panovníka díky každodennímu znovuzrození slunečního boha, čímž by sluneční chrám mohl být i místem znovuzrození Rea. Kromě toho chápou sluneční chrám jako kombinaci zádušního komplexu, chrámu a místa spojovaného s královským úřadem, „*royal arena*“ (Janák, Vymazalová, Coppens 2011: 434). S periodickou obnovou sil souvisely reliéfy s vyobrazením svátku *sed* a ročních období (Ibid).

S odlišnou interpretací slunečních chrámů přišel Ronald A. Wells. Ten tvrdí, že sluneční chrámy byly orientovány podle azimutů, jež korespondují s východem důležitých hvězd. Jejich osy měly protínat dolní chrámy slunečních chrámů ve dnech důležitých svátků. Podle něj byly tedy sluneční chrámy vlastně jakýmsi hvězdnými hodinami (Wells 1993: 317). Proti jeho teorii však stojí fakt, že se ve slunečních chrámech doposud nenašlo nic, co by se mohlo používat jako nástroje pro sledování hvězd (Krejčí 2000: 471, pozn. 21).

Je možné souhlasit s názorem Janáka, Vymazalové a Coppense, že se zde stýkalo několik aspektů zároveň. Poloha slunečních chrámů na nekropoli skutečně může naznačovat určitou spojitost s posmrtným životem a reliéfy svátku *sed* ze slunečního chrámu Niuserra by

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

mohly poukazovat na důležitost při obnově sil panovníka, při jeho znovuzrození. Z pramenů je také patné, že obětiny putovaly ze slunečního chrámu do chrámu zádušního, což by mohlo vyjadřovat, že znovuzrození panovníka bylo závislé na Reovi.

Základní architektonické rozložení slunečních chrámů je v podstatě stejné jako u pyramidových komplexů, alespoň pokud se dá soudit z prozkoumaných slunečních chrámů. V těsné blízkosti nilského údolí se rozprostíral dolní chrám. Z dolního chrámu vedla vzestupná cesta do horního chrámu. Horní chrám byl jako jediný přesně východozápadně orientovaný. Nejdůležitějšími součástmi horního chrámu byly oltář a obelisk¹⁹⁸, symbol slunečního boha. Miroslav Verner se domnívá, že vzorem pro sluneční chrámy mohl být chrám *hwt bnbw* v Héliopoli, kde byl sluneční bůh uctíván v podobě fetiše *benben*, jehož stylizovaným vyjádřením byl obelisk (Verner 2010: 74).

Již bylo zmíněno, že sluneční chrámy a pyramidové komplexy byly funkčně a ekonomicky úzce propojeny. Poukazují na to jednak záznamy v abúsírských archivech (viz kapitola 5.3), jednak rovněž to, že u mnoha osob je doložena jak služba v pyramidových komplexech panovníků, tak také ve slunečních chrámech (viz Voss 2004). Obětiny se nejdříve ve slunečním chrámu předložily slunečnímu bohu a byly vystaveny slunečním paprskům, aby jim bylo požehnáno a aby byly rituálně očištěny. Následně se dopravily do pyramidového komplexu určitého panovníka. Existují též doklady o tom, že jeden sluneční chrám mohl zásobovat více zádušních chrámů (Verner 1994: 112). Již bylo naznačeno, že provázanost obou chrámových komplexů, pyramidového a slunečního, nebyla pouze ekonomická. Výrazné jistě bylo rovněž jejich propojení v náboženské rovině. Důležitou roli zde hrálo zajištění blaženého posmrtného života, přičemž snad v zádušním chrámu bylo zajištěno znovuzrození panovníka jako osoby, zatímco ve slunečním chrámu se kladl důraz na obnovu božské podstaty panovníka (Vymazalová 2011: 300). Zdá se také, že kult ve slunečním chrámu probíhal již za života jeho stavitele (Janák, Vymazalová, Coppens 2011: 442).

Výše byla probírána podoba a předpokládaná funkce slunečních chrámů. Nyní se pozornost obrátí k tomu, co vedlo egyptské panovníky k jejich vybudování, a naopak k tomu, proč se přestaly stavět. Odpovědi na tyto otázky nejsou zřetelné a ani egyptologové nejsou v této věci jednotní. Stephen Quirke hledal příčinu ke stavbě slunečních chrámů v tom, že pyramidy panovníků 5. dynastie již neměly vizuální kontakt s Héliopolí. To se pak panovníci

¹⁹⁸ Existenci monumentálního obelisku v horním chrámu však někteří badatelé popírají. Již sami výkopci zdůrazňovali, že jejich rekonstrukce obelisku je pouze hypotetická (Bissing 1905: 12; Ricke 1965: 11). Tato podoba byla odvozena zejména na základě determinativů u názvů slunečních chrámů. Podle Karla Martina se tomu však nedá příliš důvěřovat (Martin 1977: 20).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

5. dynastie snažili kompenzovat právě stavbou slunečních chrámů (Quirke 2001: 128). Susanne Voss se domnívá, že Veserkaf vybudoval sluneční chrám, protože chtěl legitimizovat svůj nekrálovský původ (Voss 2004: 176). Podle Massimiliana Nuzzola to však není přesvědčivá teorie (Nuzzolo 2007b: 218). Jiní egyptologové předpokládají, že Veserkaf postavil sluneční chrám pro zapadající slunce, které již nebylo spojováno s panovníkovým posmrtným životem (Goedicke 2000: 406).¹⁹⁹ Na myšlenku budovat sluneční chrámy působilo patrně více aspektů.

K vysvětlení důvodů, které vedly panovníka Veserkafa, aby zbudoval sluneční chrám v severním Abúsíru, by mohly vést události konce 4. dynastie. Panovníci 4. dynastie demonstrovali svůj vztah ke slunečnímu kultu polohou a podobou svých pyramidových komplexů (Quirke 2001: 136; viz kapitola 6.3). Kromě toho jasně definovali svůj vztah k Reovi; zařadili do své titulatury titul „syn Reův“ (viz kapitola 4). Předpokládá se také solární charakter Velké sfingy v Gíze, jejího chrámu a vůbec celé gízské plošiny (viz kapitola 2.1, 6.4 a 6.3). U posledního panovníka této dynastie ale pozorujeme poměrně velké změny. V první řadě se jedná o jméno. Panovník Šepseskaf nezařadil do svého jména jméno slunečního boha, jak tomu činili jeho předchůdci. Bylo již také uvedeno, že si nevybudoval hrobku ve tvaru pyramidy (viz kapitola 6.3). Zdálo by se tedy, že Šepseskaf neprojevoval slunečnímu kultu žádnou náklonnost. Miroslav Verner toto tvrzení však zcela odmítá. Dle jeho názoru vedly Šepseskafa k těmto počínům jiné důvody. Šepseskaf totiž patrně pocházel z vedlejší linie rodiny Menkaurea, a proto si nedovolil zařadit do svého jména jméno slunečního boha a postavit si hrobku ve staru pyramidy²⁰⁰ (Verner 2008b: 48–49). Je však také pravděpodobné, že Šepseskaf prostě nemusel být velkým podporovatelem slunečního kultu a svým jménem mohl chtít vyjádřit důležitost panovníckého úřadu, jenž je předáván pomocí královského *ka*. Tento aspekt mohl dovést Šepseskafova nástupce Veserkafa k rozhodnutí vybudovat sluneční chrám. Znovu tak, a snad ještě těsněji, definoval vztah panovníka ke slunečnímu bohu Reovi a k vyjádření tohoto vztahu použil jiné architektonické prvky, než bylo doposud zvykem. Je možné, že jistou roli zde mohlo hrát také to, že Veserkaf snad byl podle některých indicií knězem slunečního kultu (Verner 1994: 102). Nejasné zůstávají též důvody, proč si Veserkaf zvolil pro stavbu svého jedinečného monumentu Abúsír (podrobněji viz kapitola 6.5.1).

Stejně obtížné je vysvětlit, proč se sluneční chrámy přestaly budovat. Velmi často je zde hledána souvislost s vzestupem kultu boha mrtvých Usira (například Verner 2008b: 55).

¹⁹⁹ Posmrtný život se zapadajícím sluncem měl spojit Chufu a podle Goedickeho Veserkaf toto pouto rozpojil (Goedicke 2000: 405).

²⁰⁰ Podrobněji k otázce podoby hrobky panovníka Šepseskafa viz kapitola 6.3.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

V pyramidě panovníka Venise se objevuje nová místnost, jež je nazývána serdabem. Předpokládá se, že se jednalo o sklad nebo tato místnost měla souvislost s kultem Usira (Kaiser 1956: 115). Nelze popřít, že by ke konci 5. dynastie kult Usira nesílil. Na druhou stranu byl ale Usir inkorporován do héliopolského Devatera, čímž byl do určité míry spojen se slunečním bohem. Miroslav Verner je přesvědčen, že se nejednalo o protichůdné kultury a že bůh Re představuje denní aspekt slunečního cyklu, a bůh Usir naopak noční aspekt (Verner 2008b: 55).²⁰¹ Vliv na ukončení staveb slunečních chrámů mohla mít i zhoršující se ekonomická situace země. Panovníkům patrně nezbyvaly prostředky na takovéto velké stavby a relativní vyčerpanost státu způsobila, že Džedkare se snažil omezovat rozsah a tím pádem i ekonomickou náročnost zádušních kultů. U pyramidového komplexu Džedkarea je pozorovatelné mírné zvyšování skladištních prostor a u jeho nástupce Venise je nárůst skladů již mnohem markantnější, což by možná mohlo souviset s tím, že se již nebudovaly sluneční chrámy (Bárta 2005: 184, Fig. 4). Někteří badatelé hledají souvislost s opuštěním stavby slunečních chrámů v Textech pyramid a v usazení se slunečního kultu v Héliopoli (Vymazalová 2011: 300). Již bylo uvedeno, že pozdní usazení slunečního kultu v Héliopoli se s největší pravděpodobností nezakládá na pravdě (viz kapitola 6.1), avšak souvislost mezi ukončením výstavby nových slunečních chrámů a výskytem Textů pyramid by zde existovat mohla. Avšak zde vystupuje ještě jeden problém, a totiž ten, proč panovník Džedkare nevybudoval sluneční chrám a ani nemá v pyramidě Texty pyramid. Lze pouze předpokládat, že už v této době mohl existovat nějaký soubor náboženských textů podobný Textům pyramid, avšak byl zaznamenán na jiném „netrvanlivém“ materiálu, snad na svitcích papyru, které mohly být hypoteticky přidány do panovníkovy pohřební výbavy. Za současného stavu pramenů se tato hypotéza bohužel nedá spolehlivě doložit, popřípadě vyvrátit.

Pravděpodobně působilo víc faktorů, které zapříčinily opuštění stavby slunečních chrámů. Zdá se však, že myšlenky vyjádřené ve slunečních chrámech nebyly zapomenuty, ale spíše přeformulovány do jiné podoby (Janák, Vymazalová, Coppens 2011: 430) a změnily se výrazové prostředky úcty ke slunečnímu bohu, které nebyly tak okázalé jako sluneční chrámy; v egyptské společnosti byly však stále přítomné.

²⁰¹ Podobně italský badatel Roberto Murgano dokazuje, že kultury Rea a Usira nebyly v rozporu (Murgano 2006: 1369).

6.5.1 Nechenre ()

První sluneční chrám vybudovaný panovníkem Veserkafem byl pojmenován Nechenre. Tento název se dá přeložit několika způsoby: buď jako „Reova pevnost“ (Stadelmann 1991: 163), „Reova zásobárna“, nebo také jako „Reův Nechen“ (Verner 2003: 48). Ohledně významu pojmenování Nechenre nepanuje jednota. Pokud by toto pojmenování znamenalo skutečně „Reův Nechen“, jednalo by se o odkaz na město Nechen, řecky Hierakonpolis, jež hrálo důležitou roli při sjednocování Egypta na konci Predynastické doby. Veserkaf mohl tímto chtít vyjádřit vítězství ve sporech při upevňování slunečního kultu (Verner 2003: 48). Veserkafův sluneční chrám mohl také architektonicky napodobovat chrám v Hierakonpoli. V kultovním okrsku v Hierakonpoli se s největší pravděpodobností konaly různé královské ceremonie, jež měly posílit moc a autoritu panovníka. Podobná myšlenka, jak bylo uvedeno výše, se projevila také ve slunečních chrámech (Janák, Vymazalová, Coppens 2011: 432). Miroslav Verner se však spíše přiklání k významu „Reova zásobárna“, protože podle něj můžeme podobné pojetí pozorovat také v ostatních názvech pyramidových komplexů. Jméno „Reova zásobárna“ by mohlo odkazovat na hojnost obětí pro panovníka díky životodárné síle slunečního boha (Verner 2008b: 54). Je rovněž možné, že starověcí Egypťané si byli vědomi dvojznačnosti tohoto názvu a snažili se jím vyjádřit oba výše zmíněné významy.

Veserkaf pro stavbu svého slunečního chrámu vybral místo ležící ve vzdálenosti přibližně pěti kilometrů severně od své pyramidy, kterou situoval do blízkosti Stupňovité pyramidy (Verner 2003: 47). V současnosti leží jeho sluneční chrám přibližně na půli cesty mezi pyramidami v Abúsíru a slunečním chrámem panovníka Niuserrea v Abú Ghurábu. Doposud se však nepodařilo spolehlivě vysvětlit, proč Veserkaf postavil sluneční chrám právě zde. Existuje několik teorií, které se snaží najít řešení. Například Werner Kaiser se domníval, že Veserkaf nechal svůj sluneční chrám vybudovat na nejjižnějším místě, odkud bylo možné vidět pozlacený vrcholek obelisku Reova chrámu v Héliopoli (Kaiser 1956: 114). Kaiserovu teorii se však podařilo vyvrátit díky měřením, která provedl Český egyptologický ústav. Na základě těchto měření se Miroslav Verner a Vladimír Brůna domnívají, že tím nejjižnějším místem, ze kterého pravděpodobně bylo možné dohlédnout do Héliopole, je o něco severněji položený Abú Ghuráb (Verner 2010: 75; Brůna 2008: 65). Podle osobního sdělení Jaromíra Krejčího je však tato teze vzhledem k zakřivení povrchu velmi nepravděpodobná.

Podle Rainera Stadelmanna se v blízkosti mohla nacházet buď panovníkova rezidence, nebo zde mohlo být nějaké důležité místo spjaté se slunečním kultem. Stadelmann dokonce

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

uvažuje, že se zde mohlo nacházet město Sachebu (Stadelmann 1985: 163; Idem 2000: 530, pozn. 7). Hans Goedicke se naopak domnívá, že při výběru místa pro Veserkafův sluneční chrám sehrálo roli vizuální spojení s vlastní pyramidou v Sakkáře a také s pyramidou Chufua v Gíze, protože Veserkaf chtěl navázat na odkaz Chufua (Goedicke 2000: 411). Možná si ale Veserkaf zvolil toto místo proto, že nebylo v jeho době ještě moc zastavěno.

V letech 1907 a 1913 prováděl v prostoru starověkého chrámu drobné vykopávky Ludwig Borchardt, který na základě otisku pečetě určil, kdo byl budovatelem tohoto chrámu (Ricke 1965: 2). Mezi lety 1954 a 1957 zde působila spojená švýcarsko-německá expedice, jejíž výsledky potvrdily identifikaci objektu (Ibid). V tzv. dolním chrámu se při vykopávkách v roce 1957 podařilo kromě jiného objevit hlavu sochy. Fragment byl interpretován jako hlava sochy bohyně Neit. Na základě toho se někteří badatelé domnívali, že zde původně stála její svatyně (Ricke 1969: 139–148). Avšak detailnější ohledání ukázalo, že pod nosem je lehce naznačen knír, a že se tudíž s největší pravděpodobností jedná o hlavu panovníka Veserkafa s dolnoegyptskou Červenou korunou (Saleh, Sourouzian 1986: cat. No 35).

Chrám Nechenre byl vybudován pravděpodobně ve čtyřech stavebních etapách (Ricke 1965: 4–31). Stadelmann předpokládá, že chrám vznikl ve dvou hlavních stavebních etapách a později proběhly menší dostavby (Stadelmann 2000: 541). Chrám nakonec získal podobu typickou pro sluneční chrámy, tedy s dolním chrámem, vzestupnou cestou a horním chrámem. V první fázi se uprostřed chrámu nacházel podstavec, který mohl připomínat Vysoký písek v Héliopoli. Byl vybudován ze sušených cihel a patrně na něm stál dřevěný sloup, který snad nesl nějakou podobu slunečního boha (Ricke 1965: 5). Horní chrám byl později rozšířen do podoby obdélníka východozápadně orientovaného. Ve východní části se rozprostíral otevřený dvůr, v němž se nacházel oltář a ze severní a jižní strany oltáře pak stály dvě kaple z šedé břidlice. Měly podobu jednoduchého *naa* a jejich vnější stěny zdobily motiv vyplétaných rohoží. Ricke se domníval, že v těchto svatyních byly uloženy sochy bohyní Hathor a Bastet (Ricke 1965: 24). Neexistují však žádné tituly spojené s bohyní Bastet, a proto se zdá tato teorie velice nepravděpodobná (Voss 2004: 32). Objevil se však také názor, že zde mohly být uloženy Reovy bárky, podobné těm, které zmiňuje Palermská deska pro vládu Neferirkarea (Posener-Kriéger 1976: 522), avšak ani tento názor nebude patrně pravdivý, zejména kvůli tomu, že kaple jsou pro uložení bárek poměrně malé (Voss 2004: 33). Uvažuje se také, že by tyto kaple mohly být určeny pro Rea a Hathoru, která byla ve slunečních chrámech také uctívána (Stadelmann 1991: 164; Verner 2003: 49). Tento názor je nejpravděpodobnější. Voss se však domnívá, že zde byly sochy Hathory a panovníka, přičemž upozorňuje na spojitost slunečního chrámu se svátkem *sed*. Stejný motiv je podle ní zachycen v kiosku svátku *sed*

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Senusreta III. v Medamúdu (Voss 2004: 33). I tento názor je velice pravděpodobný, vezmeme-li v úvahu, že v chrámech se uctívala jakási božská triáda, Re, Hathor a panovník. Vzhledem k tomu, že Re se objevoval na obloze, mohly v chrámu skutečně být sochy jeho manželky Hathor a syna panovníka. Při vykopávkách se však nenašlo nic, co by mohlo tuto situaci osvětlit.

Zajímavá je podoba dolního chrámu. Susanne Voss také upozornila na podobnost dolního chrámu Nechenre a tzv. údolního chrámu u Lomené pyramidy panovníka Snofrua, neboť u obou chrámů je patrná kombinace vstupní haly, dvora a série nikovaných kaplí (Voss 2004: 20–24).

Není jasné, zda poblíž chrámu Nechenre byla vybudována bárka, jako tomu je v případě Niuserreova slunečního chrámu (viz kapitola 6.5.5). Podle Susanne Voss je krajně nepravděpodobné, že by zde nebyla, avšak archeologicky zatím prokázána není (Voss 2004: 39).

Veserkafův sluneční chrám je doložen jak archeologicky, tak i písemně a epigraficky. Je známo na patnáct titulů spojených s tímto chrámem (viz kapitola 5.7.1.2). Unikátní je také zmínka o tomto chrámu na jednom nápisu na Sinaji, jenž pochází z doby panování Džedkarea Isesiho, konkrétně z roku po třetím sčítání. V tomto nápisu je zmiňována bárka *wsht* chrámu Nechenre, což by mohlo dokazovat existenci nějaké sluneční bárky v chrámu Nechenre (Černý 1955: 61).

6.5.2 Sechetre (☉ | ☰ | 🏛️ | 🏛️)

Sechetre, „Pole Reovo“, je pojmenování slunečního chrámu postaveného panovníkem Sahureem. Zdá se, že tento chrám nebyl nikdy dokončen, a tudíž nebyl nikdy zcela funkční, o čemž svědčí jednak to, že jeho název se ve všech případech objevuje s determinativem podstavce, bez obelisku, a jednak o tom vypovídá malý počet doložených titulů vztahujících se k tomuto slunečnímu chrámu (viz kapitola 5.7.1.2). Je rovněž nadmíru zajímavé, že chrám Sechetre není zmíněn v žádném dokumentu z abúsírských papyrových archivů a vyskytuje se pouze na jediné pečeti (Kaplony 1977: 304). Chrám Sechetre je zmiňován také na Palermské desce (PS v. III. 1; viz kapitola 5.2).

Chrám Sechetre se doposud nepodařilo objevit. Při výzkumu Niuserreova pyramidového komplexu však jeho výkopce Ludwig Borchardt našel několik bloků se jménem tohoto slunečního chrámu (Borchardt 1907: 54), což vedlo některé badatele k domněnce, že stavba Sahureova slunečního chrámu mohla být zabrána Niuserrem při

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

budování svého pyramidového komplexu (Kaiser 1956: 112). Do souvislosti s tímto slunečním chrámem jsou také někdy dávány fragmenty obelisku z červené žuly a pyramidion, které odhalily vykopávky tehdejšího Československého egyptologického ústavu v prostoru jihozápadně od ohradní zdi mastaby vezíra Ptahšepsese (Verner 1976: 111–118). Podle Miroslava Vernera tento obelisk mohl stát na kamenné čtvercové platformě, která od severu přiléhá k severovýchodní nárožní stavbě Niuserreova pyramidového komplexu, již se podařilo objevit Borchardtovi (Verner 2003: 51). Nic bližšího o podobě tohoto chrámu bohužel nevíme.

Dnes však není možné s naprostou jistotou rozhodnout, zdali bylo, popřípadě nebylo zvykem budovat pyramidový komplex a sluneční chrám ve větší vzdálenosti od sebe. Pro dva prozkoumané chrámy z celkem šesti vybudovaných ale platí, že byly vybudovány dále od pyramidového komplexu svého stavitele. Proto je hypotetická poloha Sahureova slunečního chrámu v těsné blízkosti panovníkova pyramidového komplexu překvapivá.

6.5.3 Setibre (☉)

V pořadí třetí sluneční chrám nechal vybudovat panovník Neferirkare. Egyptské označení pro tento chrám znělo Setibre, což znamená „Místo Reova potěšení“. Ačkoli tento chrám nebyl doposud objeven, je v soudobých písemných pramenech zmiňován velice často. Je uváděn zejména v abúsírských papyrech a v poměrně mnoha dalších případech. Jistě není bez zajímavosti, že se jako jediný sluneční chrám objevuje v záznamech papyrového archivu panovníka Raneferefa (viz kapitola 5.3.3), jinak se s ním samozřejmě setkáme v papyrech Neferirkareova archivu (viz kapitola 5.3.1). Často je také zmiňován na otiscích pečetí pocházejících z pyramidového komplexu Raneferefa (viz kapitola 5.4). Doloženo je relativně mnoho kněží tohoto chrámu (viz kapitola 5.7.1.2).

Z titulů doložených pro tento sluneční chrám vyplývá, že v chrámu Setibre byli kromě boha Rea uctíváni i jiní bohové. Vyskytuje se jméno bohyně Hathory a boha Re-Harachteje. Překvapivý je výskyt jména bohyně Nechbety v jednom titulu (viz kapitola 5.7.1.2). Jména těchto bohů objevující se v titulech mohou poukazovat na úzké propojení slunečních chrámů s osobou krále a s královským úřadem vůbec.

V papyrech Neferirkareova archivu je možné mimo jiné nalézt doklady o úzké funkční propojenosti slunečního chrámu a pyramidového komplexu a také o tom, že některé produkty byly dopravovány ze slunečního chrámu do zádušního chrámu po vodě. Dokonce je zde použito sloveso *hni*, „veslovat“, což napovídá tomu, že se mělo plout spíše po proudu (viz

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

kapitola 5.3.1). Na základě tohoto se soudí, že chrám Setibre musel ležet někde dál od abúsírské královské nekropole. Na druhou stranu tomu tak být nemuselo. Vezmeme-li v potaz, že doprava po vodě byla pro starověké Egypťany mnohem jednodušší než po souši a že vodní cesta by také umožňovala lepší spojení s pyramidovými komplexy, nemuselo by překvapovat, že je v papyrech vodní cesta zdůrazňována. Obětin se přepravovalo poměrně hodně, a tak by jejich nošení po souši jistě bylo velmi namáhavé. Takže Setibre mohl ležet někde mezi severním Abúsírem a Abú Ghurábem nebo ještě o něco málo severněji.

Herbert Ricke zastával názor, že sluneční chrám Veserkafa a sluneční chrám Neferirkarea byl jeden a tentýž. Obdobného smýšlení je také Stadelmann (Stadelmann 2000: 541). Podle Vernera se však tato teorie nezdá být pravděpodobná, neboť neexistují v podstatě žádné doklady podporující toto tvrzení (Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 352).

Díky záznamům v abúsírských papyrech je možné učinit si alespoň určitou představu o tom, jak asi chrám Setibre vypadal. Jsou v nich zmiňovány jak hospodářské objekty, jako sklady pro obilí, stáje pro dobytek, klece pro ptáky, pekárna, pivovar a jatka (Posener-Kriéger 1976: 141), tak i náboženské stavby: místnost pro „lod' Maat“, místnost, která sloužila jako palác svátku *sed*, dále oltář Rea a obelisk²⁰² (Verner 2003: 52). O jedné bárce, jež se měla nacházet u jižního rohu, a o dvou měděných bářkách určených pro chrám Setibre podává zprávu Palermská deska (PS v. V. 2; viz kapitola 5.2). Podle Paule Posener-Kriéger byl chrám postaven z nepálených cihel, což by vysvětlovalo, proč doposud nebyl objeven (Posener-Kriéger 1976: 519).

6.5.4 Hetepre (☉)

Sluneční chrám Hetepre, „Reův obětní stůl“, nechal vybudovat panovník Raneferef. Jeho vláda však nebyla nijak dlouhá, proto se předpokládá, že ani jím budovaný sluneční chrám nebyl dostavěn. Někteří badatelé se domnívají, že stavba začala být stavěna ze sušených cihel a že tuto započatou stavbu použil Niuserre jako základní strukturu pro vybudování svého slunečního chrámu Šezepibre (Kaiser 1956: 113; Verner 2010: 78). Na tuto skutečnost by mohl v neposlední řadě odkazovat oltář dodnes dochovaný v Niuserreově slunečním chrámu, který je tvořen čtyřmi značkami *hṯp* a uprostřed nich je znak pro *r^c*, proto by se to mohlo číst jako *hṯp-R^c*, což je vlastně shodné se jménem slunečního chrámu Raneferefa (Verner 2010: 78; viz kapitola 6.5.5).

²⁰² Tato zmínka by mohla dokazovat existenci obelisku ve slunečních chrámech. K této diskusi viz poznámka 198.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Zmínku o slunečním chrámu Raneferefa nalezneme pouze v jediné hrobce, totiž Cejově hrobce v Sakkáře (Verner 2003: 53). V předchozím textu již bylo upozorněno na to, že v papyrech Raneferefova archivu nenalezneme jediný záznam vztahující se k chrámu Hetepre (viz kapitola 5.3.3).

6.5.5 Šezepibre (☉)

Sluneční chrám panovníka Niuserre a byl pojmenován Šezepibre, což znamená „Potěšení Reovo“. Tento sluneční chrám se podařilo archeologicky doložit a prozkoumat. Nachází se v nevelké vzdálenosti severním směrem od slunečního chrámu Veserkafa. Místo, kde byl chrám Šezepibre vybudován, je dnes nazýváno podle blízké vesnice Abú Ghuráb.

Jak již bylo uvedeno, chrám byl odkryt německou expedicí Friedricha Wilhelma von Bissinga a Ludwiga Borchardta při výzkumech v letech 1898 až 1901 (viz kapitola 6.5). Před nedávnem zde prováděla revizní výzkum italská expedice a Massimiliano Nuzzolo představil některé její výsledky na konferenci *Abusir and Saqqara in the Year 2010* (Nuzzolo, Pirelli 2011).

Chrám sestává z dolního chrámu, vzestupné cesty a horního chrámu. Jižně od horního chrámu se podařilo nalézt pozůstatky třicet metrů dlouhé bárky vybudované ze sušených cihel. Podle Borchardta byly paluba a horní části lodě vybudovány ze dřeva, které však již dávno ztrouchnivělo (Bissing 1905: 16). Podle Voss pro to ale neexistují přesvědčivé důkazy (Voss 2004: 114). Zdivo bárky, původně omítnuté a obílené se dochovalo do výšky 3 až 3,5 m. O interpretaci této konstrukce se stále vedou spory. Není jasné, zda měla symbolizovat jednu z bárek slunečního boha, nebo zda se jednalo o bárku *maatej*, doloženou také z Textů pyramid. Avšak i bárka *maatej* má souvislost se slunečním bohem (viz kapitola 5.8). Kdyby se jednalo o jednu z bárek Rea, čekali bychom, že se někde u chrámu bude nacházet i druhá. Na druhou stranu by její poloha mohla napovídat, že by se mohlo jednat o Denní bárku Rea, protože Rea proplová přes den z východu na západ po jižní straně oblohy. Bárka tedy pravděpodobně odkazuje na představu slunečního boha proplovajícího oblohou, což je představa, která je písemně zachycena až v Textech pyramid (viz kapitola 5.8).

Architektura dolního chrámu Niuserreova slunečního chrámu byla odlišná, než tomu bylo v případě Veserkafova chrámu. Tvoří ho tři sloupové portiky, z nichž v hlavním jsou dvě řady sloupů. Centrální prostor má půdorys písmene T. Nacházejí se zde rovněž průchozí místnosti a schodiště vedoucí na střešní terasu. Dolní chrám byl postaven z vápence, pouze nejnižší části stěn a ostění vchodů byly obloženy červenou žulou (Bissing 1905: 19–23).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Na zdech hlavního vstupu byly vytesány nápisy zmiňující dary chrámu a kalendář svátků (Bissing 1928: 47–55). Podle Borchardta se kolem dolního chrámu mělo rozprostírat sídliště kněží a dalšího personálu slunečního chrámu, jeho existence ale není nijak doložená (Bissing 1905: 7).

Horní chrám byl vybudován na pahorku, jenž musel být rozšířen soustavou teras postavených ze sušených cihel (Bissing 1905: 10). Horní chrám měl pak půdorys ve tvaru obdélníka a jako jediná struktura z celého chrámu byl přesně východozápadně orientován. Vchod do horního chrámu se nacházel při ústí vzestupné cesty. Za ním následoval systém chodeb, který zajišťoval přímý přístup k dominantě horního chrámu, kterou byl (snad) obelisk. V jižním ochozu se podařilo nalézt fragmenty reliéfů, které jsou dnes známé jako Velké zobrazení svátku *sed*, „*grosse Festdarstellung*“ (Bissing 1928: III). Ve východní části se rozprostíral otevřený dvůr. V prostoru otevřeného dvora Borchardt našel kruhové travertinové bazénky v horní části opatřené výpustěmi. Borchardt místa, kde se bazénky vyskytovaly, interpretoval jako komplex jatek (Bissing 1905: 46). V Niuserreově slunečním chrámu měla být dokonce dvoje jatka, tzv. malá a velká (Ibid: 51). V dlažbě byla vybudována soustava stružek, které měly podle Borchardta sloužit k odvodu krve porážených zvířat (Ibid). Tzv. komplex jatek však vyvolává mnohé otázky. Díky možnosti komparace se svatyní nože z Raneferefova zádušního chrámu (viz Verner 2006: 88; Krejčí 2006: 122), která byla zcela jistě funkční, jsou evidentní mnohé odlišnosti. Nepodařilo se objevit žádné doklady zabitých zvířat, jako např. kosti, ani kónické kamenné bloky s otvorem na uvazování zvířat, ani pazourkové nože. Takže se zdá, že zde spíše probíhala rituální očista obětí (Verner 1994: 109).

V otevřeném dvoře před východní stranou podstavce se ve východozápadní ose chrámu nacházel oltář. Do dnešních dnů se tento oltář tvořený bloky travertinu dochoval ve velmi dobrém stavu. Zobrazuje spojení čtyř značek *h₁tp* orientovaných ke světovým stranám a uprostřed je umístěna značka *r^c* (Bissing 1905: 43–45). Je možné číst toto spojení jako *h₁tp-R^c*, což znamená „Re^uv obětní stůl“. Oltář velmi připomíná jméno slunečního chrámu panovníka Raneferefa, jehož jméno znělo Hetepre. Jak již bylo uvedeno, někteří badatelé se domnívají, že Niuserre přímo navázal na stavbu svého předchůdce a tímto oltářem chtěl uchovat památku na starší chrám (Kaiser 1956: 113; Verner 2010: 78).

V severovýchodní části se měly podle výkopců rozprostírat sklady určené pro uložení chrámového inventáře a obětí (Bissing 1905: 40). Massimiliano Nuzzolo, který společně s italskou expedicí před nedávnem přezkoumával Niuserreův sluneční chrám, popírá, že by se

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

jednalo o sklady. Je přesvědčen, že se spíše jednalo o nějaké kultovní prostory nebo alespoň místnosti spojené s rituály (Nuzzolo, Pirelli 2011: 679).

V literatuře týkající se Niusereova slunečního chrámu se většinou uvádí, že dominantou chrámu byl velký obelisk. Výše už ale také bylo upozorněno, že tato teorie není všemi přijímána. Avšak podle první expedice, která chrám zkoumala, měl obelisk spočívat na podstavci se skloněnými stěnami. Strana podstavce měřila 31 m a jeho výška činila 19 m. Stěny byly stavěny pod úhlem 75° (Bissing 1905: 39). Obelisk nebyl monolitický, nýbrž byl zbudován z kamenných bloků. Na výšku měřil 37 m. Jeho stěny byly skloněny pod úhlem 82°, na špičce byl pak klon zredukován na 62°. Dohromady výška podstavce a obelisku činila 56 m (Bissing 1905: 12). Je pravděpodobné, že byl obložen, a to buď bloky červeného křemence jako u Veskafa, nebo červenou žulou a bílým vápencem, tedy podobně jako dolní chrám (Bissing 1905: 58).

Přístup k patě obelisku byl umožněn vchodem z jižní strany podstavce a chodbou přímo v nitru podstavce. Těsně u vstupu byla vybudována jednoduchá kultovní kaple, před níž se nacházely dva bazénky určené pro očistu nohou kněží. Kaple byla zdobena reliéfy zachycujícími rituál zakládání chrámu a svátek *sed*.²⁰³ Za kaplí je prostora označovaná jako Síň ročních období, „*Weltkammer*“. Podobně jako v chodbě, i z této místnosti se dochovaly reliéfní scény zobrazující dvě období staroegyptského roku: *3ht*, „období záplav“, a *šmw*, „období sklizně“ (Edel, Wenig 1974: 15). Kolorované reliéfy jsou jedinečné realistickým zobrazením přírody.²⁰⁴ Jsou na nich vypodobněny všemožné druhy zvířat, ptáků a ryb. Na jednom bloku byl dokonce znázorněn Ra-Harachtej (Edel, Wenig 1974: Tafel 24, 48b, blok 571). Tento blok s Re-Harachtejem byl zničen za druhé světové války (Edel, Wenig 1974: 34). Na začátku každého tematického celku je znázorněna personifikace jednotlivých období, které vše předávají slunečnímu bohu, pánu ročních dob a zaopatření. Scény zdůrazňují plodivou a regenerující sílu slunečního božstva (Assmann 2002: 76).

Některé fragmenty reliéfů ze slunečního chrámu Niusereova vypovídají mimo jiné o svátcích konaných na počest slunečního boha, například o svátku *hnt-R^c*, „Den plavby Rea“. Podle Paule Posener-Kriéger se mohlo jednat o svátek podobný svátku *grḥ n R^c*, jenž je doložen z Neferirkareova papyrového archivu (Posener-Kriéger 1976: 116–118).

²⁰³ Jedná se o tzv. Malé zobrazení svátku *sed*, „*kleine Festdarstellung*“.

²⁰⁴ V současnosti jsou bloky roztroušeny po několika světových muzeích. Mnoho bloků se nachází ve sbírkách Egyptského muzea v Berlíně, část je uložena v Egyptském muzeu v Káhiře. Z Berlína se mnoho zlomků dostalo do různých jiných univerzitních a muzejních sbírek po celém Německu (Edel, Wenig 1974: 9). Dva zlomky se dostaly dokonce do Londýna (Ibid: 43).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Kromě toho, že je chrám Šezepibre poměrně dobře archeologicky prozkoumán, je znám též z písemných pramenů. K tomuto chrámu je doloženo celkem jedenáct titulů (viz kapitola 5.7.1.2).

6.5.6 Achetre (☉)

Z písemných pramenů, konkrétně z titulů v hrobkách velmožů, je doložen ještě poslední šestý sluneční chrám Achetre, „Reův horizont“, který nechal vybudovat panovník Menkauhor. Patrně fungoval pouze krátkou dobu (Verner 2003: 56). Tomuto tvrzení by mohl odporovat fakt, že ještě během vlády panovníka Tetiho se v titulatuře úředníka Sabua vyskytuje titul *ḥm-ntr R^c m 3ḥt-R^c*. Podle Susanne Voss se však jedná pouze o fiktivní titul (Voss 2004: 155). Celkem jsou doloženi tři kněží Rea v chrámu Achetre a dva představení kněží Rea v Achetre (viz kapitola 5.7.1.2). Žádné bližší informace o jeho podobě a především o místě, na němž byl postaven, však, alespoň prozatím.

6.6 Obelisky

Již bylo uvedeno, že za jeden z nejdůležitějších symbolů slunečního kultu byl považován obelisk (Martin 1977: 13). Obelisk představuje do výšky protáhlý čtyřhranný kamenný monolit, který je zakončen pyramidem, jež se egyptsky nazývalo *bnbnt*. Zpočátku však nebyl obelisk monolitický; ve slunečních chrámech byl postaven z jednotlivých kamenných bloků (viz kapitola 6.5). Monolitická forma se ustanovuje následně (Quirke 2001: 135). Pyramidion ve starověku bývalo obloženo kovovými pláty, jež měly zachycovat první a poslední sluneční paprsky (Martin 1982: sl. 543). Často byly umístovány na podstavec. Podle některých badatelů měl podstavec obelisku odkazovat na tzv. Vysoký písek v Héliopoli (Ricke 1935: 108). Soudí se, že podoba obelisku, zejména jeho vrchní část mohla být odvozena od héliopolského kamenného fetišu *benben* (viz kapitola 2.4). Obelisky byly vztyčovány především v páru a ve většině případů jsou popsány hieroglyfickými nápisy. Francouzský badatel Hans Bonnet se domnívá, že byly v páru vztyčovány kvůli odkazu na bohy Rea a Atuma (Bonnet 1952: 540). S tímto tvrzením do jisté míry souhlasí německý badatel Karl Martin, jenž tvrdí, že východní obelisk byl spojován s Re-Harachtejem a západní s Re-Atumem. Mohlo by se ale také jednat o odkaz na slunečního boha a panovníka (Martin 1977: 35).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Ohledně podoby a náboženského významu vzniklo několik důležitých studií. Jednou z nedůležitějších prací k této problematice je dílo Karla Martina, jenž se věnoval obeliskům od počátku, tedy od Staré říše, až do amarnské epochy (Martin 1977). Martin také vypracoval heslo „Obelisk“ pro *Lexikon der Ägyptologie* (Martin 1982: sl. 542–545). Celé období staroegyptských dějin z hlediska obelisků se snažil obsáhnout egyptský badatel Labib Habachi (Habachi 1984). O náboženský význam obelisků se zajímali také, jak již bylo zmíněno, Hans Bonnet (Bonnet 1952) a do jisté míry i Herbert Ricke (Ricke 1935a). Pozornost obeliskům věnoval v rámci své práce o slunečním kultu také Stephen Quirke (Quirke 2001).

Slovo obelisk pochází z řečtiny a znamená „špíz“ (Habachi 1984: 3). Sami staří Egypťané jej nazývali *thn*.²⁰⁵ Etymologie tohoto slova však není zcela zřejmá. Římský autor Gaius Plinius Secundus dával do souvislosti staroegyptské označení pro obelisky (*thn*) a pro sluneční paprsek (*thn*). Podle něj také obelisky připomínají sluneční paprsky (Plinius 36: XIV). Pliniova teorie však není správná (Martin 1977: 38). Karl Martin navrhuje jinou etymologii. Dle jeho názoru bylo slovo *thn* odvozeno pomocí prefixu *t* od slovesa *hn*, což znamená „přistát, spočinout“ (Ibid). Výraz může poukazovat na to, že z nebe přichází milost bohů na zem. V některých jiných případech se projevuje také opačný směr, a to ve smyslu přinesení obětí bohu (Ibid: 39).

Obelisky se poprvé objevují ve druhé polovině Staré říše. Existují jak archeologické doklady, tak i písemné prameny. První obelisky se objevují patrně za vlády panovníka Neferirkarea v 5. dynastii (Martin 1977: 28). Forma obelisku byla patrně použita ve slunečních chrámech (viz kapitola 6.5). Během 5., častěji však 6. dynastie se objevují malé obelisky u některých hrobek (viz níže). Nejstarší doložený královský obelisk²⁰⁶ představuje fragment křemencového obelisku nalezený v chrámovém okrsku v Héliopoli a vztyčený panovníkem Tetim. Objeven byl v roce 1972 egyptským archeologem Muttavíjou Balbúšem. Dochovaný fragment pochází z horní části obelisku, který mohl být původně až tři metry vysoký (Martin 1977: 42). Nápis je pouze na jedné straně a zmiňuje Horovo jméno panovníka Sehetepavej a jméno *nswt-bitj* Teti, přičemž společně se jménem Teti je v kartuši uveden také titul syn Reův. Dochován je též začátek titulu *nbjt* (Ibid: 43).

Další archeologický doklad pro obelisk může představovat pyramidion z červené žuly nalezené nedaleko mastaby vezíra Ptahšepse v Abúsíru (Verner 1976: 111–118).

²⁰⁵ Není ovšem známo, jak upozornil Karl Martin, jestli se toto slovo používalo rovněž k označení obelisků ve slunečních chrámech a u hrobek (Martin 1977: 28).

²⁰⁶ Podle egyptského badatele Labiba Habachicha však mohly být královské obelisky v chrámech jiných než slunečních vztyčovány již během 5. dynastie (Habachi 1984: 5).

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Pyramidion má strmý sklon, takže s největší pravděpodobností nemůže pocházet z pyramidy. Podařilo se nalézt také několik dalších zlomků ze stejného materiálu. Podle některých egyptologů by toto pyramidion mohlo pocházet z obelisku některého dosud neobjeveného slunečního chrámu (viz kapitola 6.5.2).

Rovněž ve městě Tanis se podařilo odkrýt několik kamenných zlomků, které by snad mohly pocházet z obelisků datovaných do doby Staré říše. Jeden zlomek z šedé žuly nese jméno panovníka Rachefa (Martin 1977: 45). Pokud by skutečně šlo o fragment obelisku, posouvalo by to počátek užívání obelisků dále do minulosti. Fragment je však velice malý, takže se nedá s jistotou určit, zda se skutečně jedná o pozůstatek obelisku. Dále byly v Tanidě objeveny dva fragmenty z doby Pepiho I. a Pepiho II. (Ibid). Ani v tomto případě však nelze spolehlivě tvrdit, že šlo o obelisk. Zlomky také patrně nepocházejí z Tanidy, nýbrž sem mohly být sekundárně přemístěny z Héliopole (Ibid: 46).

Obelisky mohly být též součástí tzv. chrámů panovníkova *ka*, *ḥwt-k3* (Quirke 2001: 136). Tyto kultovní stavby byly budovány především v době 6. dynastie a byl v nich pěstován osobní kult panovníka a také kult Rea. Chrám *ka* měl patrně též důležitou ekonomickou funkci (Vymazalová 2011: 301).

Již bylo nastíněno, že v 5. a zejména 6. dynastii se u vstupů do hrobek objevují malé obelisky. Tyto obelisky jsou monolitické a vyrobeny z vápence. Vyskytují se na memfidské nekropoli, tzn. hlavně v Gíze, Héliopoli a Sakkáře. Několik takových obelisků bylo nalezeno také na Kubbit el-Hawě u Asuánu (Martin 1977: 49). Jsou popsány pouze z jedné strany, přičemž nesou jméno a tituly majitele hrobky. Podle Martina nebyl tento architektonický prvek vázán na určitou sociální skupinu (Ibid). Avšak Habachi soudí, že se objevují u hrobek těch lidí, kteří byli nějakým způsobem navázáni na královskou rodinu (Habachi 1984: 45). Kromě takovýchto lidí jsou malé obelisky doloženy také u dvou královen a manželek Pepiho II. Obelisky Neity a Iputy II. se od ostatních lišily pouze v tom ohledu, že byly větší a měly text ve dvou sloupcích (Jéquier 1933: 2, 43).

Význam těchto malých obelisků však není zcela jasný. Forma by mohla odkazovat na sluneční kult a mohly by mít také souvislost s obětinami (Martin 1977: 56, 59). Podle Bonneta se jedná o prvek, který měl zemřelému zajistit ochranu a jenž přejímá funkci pohřebních stél. Nepovažuje jej však za symboly slunečního boha (Bonnet 1952: 540). Na základě výše nastíněných faktů by se dalo soudit, že se zde opět projevuje to, co je pozorovatelné již u predynastických kultur nilského údolí (viz kapitola 3.2), u pyramidových komplexů panovníků (viz kapitola 6.3), v Textech pyramid (viz kapitola 5.8) a v jiném písemném a epigrafickém materiálu (viz kapitola 5.4 a 5.5), totiž víra ve slunce, resp.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

slunečního boha jako garanta znovuzrození a věčného života. Ovšem toto patrně nebude jejich jediný význam, avšak další významy doposud nejsou zřejmé.

Jak již bylo zmíněno, kromě archeologických pramenů k obeliskům existují rovněž prameny písemné. Písemné zmínky pocházejí z doby 6. dynastie. Pár obelisků se objevuje v jednom říkadle Textů pyramid (Allen 2005: P 463, M 355, N 543; Faulkner 1969: 515, § 1178; viz kapitola 5.8). Zprávu o přepravě dvou obelisků do Héliopole podává životopisný nápis úředníka Sabniho v jeho hrobce na Kubbit el-Hawě u Asuánu (Edel 2008: 816–817, Tafel LV). Obelisky také zmiňuje nápis hodnostáře Chentikaupepiho v jeho hrobce v Balátu v oáze Dachla (Martin 1977: 28). Texty vždy v případě obelisků uvádí duál *thn.wj*, vždy je tedy reflektován pár obelisků (Ibid). Nutno též upozornit, že tyto zmínky referují pouze o královských obeliscích.

Obelisky tedy představují další formu vyjádření vztahu panovníka ke slunečnímu bohu. Majestátní a mohutné obelisky ve slunečních chrámech sestavené z jednotlivých bloků byly nahrazeny elegantnějšími formami monolitických obelisků. Takové obelisky pak byly umístovány v chrámech. Možná k tomu egyptské vládcy vedly ekonomické problémy, které se na konci Staré říše objevují. Ovšem asi nelze tvrdit, že by sluneční kult nějak výrazněji ustupovat do pozadí; a obelisky by toho mohly být důkazem. U hrobek může být jejich funkce svázána se slunečním bohem jako garantem znovuzrození, ale jak již bylo poznamenáno, zřejmě to nebude jejich jediná funkce. Mohou se zde do jisté míry projevovat také změny v pojetí královského dogmatu, resp. zde může začínat to, co se v průběhu První přechodné doby nazývá demokratizací egyptského náboženství. Představy dříve určené pouze egyptskému vládci se postupně dostávají do nižších sfér staroegyptské společnosti. Tento fenomén by si zasloužil hlubší zkoumání.

7 Závěr

Staroříšský sluneční kult je dosti komplikovaným a mnohvrstevnatým fenoménem, jenž v rámci jedné práce jistě nelze postihnout. Představit sluneční kult v celé jeho šíři ani nebylo cílem této práce. Bylo vybráno několik staroříšských pramenů, ve kterých jsem se snažila hledat doklady pro kult slunečního boha, povětšinou Rea. Mnohé zvolené prameny mají za sebou dlouhou badatelskou tradici, ale z hlediska slunečního kultu byly interpretovány v podstatě poprvé. V jiných případech byly naopak nashromážděny mnohé již existující teorie vztahující se ke zvolenému tématu.

Mnoho nejasností obklopuje již otázku samotného počátku slunečního kultu. Jisté náznaky větší důležitosti slunce se objevují na prehistorické lokalitě plaja Nabta a určité indicie může poskytnout orientace těl v hrobech některých prehistorických kultur a snad také výzdoba některých pravěkých keramických nádob. Takovéto interpretace však nejsou zcela bezproblémové. Je například jisté, že kamenný kruh v Nabtě byl orientován podle slunce, což vypovídá o významnějším vztahu obyvatel Nabty k tomuto důležitému nebeskému tělesu. Přesto není zřejmé, jestli bylo slunce nějakým způsobem uctíváno. Význam kamenného kruhu jako slunečního kalendáře naproti tomu tkvěl v „ohlašování“ příchodu letního slunovratu, se kterým přicházelo období dešťů, na němž byla nabtská společnost životně závislá. Předpokládá se rovněž, že byly konány nějaké obřady, jejichž cílem bylo přivolávání dešťů (Suková 2008: 12). Zmíněné obřady mohou spíše odkazovat na uctívání deště, tedy jiné přírodní síly než slunce. Nesmí být však přehlížen fakt, podle jakého tělesa byl kalendář orientován. Samotná orientace podle slunce je v kontextu ostatních obyvatel pouště naprosto jedinečná, protože jiné kmeny se v poušti orientují spíše podle hvězd a měsíce. Proto se snad dá předpokládat, že slunce hrálo pro obyvatele Nabty důležitou úlohu, a je možné, že s příchodem suššího klimatu, kdy Sahara začala postupně vysychat, přenesla nabtská populace povědomí o významné roli slunce i do nilského údolí, což mohlo následně vykristalizovat v opracovaný sluneční kult dynastického Egypta.

Některé výjevy na keramických nádobách se interpretují jako zobrazení slunce. V případě jedné misky pocházející z období Nakáda I by se skutečně o vypodobnění slunce jednat mohlo (CG 2074). Ahmed Saied vidí na i dalších nádobách vyobrazení slunce (Saied 2005: 287–288), avšak toto se nezdá být opodstatněné. Jako pravděpodobnější se jeví interpretace Flinderse Petrieho, jenž se domníval, že se jedná o nápodobu proutěných nádob (Petrie 1920: 14). Ovšem vypodobnění slunce na nádobách nebo na jiných předmětech, pokud by existovaly, nemusí jednoznačně vypovídat o existenci kultu spojeného se sluncem, resp.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

slunečním bohem. Mohlo se „pouze“ jednat o inspiraci životním prostředím a okolním světem. Ani v případě modelů lodí, které se někdy vkládaly do hrodek, si nemůžeme být jisti, jestli měly nějakou souvislost se slunečním kultem, jak se domnívají někteří badatelé (Barta 1973: 137). Jejich funkce spíše mohla pramenit z praktických příčin.

Mimo to z pravěkého nilského údolí pocházejí také určité doklady, které snad svědčí o důležitosti slunce, na což v první řadě může v některých kulturách poukazovat orientace těl v hrobech. Do hrobů badárské kultury, kultur Omarí A a Nakáda I byli zesnulí ukládáni hlavou k jihu hledí na západ (Hoffman 1979: 110, 196). Dá se tedy předpokládat, že slunce již v pravěku bylo spojováno s oním světem a s nadějí na znovuzrození a věčný posmrtný život. Na pohřebišti v Tošce byli zemřelí ukládáni do hrobu tak, aby hleděli k východu. I tato orientace by mohla odkazovat na sluneční kult, neboť na východním obzoru se denně znovu rodilo slunce. Tuto teorii však s jistotou nemůžeme prokázat. Rovněž z nakádského období pochází jedno skalní zobrazení ve Východní poušti, jež snad může poukazovat na propojování zvířat s bohy, a tudíž nepřímo i na existenci nějaké podoby slunečního boha. Zde jsou vyobrazeny dvě krávy, jež mají sluneční kotouč mezi rohy, což by mohlo odkazovat na bohyni Hathor, která byla na sluneční kult ve Staré říši silně napojena (Saied 2005: 288). Jestli ovšem bylo slunce nějak systematicky uctíváno, se nám patrně již nikdy nepodaří zjistit. Víra ve slunce jako garanta znovuzrození však přechází i do dynastického Egypta, jak je mimo jiné patrné z Textů pyramid a také z architektonického ztvárnění a především orientace pyramidových komplexů.

Přímější doklady ohledně zbožštění slunce, a tedy snad i nějaké formy jeho kultu přicházejí až s vynálezem písma. Z Archaické doby se dochoval jeden velmi zajímavý předmět, který by již mohl svědčit o slunečním bohu. Jedná se o slonovinový hřeben panovníka 1. dynastie Wadžiho. S největší pravděpodobností je zde vypočteno sluneční božstvo jako Hor (Westendorf 1966: 24), který snad mohl být prvním bohem spojovaným se sluncem (Bruwier 2010: 24). Tato teze se však velice špatně dokazuje, protože ani na zmiňovaném hřebenu, ani na jiných pramenech z této doby není sluneční božstvo zmíněno jménem. V případě Wadžiho hřebenu na to můžeme usuzovat pouze na základě skutečnosti, že je tam zachyceno i jméno panovníka, který byl považován za pozemské vtělení boha Hora, a tudíž tento výjev by mohl vyjadřovat vládu pozemského a nebeského/slunečního Hora nad celým světem. Na druhou stranu však některé indicie naznačují, že staroegyptské slovo pro slunce znělo *rꜥ*, takže by se dalo předpokládat, že Egypťané použijí jako jméno slunečního boha prosté označení pro slunce. I když toto tvrzení neplatí pro označení země a nebes a jejich bohů. Staroegyptské slovo pro zemi byla *t3* a pro nebesa se používalo slovo *pt*, avšak bůh

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

země se jmenoval Geb a bohyně nebes Nut. Tato problematika by si jistě zasloužila další zkoumání, ale pramenná základna pro toto bádání je bohužel dosti omezená.

O rostoucí důležitosti slunce by mohl také vypovídat jeden údaj na Palermské desce zmiňující stavbu nebo instituci *šm-r^c* a vztahující se k vládě panovníka Ninecera (Wilkinson 2000: 125).

Z Archaické doby patrně již pocházejí doklady pro slunečního boha Rea, i když existence Rea jako boha v této době je některými badateli stále popírána (Quirke 2001: 80). Slovo *r^c* se již vyskytuje v některých vlastních jménech a je velmi pravděpodobné, že odkazuje na slunečního boha. V jednom případě se jedná o jméno královské (Kahl 2007) a patrně v pěti případech jde o jména nekrálovských osob (Saied 2005: 290), i když v jednom případě, na pečeti z Tel en-Besoru, to není zcela prokazatelné. Tato jména by tedy mohla dokládat, že již v Archaické době sluneční bůh Re mohl existovat.

Předpokládá se rovněž, že jeden titul panovníka Peribseny, jenž se pracovním označuje jako Sutech-Re také odkazuje boha Rea (Kaplony 1963 III: Abb. 302). Pokud je čtení správné, dokládalo by to napojování slunečního boha Rea na královský úřad, což se velmi výrazně projevilo v pozdějším období.

Pro dobu 3. dynastie sice existuje více dokladů pro Rea jako sluneční božstvo a vůbec pro sluneční kult, než tomu bylo v předcházejících dobách, ale stále se jedná o relativně malý počet. V první řadě jde o několik vlastních jmen, která v sobě zahrnují jméno boha Rea. Nutno podotknout, že žádný panovník této dynastie nepřijal do svého jména jméno slunečního boha Rea. Zdá se tedy, že sluneční bůh nemusel být pro královské dogma ještě tak důležitý. Na druhé straně se dá na základě některých indicií předpokládat, že byl sluneční bůh spojen se znovuzrozením duše zesnulého panovníka. Není také zcela jasné, jak interpretovat titul „zlatý“, jenž se objevil už u některých panovníků Archaické doby a přijal ho rovněž král Necerichet. Dle některých názorů by se mohlo jednat o odkaz na sluneční božstvo (Kaplony 1963 II: 782). Tuto možnost nelze zcela zavrhnout, protože zlato bývalo spojováno i se slunečním bohem, ale většinou bylo zlato považováno za maso bohů, a tedy se patrně tímto titulem poukazuje na božskou podstatu panovnického úřadu.

Z doby vlády Necericheta také pocházejí fragmenty snad nejstarší svatyně vybudované ve městě, které se stalo hlavním střediskem slunečního kultu. Na blocích z Necerichetovy svatyně z Héliopole jsou vypočteny někteří bohové héliopolského Devatera, což svědčí o tom, že již minimálně v této době se zde nějakým způsobem rozvíjel sluneční kult, protože, jak víme, pokud mluvíme o slunečním bohu, nemůžeme pojednávat pouze o Reovi, protože bohů se slunečními aspekty bylo mnohem víc. Toto představuje jeden argument pro odmítnutí

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

teze německé badatelky Susanne Voss, která tvrdí, že sluneční kult v Héliopolí se ustálil nejdříve na konci 5. dynastie, protože explicitní spojení Rea s Héliopolí se vyskytuje až v Textech pyramid (Voss 2010: 228). Avšak předpokládá se, že vznik Textů pyramid sahá dále do minulosti (Allen 2005: 4).

Na důležitost slunečního kultu ve 3. dynastii se poukazovalo také na základě toho, že předpokládaný architekt Stupňovité pyramidy Imhotep byl nositelem titulu *m3-wr*, což později bylo označení velekněze slunečního kultu v Héliopolí. Nejedná se o první doklad tohoto titulu; neboť titul se objevuje již v Archaické době. Pro zbytek 3. dynastie však titul doložen není a objevuje se znovu až na začátku 4. dynastie, přičemž v průběhu této dynastie bychom ho opět marně hledali. Znovu se objevuje na konci 4. a na začátku 5. dynastie. Soudí se, že zpočátku nebyl titul vůbec spojen ani s Héliopolí, ani se slunečním kultem, ale že se jednalo spíše o dvorský titul (Mursi 1972: 167). S Héliopolí byl spojován až od začátku 4. dynastie. Nelze tedy pouze na základě toho, že Imhotep byl nositelem titulu *m3-wr*, tvrdit, že sluneční kult byl v této době důležitý.

Zdá se tedy, že v době, kdy Egyptu vládne 3. dynastie, se nadále sluneční kult nějakým způsobem vyvíjí, ale ještě patrně není tak úzce svázán s královskou ideologií, jako je tomu v následujících dynastiích. Dá se předpokládat, že byl však provázán s představami o posmrtném životě.

Ve 4. dynastii dochází ke skutečnému vzestupu slunečního kultu a ponejvíce kultu boha Rea, jenž se dostává do úzké souvislosti s ideologií egyptského královského úřadu. Od panovníka Radzedefa vystupují egyptští vládci jako synové Rea a přijímají též do svých jmen jméno tohoto boha. Silný vliv kultu slunečního boha se projevuje také v podobě a orientaci královských hrobek, resp. celých komplexů. Již od počátku 4. dynastie se povětšinou staví pravé pyramidy s hladkými stěnami, které jsou korunovány pyramidem, symbolem slunečního boha. Celé pyramidové komplexy jsou pak orientovány podle dráhy slunce. Je tedy evidentní, že v pojetí posmrtného života panovníka má sluneční kult stále pevné místo, které se zdá být stále umocňováno. Uvažuje se také o celkové solární orientaci gízské nekropole, na které se nacházejí tři největší pyramidy vybudované v Egyptě. Stavitelé těchto pyramid byli jistě velkými podporovateli slunečního kultu a zejména Rea. Kromě toho se zdá, že v Gíze je možné nalézt předobraz po pozdější chrámy zasvěcené slunečnímu bohu Reovi, které se budovaly v následující dynastii. Jedná se o tzv. chrám Sfingy. Chrám nebyl nikdy dokončen a není doložen v žádných písemných pramenech, stejně jako kněží, kteří by zde vykonávali službu. Na základě výsledků geodetických měření provedených expedicí vedenou americkým archeologem Markem Lehnerem se zdá, že by se mohlo jednat o jakýsi sluneční

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

chrám (Lehner 1997: 129–130). S předpokladem, že by se mohlo jednat o nějaký chrám zasvěcený slunečnímu bohu, přišel již dříve německý badatel Herbert Ricke. Ricke se rovněž domníval, že Velká sfinga v Gíze byla v podstatě již od počátku zasvěcena slunečnímu božstvu Haremachetovi. Toto spojení je sice pramenně doloženo až z Nové říše, avšak Ricke předpokládá, že toto spojení existovalo již ve Staré říši (Ricke 1970: 35). Je možné, že Sfinga mohla představovat jak panovníka, tak i sluneční božstvo.

Ve 4. dynastii rovněž přibývá vlastních jmen nekrálovských osob s elementem Re, avšak vesměs se jedná o osoby z prostředí královské rodiny (Begelsbacher-Fischer 1981: 163). Dá se tedy předpokládat, že kult slunečního boha Rea se příliš neprojevoval mimo královskou sféru. Jestli se mezi středními a nižšími vrstvami egyptské společnosti projevoval kult jiného boha se slunečními aspekty, doposud není známo a tento fenomén by si jistě zasloužil hlubší zkoumání.

5. dynastie bývá považována za vládu slunečních králů, a to zejména na podkladě jedné povídky z papyru Westcar. Je otázkou, jaká je historicita povídky o zrození tří slunečních králů, odráží však význam slunečního kultu během 5. dynastie, což je doloženo také mnohými prameny jak písemnými a epigrafickými, tak i archeologickými. Zmínky na Palermské desce přinášejí mnoho informací ohledně panovnické podpory pro sluneční kult. Také je zde zmiňováno množství svatyní, které byly zasvěceny Reovi.

Vliv slunečního kultu se nadále projevuje v podobě a orientaci královských hrobových komplexů. Nejsilněji však vztah ke slunečnímu bohu vyjadřují sluneční chrámy, jichž mělo být vybudováno celkem šest, ale doposud se podařilo nalézt a archeologicky prozkoumat pouze dva. V těchto chrámech byli z bohů uctíváni povětšinou bůh Re a bohyně Hathor, kteří vystupovali jako božští rodiče panovníka. Sluneční chrámy byly také úzce provázány s obnovou života, moci a autority krále (Janák, Vymazalová, Coppens 2011: 442). Mimo to existovala úzká funkční propojenost mezi slunečními chrámy a pyramidovými komplexy, protože sluneční chrámy měly poskytovat posvěcené obětiny pro zádušní kult panovníka. Není však zcela jasný důvod, proč sluneční chrámy začaly být budovány, a naopak proč se přestaly stavět. Také není zřejmé, co mohlo vést k výběru místa pro jejich výstavbu. Je však pravděpodobné, že sluneční chrámy představovaly významné svatyně, kde se projevoval úzký vztah mezi panovníkem a slunečním bohem Reem.

Pro sluneční chrámy jsou doloženy rovněž mnohé tituly, jež mimo jiné dokazují, že v chrámech tohoto typu existoval kult boha Rea, bohyně Hathor a některých dalších bohů, jako například boha Hora nebo bohyně Nechet. Tyto tituly se vyskytují jak v záznamech papyrových archivů, tak i na různých pečetích. Je nutno též poznamenat, že se setkáme

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

s tituly, které vypovídají o kultu boha Rea, avšak nijak ho nespojují s určitým kultovním místem.

Také abúsírské papyrové archivy přináší zajímavá svědectví o slunečním kultu, zejména pak v případě vlastních jmen nekrálovských osob. Jak bylo zjištěno, vlastní jména s elementem Re představují druhou nejpočetnější skupinu teomorfních jmen, jež jsou v papyrech doložena, což potvrzuje studie Hermanna Rankeho a Barbary L. Begelsbacher-Fischer, že jména s elementem Re jsou druhá nejpoužívanější teomorfní jména v okolí tehdejšího egyptského hlavního města (Ranke 1952: 230; Begelsbacher-Fischer 1981: 46).

Epigrafický materiál z Abúsíru přináší mnohé další doklady pro sluneční kult, hlavně teomorfní jména a tituly. Tituly se vztahují buď pouze ke slunečnímu bohu Reovi, popřípadě jiným slunečním božstvům, anebo k nějakému slunečnímu božstvu ve spojitosti se slunečními chrámy.

Velmi zajímavé a zásadní informace přináší fragmenty fajánsové intarzie nalezené v zádušním chrámu panovníka Raneferefa. Na nich je totiž nalézt mnohé výpovědi týkající se představ, kdy Re je chápán jako garant znovuzrození a věčného posmrtného života. Tyto zmínky jsou velmi důležité, vezmeme-li v potaz, že explicitně je tato víra zmíněna až v Textech pyramid, s výjimkou ojedinělých dokladů ve 4. dynastii za vlády Radžedefa.

Kromě všech výše zmíněných dokladů narůstá počet vlastních jmen nekrálovských osob s elementem Re, která pronikají i mimo sféru královské rodiny, a v několika případech je takové jméno doloženo dokonce u sloužících (Begelsbacher-Fischer 1981: 163), avšak nepronikají mimo elitní sféru a mimo oblast královského dvora.

Na první pohled se může zdát, že v 6. dynastii upadal vliv slunečního kultu, ale asi to nebude úplně pravda. Jednak to může být doloženo na základě velkého množství zmínek vztahujících se k tomuto kultu v Textech pyramid. Je sice pravdou, že Texty pyramid vznikaly postupně v dřívější době, ale na stěnách vnitřních prostor v pyramidách byly zapisovány od konce 5. dynastie a po celou následující dynastii, tedy v době, kdy se již nebudují sluneční chrámy, a proto je možné, že je měly nějakým způsobem nahradit. V případě prvních dvou panovníků, kteří nechali stěny svých pyramid vyzdobit texty, nenalezneme doklady pro některé bohy, kteří jsou doloženi z dalších souborů Textů pyramid. Oproti tomu pouze u panovníka Venise se vyskytuje říkadlo zmiňující boha Nefertema. Nejvíce říkadel vypovídající o slunečním kultu se logicky nachází v nejrozsáhlejších souborech Textů pyramid, tedy u Pepiho I. a u Pepiho II. Texty pyramid dokazují mnohovrstevnatost slunečního kultu.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Pro 6. dynastii je doloženo rovněž mnoho vlastních jmen osob nekrálovského původu, jež do svého jména zahrnuly jméno slunečního boha Rea. Počet takovýchto jmen stále narůstá a objevují se rovněž v provinciích. Jistě by také stálo za to situaci v jednotlivých provinciích více prozkoumat z hlediska slunečního kultu. Na první pohled se zdá, že v provinciálních hrobkách, které ale většinou pocházejí z doby, kdy se sluneční kult transformuje do poněkud jiné než monumentální podoby, moc zmínek o slunečním bohu nenajdeme. Zdá se to být celkem logické, neboť tito lidé by reálně nemohli vykonávat službu třeba ve slunečních chrámech, a to hlavně kvůli značné vzdálenosti od centra. Přesto v některých hrobkách nalezneme jména hodnostářů, jež v sobě měla zahrnuto jméno slunečního boha Rea. Velmi zajímavé informace by mohlo přinést zkoumání i jiných pramenů pocházejících z jednotlivých krajů Egypta z hlediska slunečního kultu.

Bylo naznačeno, že v období vlády 6. dynastie se patrně též zásadním způsobem mění výrazové prostředky úcty ke slunečnímu bohu. V této době se již nebudují velké chrámy, jež mají dokazovat úzký vztah mezi Reem a panovníkem, ale budují se mnohem menší a jemnější stavební prvky vyjadřující úctu ke slunečnímu bohu. Jedná se o obelisky, jež vždy byly přistavovány k nějakému většímu monumentu, zejména k chrámům zasvěceným slunečnímu božstvu. V jiných výrazových formách úcty ke slunečnímu bohu by se mohla projevovat jednak relativní ekonomická vyčerpanost státu, a jednak určité změny v náboženské oblasti. Mnohem menší obelisky, než byly ty panovnické, stály před vstupy do některých soukromých hrobek. V tomto případě však není zcela jasné, jestli to mělo nějakou souvislost se slunečním bohem, ale zdá se to možné, neboť stále musela přežívat víra v to, že sluneční bůh je garantem znovuzrození.

Ze Staré říše pocházejí doklady o dvou městech, které měly být centry slunečního kultu. Jednalo se o město Héliopolis, které si podrželo zmiňovanou roli po celou dobu trvání staroegyptské civilizace. Sluneční bůh Re měl být uctíván také na místě zvaném Sachebu, které je zmíněno v jedné z povídek na papyru Westcar. Badatelé se dlouho přeli, kde by se toto město mohlo nacházet. Francouzský badatel Serge Sauneron navrhl, že leželo na místě dnes zvaném Zat el-Kom v blízkosti Ausímu, starověké Létopole (Sauneron 1950: 71). Tento názor je v současnosti povětšinou přijímán, i když německý badatel Rainer Stadelmann navrhuje jinou lokaci. Je totiž přesvědčen, že se město rozprostíralo poněkud jižněji, snad někde v prostoru dnešního Abúsíru, což měl být také důvod, proč si Veserkaf vybral pro stavbu prvního slunečního chrámu právě tuto oblast (Stadelmann 2000: 530, pozn. 7).

V práci nebyla příliš věnována pozornost epigrafickému materiálu pocházejícímu z nekrálovského prostředí. Přestože izraelská badatelka Racheli Shalomi-Hen tvrdí na základě

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

svých výzkumů božských determinativů, že sluneční kult není v nekrálovských hrobkách moc reflektován a že nekrálovské osoby si nepřály po smrti spočinout po boku slunečního boha Rea (Shalomi-Hen 2006: 160), mnohé novější výzkumy však odhalují, že sluneční kult mohl mít vliv též na podobu některých prvků v nekrálovských hrobkách. Například schody vedoucí na střechnu v takovýchto hrobkách by mohly mít určité solární konotace (Alexenian 2003: 38; Jánosi 2006: 112). Rovněž se zdá, že v některých hrobkách je reflektován kult Rea v autobiografických nápisech, jako je tomu například v autobiografii představeného lékaře Nianchsachmeta (Baud 2010: 38). Hlubší prozkoumání této problematiky by jistě přineslo velmi zajímavé výsledky.

Povětšinou jsem se soustředila na doklady pro slunečního boha Rea. Tento bůh se postupně stal jedním z nejdůležitějších státních božstev a pro období Staré říše zůstává velmi těsně spjat s královskou sférou. Kromě toho, že měl významný vliv na ideologii staroegyptského státu, vystupoval také jako garant znovuzrození a věčného života pro egyptského panovníka. Přes tuto zjevnou souvztažnost však názvy jednotlivých pyramidových komplexů panovníků nereflektují vztah k bohu Reovi. Ty většinou poukazují na důležitost panovníkova (zádušního) kultu.

V mnoha případech se vyzdvihuje role boha Rea jako „vysostného“ boha slunce. Jenže tomu tak úplně není. Ve starém Egyptě, a to již ve Staré říši, existovalo mnoho bohů, kteří měli solární aspekty. Jistě by bylo velmi přínosné prozkoumat doklady těchto dalších slunečních božstev jak ze Staré říše, tak i z Archaické doby, čímž by se nám také otevřelo více možností pro lepší porozumění jednak počátků slunečního kultu, a jednak mnoha dalších fenoménů spojených se slunečním kultem.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

8 Bibliografie

Alexanian, N.

2003 „Himmelstrepfen und Himmelsaufstieg“, in: Guksch, H., Hofmann, E., Bommas, M. (eds.), *Grab und Totenkult im alten Ägypten*, München, s. 27–40.

Allen, J. P.

2005 *The Ancient Egyptian Pyramid Texts*, Atlanta.

Altenmüller, H.

1972 „Bemerkungen zur frühen und späten Bauphase des Djoserbezirkes in Saqqara“, in: *MDAIK* 28, s. 1–12.

Anthes, R.

1959 „Egyptian Theology in the Third Millennium B. C.“, in: *JNES* 18, s. 169–212.

1961 „Das Sonnenauge in den Pyramidentexten“, in: *ZÄS* 86, s. 1–21.

1971 „Was verlasste Chefreden zum Bau des Tempels vor der Sphinx?“, in: *Aufsätze zum 70. Geburtstag von Herbert Ricke*, Wiesbaden, s. 47–58.

1974 „Harachtu und Re in den Pyramidentexten“, in: *ZÄS* 100, s. 77–82.

1983 „Der König als Atum in den Pyramidentexten“, in: *ZÄS* 110, s. 1–9.

1984 „Das Verhältnis des Königs zu Re in den Pyramidentexten“, in: *ZÄS* 111, s. 1–3.

Applegate, A., Gautier, A., Duncan, S.

2001 „The North Tumuli of the Nabta Late Neolithic Ceremonial Complex“, in: Wendorf, F., Schild, R. (eds.), *Holocene Settlement of the Egyptian Sahara I*, New York, s. 468–488.

Applegate, A., Zedeño, N.

2001 „Site E-92-9: A possible Late Neolithic Solar Calendar“, in: Wendorf, F., Schild, R. (eds.), *Holocene Settlement of the Egyptian Sahara I*, New York, s. 463–467.

Arkell, A. J.

1975 *The Prehistory of the Nile Valley*, Leiden.

Arnold, Di.

1992 *Die Tempel Ägyptens. Götterwohnungen, Kultstätten, Baudenkmäler*, Zürich.

1994 *Lexikon der ägyptischen Baukunst*, München.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Assmann, J.

1969 *Liturgische Lieder an den Sonnengott*, Berlin.

1970 *Der König als Sonnenpriester. Ein Kosmographischer Begleittext zur kultischen Sonnenhymnik in thebanischen Tempeln und Gräbern*, Glückstadt.

1977 „Harachte“, in: Helck, W., Otto, E., Westendorf, W. (eds.), *Lexikon der Ägyptologie II*, Wiesbaden, sl. 956–961.

2002 *Egypt. Teologie a zbožnost rané civilizace*, Praha.

Baer, K.

1960 *Rank and Title in the Old Kingdom*, Chicago.

Barsanti, A.

1916 „La nécropole des grands prêtres d'Héliopolis sous l'ancien empire II“, in: *ASAE 16*, s. 213–220.

Barta, B.

1969 „Zur Bedeutung des *snwt*-Festes“, in: *ZÄS 95*, s. 73–80.

1973 *Untersuchungen zum Götterkreis der Neunheit*, München.

1980 „Königsdogma“, in: Helck, W., Otto, E., Westendorf, W. (eds.), *Lexikon der Ägyptologie III*, Wiesbaden, sl. 485–494.

1984 „Re“, in: Helck, W., Westendorf, W. (eds.), *Lexikon der Ägyptologie V*, Wiesbaden, sl. 156–180.

Bárta, M.

1999 *Sinuhetův útěk z Egypta. Egypt a Syropalestina v době Abrahamově*, Praha.

2005 „Location of the Old Kingdom Pyramids in Egypt“, in: *CAJ 15.2*, s. 177–191.

2008 *Život a smrt ve stínu pyramid*, Praha.

2010 *Plavci v písku. K neolitickým počátkům staroegyptské mytologie a symbolismu*, Praha.

Baud, M.

2002 *Djeser et la IIIe Dynastie*, Paris.

2010 „Unter der Herrschaft der Sonne“, in: Brinkmann, V. (ed.), *Sahure. Tod und Leben eines grossen Pharaos*, Frankfurt/München, s. 31–43.

Bauval, R. G.

1989 „Investigation on the Origins of the Benben stone: Was it an Iron Meteorite?“, in: *DE 14*, s. 6–16.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Beckerath, J. von

1984 *Handbuch der ägyptischen Königsnamen*, Berlin.

Begelsbacher-Fischer, B. L.

1981 *Untersuchungen zur Götterwelt des Alten Reiches im Spiegel der Privatgräber der IV. und V. Dynastie*, Freiburg.

Bickel, S.

2010 „Heliopolis in Antiquity“, in: van Loo, A., Bruwier, M.-C. (eds.), *Heliopolis*, Brussels, s. 26–30.

Bissing, F. von (ed.)

1905 Borchardt, L., *Das Re-Heiligtum des Königs Ne-woser-Re I*, Berlin.

1923 Kees, H., *Das Re-Heiligtum des Königs Ne-woser-re II. Die kleine Darstellung*, Leipzig.

1928 Kees, H., *Das Re-Heiligtum des Königs Ne-woser-re III. Die grosse Darstellung*, Leipzig.

Bonnet, H.

1952 *Reallexikon der ägyptischen Religionsgeschichte*, Berlin.

Borchardt, L.

1907 *Das Grabdenkmal des Königs Ne-user-re*, Leipzig.

Breasted, J. H.

1912 *Development of Religion and Thought in Ancient Egypt*, London.

Brinks, J.

1979 *Die Entwicklung der königlichen Grabanlagen des Alten Reiches*, Hildesheim.

Brunner, H.

1984 „Sakhebu“, in: Helck, W., Otto, E., Westendorf, W. (eds.), *Lexikon der Ägyptologie V*, Wiesbaden, sl. 323.

Bruwier, M.-C.

2010 „From Heliopolis to Alexandria“, in: van Loo, A., Bruwier, M.-C. (eds.), *Heliopolis*, Brussels, s. 24–25.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Brůna, V.

2008 „Metoda ověření orientace staveb v Gíze, Abúsíru a Héliopoli“, in: Krejčí, J., Suková, L. (eds.), *Kapitoly z dějin egyptské archeoastronomie*, Praha, s. 58–67.

Bussmann, R.

2010 *Die Provinztempel Ägyptens von der 0. bis zur 11. Dynastie*, Leiden.

Carrier, C.

2009 *Textes des pyramides de l’Égypte ancienne I, III–V*, Paris.

Černý, J.

1952 *Ancient Egyptian Religion*, London.

1955 *The Inscriptions of Sinai II*, London.

Daressy, G.

1916 „La nécropole des grands prêtres d’Héliopolis sous l’Ancient Empire“, in: *ASAE 16*, s. 193–212.

Debono, F., Mortensen, B.

1988 *The Predynastic Cemetery at Heliopolis*, Mainz am Rhein.

Dějiny II

2004 *Hérodotos. Dějiny*, Šonka, J. (překlad), Praha.

Dobrowolska, A., Dobrowolski, J.

2006 *Heliopolis. Rebirth of the City of the Sun*, Cairo.

Edel, E.

1961 *Zu den Inschriften auf den Jahreszeitenreliefs der „Weltkammer“ aus dem Sonnenheiligtum des Niuserre I*, Göttingen.

1963 *Zu den Inschriften auf den Jahreszeitenreliefs der „Weltkammer“ aus dem Sonnenheiligtum des Niuserre II, III*, Göttingen.

1981 *Hieroglyphische Inschriften des Alten Reiches*, Göttingen.

1990 „Der Kanal der beiden Fische“, in: *DE 16*, s. 31–33.

2008 *Die Felsgräbernekropole der Qubbet el-Hawa bei Assuan*, Paderborn.

Edel, E., Wenig, S.

1974 *Die Jahreszeitenreliefs aus dem Sonnenheiligtum des Königs Ne-user-re*, Berlin.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Edwards, I. E. S.

1961 *The Pyramids of Egypt*, Harmondsworth.

Erman, A.

1890 *Die Märchen des Papyrus Westcar*, Berlin.

Faulkner, R.

1969 *The Ancient Egyptian Pyramid Texts I, II*, Oxford.

Frankfort, H.

2010 *Kingship and the Gods. A Study of Ancient Near East Religion as the Integration of Society and Nature*, Chicago, 3. vydání.

Goedicke, H.

1957 „Bemerkung zum Alter der Sonnenheiligtümer“, in: *BIFAO* 56, s. 151–153.

1960 *Die Stellung des Königs im Alten Reich*, Wiesbaden.

1995 „Giza: Causes and Concepts“, in: *BACE* 6, s. 31–50.

2000 „Abusir – Saqqara – Giza“, in: Bárta, M., Krejčí, J. (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*, Praha, s. 397–412.

Griffiths, J. G.

2001 „Osiris“, in: Redford, D. B. (ed.), *Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt II*, Oxford, s. 615–619.

Goebes, K.

2008 *Crowns in Egyptian funerary literature. Royalty, rebirth, and destruction*, Oxford.

Goyon, G.

1979 „Est-ce enfin Sakhebou?“, in: *Hommages à la memoire de Serge Sauneron*, Le Caire, s. 43–50.

Haase, M.

1999 *Im Zeichen des Re*, München.

Habachi, L.

1984 *The Obelisks of Egypt*, Cairo.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Hannig, R.

2006 *Großes Handwörterbuch Ägyptisch–Deutsch (2800–950 v. Chr.)*, Mainz am Rhein, 4. vydání.

Hassan, S.

1953 *The Excavations at Giza. Vol. 8. The Great Sphinx and its Secrets*, Cairo.

Hawass, Z.

1993 „The Great Sphinx at Giza: Date and Function“, in: *VI congresso internazionale di Egittologia. Atti. Vol. II*, Torino, s. 177–195.

Helck, W.

1954 *Untersuchung zu den Beamtentiteln des Ägyptischen Alten Reiches*, Glückstadt.

1977 „Gäue“, in: Helck, W., Otto, E., Westendorf, W. (eds.), *Lexikon der Ägyptologie II*, Wiesbaden, sl. 385–408.

1982 „Neferkare“, in: Helck, W., Otto, E., Westendorf, W. (eds.), *Lexikon der Ägyptologie IV*, Wiesbaden, sl. 375–376.

1987 *Untersuchungen zur Thinitenzeit*, Wiesbaden.

Hoffman, M.

1979 *Egypt before the Pharaohs*, New York.

Janák, J.

2005 *Brána nebes. Bohové a démoni starého Egypta*, Praha.

2009 *Staroegyptské náboženství I*, Praha.

2010 „Chaos a ne-řád ve starém Egyptě“, in: Vitek, T., Starý, J., Antalík, D. (eds.), *Řád a chaos v archaických kulturách*, Praha, s. 130–144.

in print Staroegyptské náboženství II.

Janák, J., Vymazalová, H., Coppens, F.

2011 „The Fifth Dynasty ‘Sun Temples’ in a Broader Context“, in: Bárta, M., Coppens, F., Krejčí, J. (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2010*, Prague, s. 430–442.

Jánosi, P.

2006 *Die Gräberwelt der Pyramidenzeit*, Mainz am Rhein.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Jeffreys, D.

1998 „The Topography of Heliopolis and Memphis: Some Cognitive Aspekts“, in: Guksch, H., Polz, D. (eds.), *Stationen. Beiträge zur Kulturgeschichte Ägyptens. Rainer Stadelmann gewidmet*, Mainz am Rhein, s. 63–71.

Jéquier, G.

1928 *La pyramide d'Oudjebten*, Le Caire.

1933 *Les pyramides des reines Neit et Apouit*, Le Caire.

1935 *La pyramide d'Aba*, Le Caire.

1936 *Le monument funéraire de Pepi II. Tome I*, Le Caire.

Jones, D.

2000 *An Index of Ancient Egyptian Titles, Epithets and Phrases in the Old Kingdom I, II*, Oxford.

Kahl, J.

1994 „Das Alter der Sonnenheiligtümer“, in: *GM 143*, s. 81–83.

2007 *Ra is my Lord*, Wiesbaden.

Kahl, J., Kloth, N., Zimmermann, U.

1995 *Die Inschriften der 3. Dynastie*, Wiesbaden.

Kákosy, L.

1977 „Heliopolis“, in: Helck, W., Otto, E., Westendorf, W. (eds), *Lexikon der Ägyptologie II*, Wiesbaden, sl. 1111–1113.

Kaiser, W.

1956 „Zu den Sonnenheiligtümern der 5. Dynastie“, in: *MDAIK 14*, s. 104–116.

Kanawati, N.

1977 *The Egyptian Administration in the Old Kingdom*, Warmister.

Kaplony, P.

1963 *Die Inschriften der ägyptischen Frühzeit I, II, III*, Wiesbaden.

1977 *Die Rollsiegel des Alten Reichs*, Bruxelles.

1981 *Die Rollsiegel des Alten Reichs II^A, II^B*, Bruxelles.

Kees, H.

1961 *Ancient Egypt. A Cultural Topography*, London.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Kemp, B. J.

1991 *Ancient Egypt. Anatomy of a Civilization*, London/New York.

Koch, K.

1993 *Geschichte der ägyptischen Religion*, Stuttgart/Berlin/Köln.

Krejčí, J.

2000 „The origins and development of the royal necropolis at Abusir during the Old Kingdom“, in: Bárta, M., Krejčí, J. (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*, Praha, s. 467–484.

2006 „Mudbrick Masonry“, in: Verner, M. et al., *The Pyramid Complex of Raneferef. The Archeology*, Prague, s. 113–137.

2009 „Die Mastaba von Werkaure in Abusir“, in: *Sokar 19.2*, s. 30–37.

Krejčí, J., Magdolen, D.

2006 „Abúsírské sluneční chrámy a kult boha slunce v době Staré říše“, in: Benešová, H., Vlčková, P. (eds.), *Abúsír: Tajemství pouště a pyramid*, Praha, s. 102–121.

Křivský, L.

1986 „Stepped and True Pyramid – Symbolization of the Rising Sun“, in: *GM 90*, s. 45–49.

Lacau, P., Lauer, J.-P.

1965 *La pyramide à degrés V*, Le Caire.

Landgráfová, R.

2000 „Fragments of Faience Inlays with the Titulature of Khentkaus II“, in: *GM 177*, s. 33–40.

2004 „Faience Inlays from the Funerary Temple of Khentkaus II“, in: *ZĀS 131*, s. 134–155.

2006a „The function of the faience inlays in the funerary temple of Raneferef at Abusir“, in: Bárta, M. (ed.), *The Old Kingdom Art and Archeology*, Prague, s. 203–208.

2006b *Abusir XIV. Faience Inlays from the Funerary Temple of King Raneferef*, Prague.

Lauer, J.-P.

1936 *La pyramide à degrés l'architecture I, II*, Le Caire.

1961 *Les Pyramides de Sakkarah*, Le Caire.

1962 *Histoire monumentale des pyramides d'Égypte I*, Le Caire.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Leclant, J., Berger-el Naggar, C., Mathieu, B., Pierre-Croisiau, I.

2001 *Les textes de la pyramide de Pépy Ier I.*, Le Caire.

Lehner, M. E.

1991 *Archeology of an Image: The Great Sphinx of Giza*, Ann Arbor.

1997 *The Complete Pyramids*, Cairo.

2002 „Unfinished Business: The Great Sphinx“, in: *AERAGram* 5, s. 10–15. (http://www.aeraweb.org/wp-content/uploads/2009/09/aeragram5_2_2002.pdf. Ověřeno ke dni 5. září 2011.)

Leitz, Ch.

2002 *Lexikon der ägyptischen Götter und Götterbezeichnungen I–VII*, Leuven.

Lepper, V. M.

2008 *Untersuchungen zu pWestcar: Eine philologische und literaturwissenschaftliche (Neu)Analyse*, Wiesbaden.

Leprohon, R. J.

2001 „Titulatury“, in: Redford, D. B. (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt III*, Oxford, s. 409–411.

Lesko, L. H.

1991 „Cosmogony and Cosmology“, in: Shafer, B. E. (ed.), *Religion in Ancient Egypt: Gods, Myths, and Personal Practice*, Ithaca/New York, s. 88–119.

Lexa, F.

1923 *Beletristická literatura staroegyptská*, Kladno.

1947 *Výbor ze starší literatury egyptské*, Praha.

1996 *Staroegyptské čarodějnictví*, Praha, 2. vydání.

1997 *Náboženská literatura staroegyptská I, II*, Praha, 2. vydání.

Magdolen, D.

1997 *K zameriavaniu kráľovských hrobiek Starej ríše. Nové pohľady na problematiku astronomického orientovania pyramíd*, nepublikovaná disertační práce, Praha.

2000a „The solar origin of the “sacred triangle” in Ancient Egypt?“, in: *SĀK* 28, s. 207–217.

2000b „On the Orientation of the Old Kingdom Royal Tombs“, in: Bárta, M., Krejčí, J. (eds.), *Abusir and Saqqara 2000*, Prague, s. 491–498.

2008a „Noch einmal zum ‚Ring um die Sonnenscheibe‘“, in: *GM* 219, s. 49–65.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

2008b „Slnko, hviezdy a pyramídy: kozmologické aspekty orientovania v starovekom Egypte“, in: Krejčí, J., Suková, L., *Kapitoly z dějin egyptské archeoastronomie*, Praha, s. 24–42.

Maragioglio, Rinaldi 1963–1977

1963–1977 *L'architettura delle piramidi menfite II–VII*, Torino/Rapallo.

Maříková Vlčková, P.

2009 „Předdynastické období – od nejstarších Egyptanů k prvním králům“, in: Maříková Vlčková, P. a kol., *Hroby, hrobky a pohřebiště starých Egyptanů*, Praha, s. 73–96.

Málek, J.

1986 *In the Shadow of the Pyramids*, Cairo.

Mariette, A.

1882 *Les mastabas de l'Ancien empire*, Paris.

Martin, K.

1977 *Ein Garantsymbol des Lebens. Untersuchung zu Ursprung und Geschichte der altägyptischen Obelisken bis zum Ende des Neuen Reiches*, Hildesheim.

1982 „Obelisk“, in: Helck, W., Otto, E., Westendorf, W. (eds.), *Lexikon der Ägyptologie IV*, Wiesbaden, sl. 542–545.

McKim Malville, J., Mazar A. A., Schild, R., Wendorf, F.

1998 „Megaliths and Neolithic Astronomy in Southern Egypt“, in: *Nature* 392, s. 488–491.

Mercer, S. A. B.

1952 *The Pyramid Texts in Translation and Commentary I–IV*, New York.

Minas-Nerpel, M.

2006 *Der Gott Chepri. Untersuchung zu Schriftzeugnissen und ikonographischen Quellen vom Alten Reich bis Griechisch-römische Zeit*, Leuven.

Monnet, J.

1954 „Nouveaux documents relatifs a l'Horus-Re de Sakhebou“, in: *Kêmi* 13, s. 28–32.

Montet, P.

1998 *Byblos et l'Égypte I, II*, Beyrouth.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Morenz, S.

1992 *Egyptian Religion*, Ithaca.

Morenz, L. D.

2002 „Die Götter und ihr Redetext. Die ältestbelegte Sakral-Monumentalisierung von Textlichkeit auf Fragmenten der Zeit des Djosers aus Heliopolis“, in: Beinlich, H., Hallof, J., Hussy, H., von Pfeil, Ch. (eds.), *5. Ägyptologische Tempeltagung*, Wiesbaden, s. 137–158.

Morfin, M.

1997 „Le support-ioun et la lune“, in: Berger, C., Mathieu, B. (eds.), *Études sur l'Ancien Empire et la nécropole de Saqqâra dédiées à Jean-Philippe Lauer*, Montpellier, s. 315–325.

Müller, H. W.

1964 „Der Gute Gott Radjedef, Sohn des Rê“, in: *ZÄS 91*, s. 129–133.

Müller, M.

2001 „Re und Re-Horakhty“, in: Redford, D. B. (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt III*, Oxford, s. 123–126.

Murgano, R.

2006 „The Sun and Stars Double Cult in the Old Kingdom“, in: Goyon, J.-C., Cardin, C. (eds.), *Proceedings of the Ninth International Congress of Egyptologists*, Leuven, s. 1361–1369.

Murray, M. A.

1908 *Index of Names and Titles of the Old Kingdom*, London.

Mursi, M.

1972 *Die Hohenpriester des Sonnengottes von der Frühzeit Ägyptens bis zum Ende des Neuen Reiches*, München.

Myśliwiec, K.

1978 *Studien zum Gott Atum I. Die Heiligen Tiere des Atum*, Hildesheim.

1979 *Studien zum Gott Atum II. Name, Epitheta, Ikonographie*, Hildesheim.

Nelson, K.

2002 *Holocene Settlement of the Egyptian Sahara II. The Pottery of Nabta Playa*, New York.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Nuzzolo, M.

2007a „Sun Temples and Kingship in the Ancient Egyptian Kingdom“, in: Cardin, C., Goyon, J. C. (eds.), *Proceedings of the IX International Congress of Egyptologists, Grenoble, 6–12 September 2004*, Leuven, s. 1401–1410.

2007b „The Sun Temples of the Vth Dynasty. A Reassessment“, in: *SAK 36*, s. 217–247.

2010 „The V Dynasty Sun Temples Personnel“, in: *SAK 39*, s. 289–312.

Nuzzolo, M., Pirelli, R.

2011 „New archeological investigation in the sun temple of Niuserra in Abu Ghurab“, in: Bárta, M., Coppens, F., Krejčí, J. (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2010*, Prague, s. 664–679.

Papazian, H.

2008 „Perspectives on the cult of Pharaoh during the third millennium B. C.: a chronological overview“, in: Vymazalová, H., Bárta, M. (eds.), *Chronology and Archeology in Ancient Egypt (the Third Millenium B. C.)*, Prague, s. 61–80.

Petrie, W. M. F.

1920 *Prehistoric Egypt*, London.

1925 *Tombs of the Courtiers and Oxyrhynchos*, London.

Petrie, W. M. F., Mackay, E.

1915 *Heliopolis, Kafr Ammar and Shurafa*, London.

Piankoff, A.

1934 „The Sky-goddess Nut and the Night Journey of the Sun“, in: *JEA 20*, s. 57–61.

1968 *The Pyramid of Unas*, Princeton.

Plinius 36

Pline l' Ancien. Histoire naturelle, André, J. (překlad), Paris.

Porter, B., Moss, R.

1934 *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Reliefs, and Paintings IV. Lower and Middle Egypt*, Oxford.

Posener-Kriéger, P.

1976 *Les archives du temple funéraire de Néferirkare-Kakai I, II*, Le Caire.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

2001 „Fragments de papyrus“, in: Verner, M., *Abusir III. The Pyramid Complex of Khentkaus*, Praha, s. 139–142.

Posener-Kriéger, P., de Cenival, J. L.

1968 *Hieratic Papyri in the British Museum V*, London.

Posener-Kriéger, P., Verner, M., Vymazalová, H.

2006 *Abusir X. The Pyramid Complex of Raneferef. The Papyrus Archive*, Prague.

Quirke, S.

1992 *Ancient Egyptian Religion*, London.

2001 *The Cult of Ra*, London.

Ranke, H.

1935 *Die ägyptischen Personennamen I*, Glückstadt.

1952 *Die ägyptischen Personennamen II*, Glückstadt.

1976 *Die ägyptischen Personennamen III*, Glückstadt.

Raue, D.

1999 *Heliopolis und das Haus des Re*, Berlin.

Ricke, H.

1935 „Der ‚Hohe Sand in Heliopolis‘“, in: *ZÄS 71*, s. 107–111.

1944 *Bemerkungen zur ägyptischen Baukunst des Alten Reichs I*, Zürich.

1950 *Bemerkungen zur ägyptischen Baukunst des Alten Reichs II*, Kairo.

1965 *Das Sonnenheiligtum des Königs Userkaf I. Der Bau*, Kairo.

1970 *Der Harmachistempel des Chephren in Giseh*, Wiesbaden.

Ricke, H. (ed.)

1969 *Das Sonnenheiligtum des Königs Userkaf II. Die Funde*, Wiesbaden.

Roeder, H.

1996 „Auf den Flügeln des Thot“, in: Schade-Busch, M. (ed.), *Wege öffnen. Festschrift für Rolf Gundlach zum 65. Geburtstag*, Wiesbaden, s. 232–252.

Rochholz, M.

1994 „Sedfest, Sonnenheiligtum und Pyramidenbezirk. Zur Deutung der Grabanlagen der Könige der 5. und 6. Dynastie“, in: Gundlach, R., Rochholz, M. (eds.), *Ägyptische Tempel. Struktur, Funktion und Programm*, Hildesheim, s. 255–280.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Saied, A.

2005 „Der Sonnenkult und der Sonnengott in der Vor- und Frühgeschichte Ägyptens“, in: Daoud, K. A., Bedier, S., el-Fattah, S. A. (eds.), *Studies in Honor of Ali Radwan II*, Le Caire, s. 287–294.

Saleh, A.-A.

1969 „The So-called ‚Primeval Hill‘ and other Related Elevations in Ancient Egyptian Mythology“, in: *MDAIK* 25, s. 110–120.

Saleh, M., Sourouzian, H.

1986 *Die Hauptwerke im Ägyptischen Museum Kairo*, Mainz am Rhein.

Sauneron, S.

1950 „La ville de S3ḥbw“, in: *Kêmi XI*, s. 63–72.

1955 „Sakhebou“, in: *BIFAO* 55, s. 61–65.

Serrano, J. M.

1999 „Origin and basic meaning of the word *ḥnmmt* (the so-called „sun-folk“)\“, in: *SAK* 27, s. 353–368.

Sethe, K.

1908–1922 *Die ägyptische Pyramidentexte*, Leipzig.

1962 *Übersetzung und Kommentar zu den altägyptischen Pyramidentexten I–IV*, Glückstadt.

Shalomi-Hen, R.

2006 *The Writing of Gods. The Evolution of Divine Classifiers in the Old Kingdom*, Wiesbaden.

Schmitz, B.

1977 „Hohenpriester von Heliopolis“, in: Helck, W., Otto, E., Westendorf, W. (eds.), *Lexikon der Ägyptologie II*, Wiesbaden, sl. 1249–1254.

Schneider, T.

1996 *Lexikon der Pharaonen*, Nördlingen.

Simpson, W. K.

2003 *The Literature of Ancient Egypt*, London.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Smith, W. S.

1946 *A History of Egyptian Sculpture and Painting in the Old Kingdom*, London.

Stadelmann, R.

1983 „Das vermeintliche Sonnenheiligtum im Norden des Djoserbezirkes“, in: *ASAE 69*, s. 373–378.

1984 „Sonnenheiligtum“, in: Helck, W., Westendorf, W. (eds.), *Lexikon der Ägyptologie V*, Wiesbaden, sl. 1094–1099.

1985 *Die ägyptischen Pyramiden*, Mainz am Rhein.

1990 *Die grossen Pyramiden von Giza*, Graz.

1991 *Die ägyptischen Pyramiden*, Mainz am Rhein, 2. vydání.

2000 „Userkaf in Saqqara und Abusir. Untersuchungen zur Thronfolge in der 4. und frühen 5. Dynastie“, in: Bárta, M., Krejčí, J. (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*, Praha, s. 529–542.

2003 „The Great Sphinx of Giza“, in: Hawass, Z. (ed.), *Egyptology at the Dawn of the Twenty-fifth Century. Proceedings of the Eight International Congress of Egyptologists Cairo 2002. Vol. I*, Cairo, s. 464–469.

2011 „Where Were the Queens of the Early Dynastic Period and the Queens of Djoser Time Buried“, in: Callender, V. G., Bareš, L., Bárta, M., Janák, J., Krejčí, J. (eds.), *Times, Signs and Pyramids. Studies in Honour of Miroslav Verner on the Occasion of His Seventieth Birthday*, Prague, s. 375–389.

Strudwick, N. C.

1985 *The Administration of Egypt in the Old Kingdom*, London.

Suková, L.

2008 „Megality v egyptské Západní poušti“, in: Krejčí, J., Suková, L. (eds.), *Kapitoly z dějin egyptské archeoastronomie*, Praha, s. 1–23.

2009 „Egypt darem Sahary“, in: Bárta, M. et al., *Ostrovny zapomnění*, Praha, s. 77–111.

Urk. I

1933 Sethe, K., *Urkunden des Alten Reichs I*, Leipzig, 2. vydání.

Vachala, B.

1994 *Pověsti a legendy faraónského Egypta*, Praha.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Valloggia, M.

2011 *Abou Rawash I, II. Le complexe funéraire royal de Rêdjedef*, Le Caire.

Verner, M.

1976 „Discovery of an Obelisk at Abusir“, in: *RdÉ* 28, s. 111–118.

1987 „Remarques sur le temple solaire *Htp-R* et la date du mastaba de Ti“, in: *BIFAO* 87, s. 293–297.

1994 *Zapomenuté pyramidy, zapomenutí faraoni. Abúsír*, Praha.

2000 „Who was Shepseskara, and when did he reign?“, in: Bárta, M., Krejčí, J. (eds.), *Abusir and Saqqara in the Year 2000*, Praha, s. 581–602.

2001a *Abusir III. The Pyramid Complex of Khentkaus*, Praha.

2001b „Pyramid“, in: Redford, D. B. (ed.), *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt III*, Oxford, s. 87–95.

2002 *Abusir. Realm of Osiris*, Cairo.

2003 „The Fifth Dynasty’s Mysterious Sun Temples at Abusir“, in: *KMT* 14.1, s. 44–57.

2005 „Die Sonnenheiligtümer der 5. Dynastie“, in: *Sokar* 10, s. 38–49.

2006 *Abusir IX. The Pyramid Complex of Raneferef. The Archeology*, Prague.

2008a *Pyramidy*, Praha, 2. vydání.

2008b „Gíza, Abúsír a Héliopolis – k orientaci některých významných staveb na memfidské nekropoli“, in: Krejčí, J., Suková, L. (eds.), *Kapitoly z dějin egyptské archeoastronomie*, Praha, s. 43–57.

2010 *Chrám světa. Svatyně, kulty a mysteria starověkého Egypta*, Praha.

Verner, M., Bareš, L., Vachala, B.

1997 *Ilustrovaná encyklopedie starého Egypta*, Praha.

Voss, S.

2004 *Untersuchungen zu den Sonnenheiligtümern der 5. Dynastie*, Hamburg.

2010 „Das Sonnenheiligtum des Niuserre“, in: Brinkmann, V. (ed.), *Sahure. Tod und Leben eines grossen Pharaos*, Frankfurt/München, s. 225–233.

Vymazalová, H.

2003 „Účetnictví v hospodářských archivech 5. dynastie“, in: Onderka, P. (ed.), *Egypt za vlády faraonů*, Uherské Hradiště, s. 25–30.

2010 „Myší příběh“, in: *PES* VII, s. 86–88.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

2011 „The Economic Connection between the Roayl Cult in the Pyramid Temples and the Sun Temples in Abusir“, in: Strudwick, N., Strudwick, H. (eds.), *Old Kingdom. New Perspectives. Egyptian Art and Archeology 2750–2150 BC*, Oxford, s. 295–303.

Weill, R.

1911 „Monuments nouveaux des premieres dynastie. Un temple de Noutirkha-Zosir á Héliopolis“, in: *Sphinx XV*, s. 9–26.

Wells, R. A.

1990 „The 5th Dynasty Sun Temples at Abu Ghurab as Old Kingdom Star Clocks“, in: *BSAK 4*, s. 95–104.

1993 „Origin of the Hour and the Gates of Duat“, in: *SAK 20*, s. 305–326.

Wendorf, F., Close, A. E., Schild, R.

1992–1993 „Megaliths in the Egyptian Sahara“, in: *Sahara 5*, s. 7–16.

Wendorf, F., McKim Malville, J.

2001 „The Megalithic Alignment“, in: Wendorf, F., Schild, R. (eds.), *Holocene Settlement of the Egyptian Sahara I*, New York, s. 489–502.

Wendorf, F., Schild, R.

1998 „Nabta Playa and Its Role in Northeastern African Prehistory“, in: *JAA 17*, s. 97–123.

Wendorf, F., Schild, R. (eds.)

2001 *Holocene Settlement of the Egyptian Sahara I*, New York.

Westendorf, W.

1966 *Altägyptische Darstellungen des Sonnenlaufes auf der abschüssigen Himmelsbahn*, Berlin.

2006 „Der Ring um die Sonnenscheibe“, in: *GM 211*, s. 111–123.

Wildung, D.

1969 „Zur Deutung der Pyramide von Medum“, in: *RdÉ 21*, s. 135–145.

1977 „Flügelsonne“, in: Helck, W., Otto, E., Westendorf, W. (eds.), *Lexikon der Ägyptologie II*, sl. 277–279.

Wilkinson, R. H.

2003 *The Complete Gods and Goddesses of Ancient Egypt*, Cairo.

2007 *The Complete Temples of Ancient Egypt*, Cairo, 2. vydání.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Wilkinson, T. A. H.

1999 *Early Dynastic Egypt*, London/New York.

2000 *Royal Annals of Ancient Egypt: the Palermo Stone and its Associated Fragments*, London.

Winter, E.

1957 „Zur Deutung der Sonnenheiligtümer der 5. Dynastie“, in: *WZKM* 54, s. 222–233.

Yoyotte, J.

1959 „Encore Sakhebou“, in: *Kémi* 15, s. 75–79.

Žába, Z.

1968 *Tesáno do kamene, psáno na papyrus*, Praha.

9 Přílohy

9.1 Obsah CD

Tabulka	Prameny/zdroj	Analýza	Komentář
I – Neferirkare	fragmenty papyrů z Neferirkareova pyramidového komplexu	vlastní jména nekrálovská – titul, přídomek, výskyt; vlastní jména královská – výskyt; toponyma – výskyt; varia	Jména a názvy jsou uváděna v transliteraci, tučně jsou vždy zvýrazněny typy jmen. Ve sloupci „výskyt“ je uveden přehled toho, na kterém papyru je možné tu či onu položku nalézt.
II – Chentkaus II.	fragmenty papyrů a epigrafický materiál z pyramidového komplexu Chentkaus II.	vlastní jména nekrálovská – titul/přídomek, výskyt; vlastní jména královská – výskyt; toponyma – výskyt; tituly – výskyt; Re – výskyt	Jména a názvy jsou uváděny v transliteraci, tučně jsou vždy zvýrazněny typy jmen. Ve sloupci „výskyt“ je uveden přehled toho, na kterém papyru je možné tu či onu položku nalézt.
III – Raneferef	fragmenty papyrů z Raneferefova pyramidového komplexu	vlastní jména nekrálovská – titul, přídomek/varia, výskyt; vlastní jména královská – výskyt; toponyma – výskyt	Jména a názvy jsou uváděna v transliteraci, tučně jsou vždy zvýrazněny typy jmen. Ve sloupci „výskyt“ je uveden přehled toho, na kterém papyru je možné tu či onu položku nalézt.
IV – <i>m3-wr</i>	Mursi 1972	jméno, titul <i>m3-wr/m3-wr</i> <i>Ḥwnw</i> , datace	Jména jsou uváděna podle období, ve kterém hodnostář žil. Titul a jména jeho nositelů jsou uváděny v transliteraci.

<p>V – Tituly ve slunečních chrámech</p>	<p>různé (viz kapitola 5.7.1.2)</p>	<p>Nechenre, Sechetre, Setibre, Hetepre, Šezepibre, Achetre: titul, hodnostář/jiný doklad, další tituly hodnostáře, přibližná doba</p>	<p>U každého slunečního chrámu je podán přehled titulů, které s nimi souvisejí. Tituly jsou řazeny podle četnosti výskytu. Uvádí se také jmenovitě, kteří hodnostáři byli nositeli tohoto titulu (jména jsou psána klasicky v latince). Pokud měl hodnostář ještě další tituly vztahující se ke slunečnímu chrámu, je to zde také zachyceno. Pro upřesnění je též uváděna datace. V případě, že titul není doložen u žádného hodnostáře, je uveden jiný doklad pro tento titul, přičemž se většinou jedná o odkaz na označení pečeti u Petera Kaplonyho (Kaplony 1981). V některých případech je titul doložen na otiscích pečeti z pyramidového komplexu Chentkaus II. (Ch) a Raneferefa (R).</p>
---	-------------------------------------	--	--

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

<p>VI – Texty pyramid</p>	<p>Texty pyramid</p>	<p>Re, Veneg, Re-Harachtej; Reovo oko; <i>henmemet</i>; Denní, Noční a Reova bárka; sluneční svít; Atum; Re-Atum; Cheprer; Harachtej, Hor východu; Devatero, Dvě devatera, Velké devatero, ostatní devatera; Héliopolis</p>	<p>Jsou uváděna čísla říkání, v nichž se objevují nastíněná božstva. U každého říkání je zachyceno, v pyramidě kterého panovníka, popřípadě královny se vyskytuje.</p>
<p>VII – Názvy pyramidových komplexů</p>	<p>Verner 2008a</p>	<p>egyptský název pyramidového komplexu, český překlad názvu, panovník</p>	

9.2 Seznam obrazové přílohy

Obrázek 1

Otisk pečetě z Byblu uvádějící jednu z forem boha Rea R^c-h3st . Zdroj: Montet 1998: pl. XXXIX.

Obrázek 2

Fragmenty nádoby zmiňující jednu z forem boha Rea $R^c-h3swt$. Zdroj: Montet 1998: pl. XL.

Obrázek 3

Rekonstrukce solárního kalendáře z lokality plaja Nabta; zahrada Núbijského muzea v Asuánu. Zdroj: <http://www.crystalinks.com/nabtaplayastonecircle.html>. Ověřeno ke dni 27. března 2012.

Obrázek 4

Miska z období Nakáda I s vyobrazením (snad) dvou sluncí (CG 2074). Zdroj: Bárta 2010: 35.

Obrázek 5

Tzv. *White cross-lined ware*. Misky s možným vypočtením slunce. Zdroj: Saied 2005: 292.

Obrázek 6

Tzv. *White cross-lined ware*. Miska s vypočtením připomínajícím slunce (Louvre, E 10838). Foto: Marie Hlouchová, 31. března 2012.

Obrázek 7

Vyobrazení dvou krav se slunečním diskem mezi rohy. Zdroj: Saied 2005: 292.

Obrázek 8

Slonovinový hřeben panovníka Wadžiho.

Zdroj: <http://www.touregypt.net/featurestories/picture12102002.htm>. Ověřeno ke dni 27. března 2012.

Obrázek 9

Otisk pečetě z Tel en-Besoru se jménem Ra-Harachtejkau (?). Zdroj: Saied 2005: 294.

Obrázek 10

Nejstarší doklad titulu $m3-wr$, za kterým následuje jméno jeho nositele: Nisivadž/Vadžnis. Zdroj: Saied 2005: 294.

Obrázek 11

Fragment nádoby s nápisem $Skt-R^c$, resp. $sk-hrw-hb-sd$. Zdroj: Lacau, Lauer 1965: Pl. 5.

Ptahhotep: „Jen to, co máš před očima, je dostatečně známé.“

Obrázek 12

Další fragmenty nádob s podobným nápisem. Zdroj: Lacau, Lauer 1965: Pl. 5.

9.3 Seznam pláneků

Plánek I

Zádušní chrám královny Chentkaus II., v jehož pilířovém dvoře byly objeveny fragmenty papyrů. Zdroj: Verner 2001: 14.

Plánek II

Zádušní chrám královny Chentkaus II. Místa, kde došlo k objevu otisků pečeti. Zdroj: Verner 2001: 98.

Plánek III

Zádušní chrám panovníka Raneferefa s vyznačenými místnostmi (žlutě), ve kterých došlo k nálezům papyrů. Zdroj: Posener-Kriéger, Verner, Vymazalová 2006: 24.

Plánek IV

Zádušní chrám Raneferefa. Místa, kde byly nalezeny otisky pečeti. Zdroj: Verner 2006: 210.

Plánek V

Zádušní chrám panovníka Raneferefa s vyznačenými místnostmi (žlutě), ve kterých došlo k nálezům fajánsové intarzie. Zdroj: Landgráfová 2006: 12.

Plánek VI

Plán chrámu Sfingy a jeho poloha ve vztahu k Velké sfinze a údolnímu chrámu Rachefova pyramidového komplexu. Zdroj: <http://www.ancient-egypt.org/index.html>. Ověřeno ke dni 27. března 2012.